

caiete critice

6 (284) / 2011

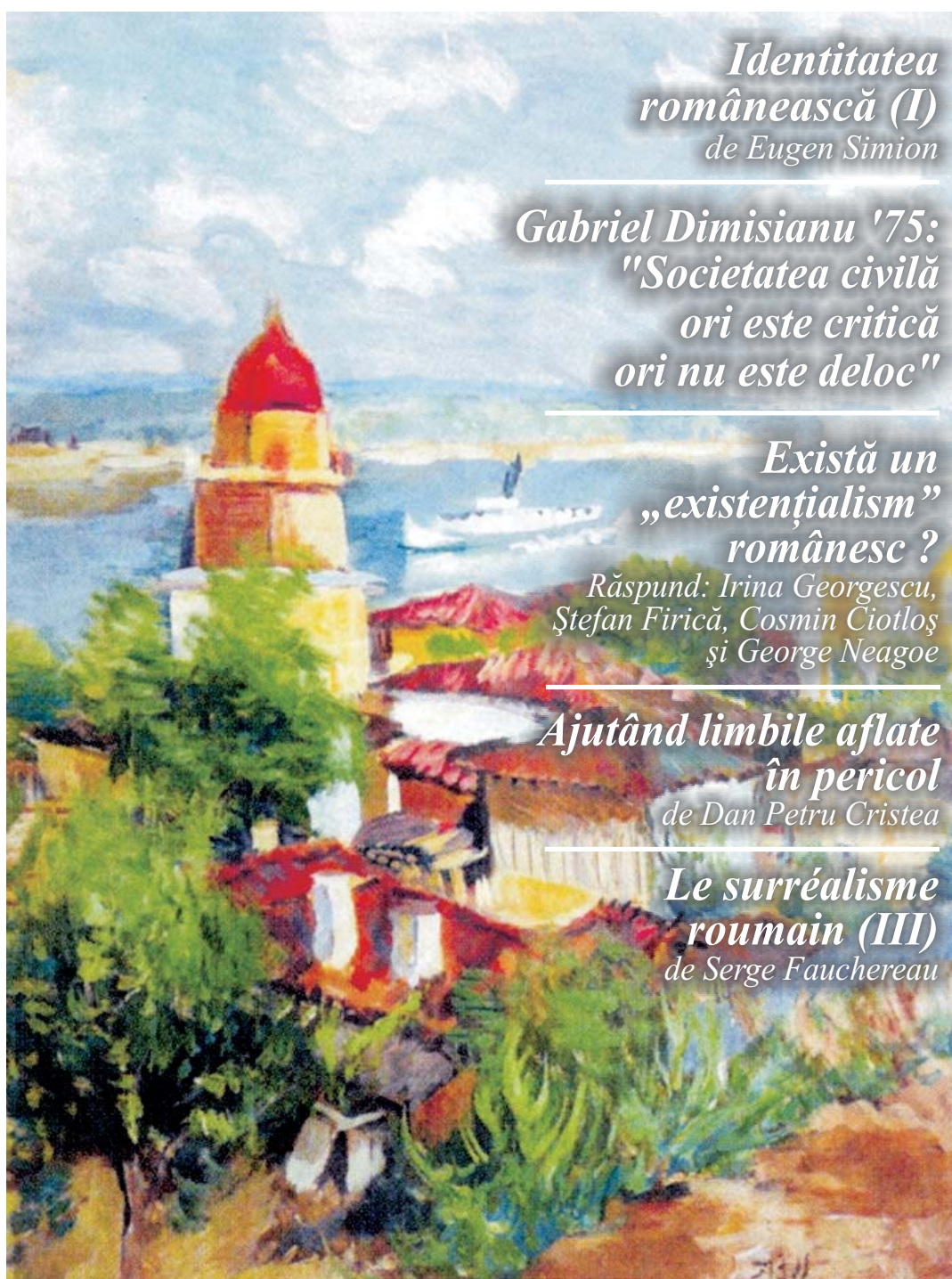

Revistă editată de Fundația Națională pentru Știință și Artă

Director: Eugen SIMION

6 (284) / 2011

CAIETE CRITICE

*Identitatea
românească (I)*
de Eugen Simion

*Gabriel Dimisianu '75:
"Societatea civilă
ori este critică
ori nu este deloc"*

*Există un
„existențialism”
românesc ?*
Răspund: Irina Georgescu,
Ștefan Fircă, Cosmin Ciotloș
și George Neagoe

*Ajutând limbile aflate
în pericol*
de Dan Petru Cristea

*Le surréalisme
roumain (III)*
de Serge Fauchereau

caiete critice

Revistă editată de
*Fundația Națională
pentru Știință și Artă,
Grupul interdisciplinar
de reflecție
și
Editura Expert,*
sub egida
Academiei Române

Redacția:

Valeriu IOAN-FRANC
redactor-șef

Lucian CHIȘU
coordonare editorială

Aida SARCHIZIAN
Andrei GRIGOR
Bogdan POPESCU
Daniel CRISTEA-ENACHE
Călin CĂLIMAN
Maria MOLDOVEANU
Ana-Lucia RISTEA
Oana SOARE
Nicolae LOGIN
Luminița LOGIN

Tel.: 318.24.38; 318.81.06
E-mail: edexpert@zappmobile.ro
office@fnsa.ro

ISSN: 1220-6350

Colegiul editorial:

Mihai CIMPOI
Jacques De DECKER (Belgia)
Serge FAUCHEREAU (Franța)
Valeriu IOAN-FRANC
Jaime GIL ALUJA (Spania)
Klaus HEITMANN (Germania)
Radivoje KONSTANTINOVIC (Serbia)
Evangelos MOUTSOPOULOS (Grecia)
Mihail METZELTIN (Austria)
Thierry de MONTBRIAL (Franța)
Maurice NADEAU (Franța)
Basarab NICOLESCU
Eugen SIMION
Dumitru ȚEPENEAG

on-line

Dan Petru Cristea: Ajutând limbile aflate în pericol. 71

ARTĂ ȘI SPECTACOLE

Serge Fauchereau: Le surréalisme roumain (III) 75

*Ilustrăm acest număr cu lucrări ale pictorului și graficianului
Iosif ISER.*

*Acest număr a apărut cu sprijinul
Primăriei Sector 2 - București,
primar Neculai Onțanu*

Eugen SIMION*

Identitatea românească (I)

Abstract

Mai totdeauna, când vine vorba de aceste subiecte ce țin de ideea de specific sau de valorile spiritualității naționale, primii care ies pe scenă și se încaieră sunt, cum am zis și altădată, delatorii și zelatorii. Ei reușesc să acapareze spațiul oricărei dezbateri și s-o compromită în cele din urmă... Să fie aceasta o specialitate românească, să pornească identitatea noastră de la această incapacitate de a privi corect și de a judeca drept un subiect, și nu orice subiect, ci acela care definește chiar modul nostru de a fi? Mulți cred că așa stau lucrurile și că felul românesc de a fi este să le "smintească" și, astfel, să le încurce, să le obosească și, la sfârșit, să le părăsească epuizate, golite de sens, inerte... Așa să fie, de la acest punct pornește, oare, "mintalitatea" românească, la atât se rezumă filosofia și forța noastră de acțiune în istorie? Mi-am pus deseori aceste întrebări, citindu-i pe cei vechi (pe "specifiștii" noștri) și pe publiciștii de azi, mai toți de părere că spiritul daco-roman este vegetativ și, cum a spus un filosof socratic din generația lui Cioran, modul lui de a acționa în viață este de a nu face nimic sau de a se face că face și, atunci, încurcă bine lucrurile.

Cuvinte-cheie: identitate românească, globalizare, postliteratură, postmodernitate, delatori, zelatori.

"Romanian Identity". Almost always, when talking about subjects regarding the national specific or the national spiritual values, the first one who fall to blows are, as I mentioned, several times, the delators and the partisans. They achieve to forestall each debate and compromise them all. Is this a Romanian speciality, a deficiency to judge correctly a problem, not a simple one, but our own way of being? Many believe that this is how things function and the Romanian behaviour is to mess up with everything and thus to shuffle and wear down the priorities until leaving them exhausted, meaningless and inert... Is it true that here begins the Romanian mentality, that this resumes our philosophy and way of acting in history? I asked myself several times, when reading the old promoters of our specificity and today's journalists, if Romanian people have a vegetative consciousness and act as a Socratic philosopher from Cioran's generations considered: they do nothing or mess up things.

Keywords: Romanian identity, globalization, post-literature, Postmodernity, delators, partisans.

S-a vorbit mult în secolul al XIX-lea – secolul națiunilor și, literar vorbind, secolul romantismului – despre *specificul național* și, apoi, despre *spiritul național*. Azi, când mondialismul este cuvântul de ordine în lume, politologii și antropologii discută despre

identitate culturală, folosind alte puncte de referință, alte concepte și un cu totul alt limbaj. Chiar dacă ideea de specificitate, proprie unei națiuni, nu este eliminată, accentul cade acum pe ideea de *diferență* culturală într-o paradigmă mai largă, și anume aceea

* Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură, directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară "G. Călinescu" (București); Romanian Academy, President of the Philology and Literature, Director of the History and Literary Theory "G. Călinescu" (Bucharest).

de societate multiculturală. Discursul mai vechi – acela care comenta, pe două coloane, însușirile și defectele unui popor – este aproape în totalitate abandonat. Se spune că turcii aveau obiceiul să numească țările europene în funcție de viciul lor dominant. Anglia era *țara plictisului*, Spania – *țara strămoșilor* sau *țara în care strămoșii sunt venerați*, Franța – *țara oamenilor neserioși* sau cam așa ceva, iar Germania – *țara oamenilor cu titluri multe*. S-ar putea să încurc puțin viciile în ceea ce privește Spania și Germania. Sigur este, ne spune un mare filosof, că turcii identificau popoarele europene după viciul esențial. „Viciile” (absențele, neperformanțele, întârzierile în istorie, tradițiile care nu țin seama de drepturile omului și de normele civilizației moderne etc.) și „virtuțile” colective nu mai constituie – cel puțin teoretic – focare de interes pentru cei care se ocupă de psihologia popoarelor. Chiar noțiunea de *psihologie* în această accepție este

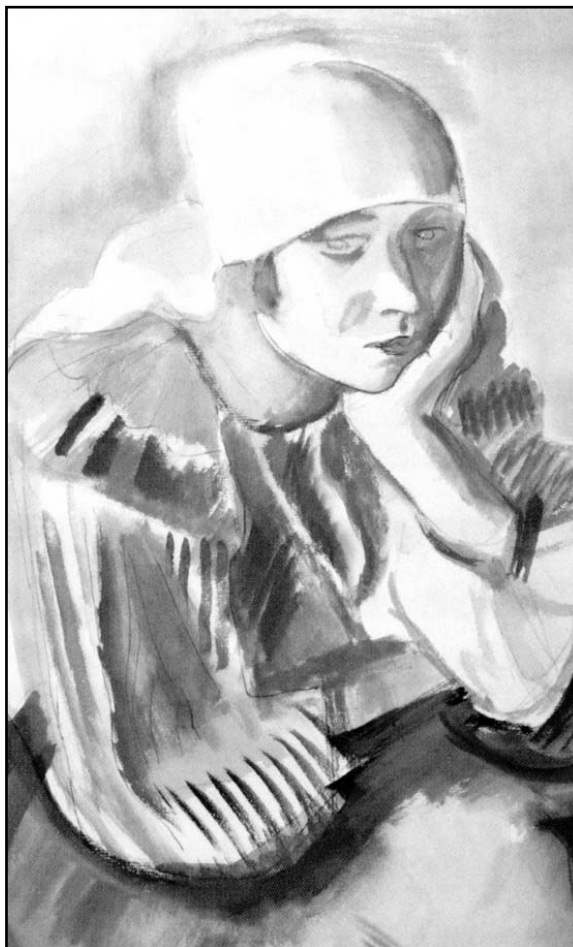
eliminată, îmi dau seama, din limbajul specialiștilor. Și trebuie să recunoaștem, nu fără îndreptățire, pentru că, deși un popor (o națiune, o cultură) are ceea ce filosofii culturii numesc *un mod de a fi* sau *un mod de a se situa în lume*, determinabil în actele de cultură și în modul de existență (de la gastronomie la practica religioasă!), noțiunea de *psihologie națională* este ambiguă și, din această pricină, în numele ei se fac speculații de tot felul.

M-a preocupat cu mulți ani în urmă *specificul francez* și, *ipso facto*, noțiunea de *psihologie* a poporului francez, așa cum este reflectată în cultură. Am citit studiile fundamentale despre acest subiect și i-am consultat, bineînțeles, pe scriitorii și filosofii care au reflectat la mentalitățile lumii galice. Și ce-am constatat? Ce-am constatat am notat în jurnalul meu parizian (*Timpul trăirii, timpul mărturisirii*, 1977 și în edițiile următoare), încercând să sintetizez idei ce se bat cap în cap. Cele mai multe opinii sunt sceptice pentru că vocația esențială a francezilor, zice cineva, este să se analizeze cu fervoare și să se conteste la infinit. Voltaire crede, de pildă, că francezul nu-i făcut pentru libertate, pentru că, atunci când o are, abuzează de ea. Chateaubriand e de părere că francezul este vanitos, sociabil și ușuratic, iar Stendhal că omul galic judecă arta cu finețe și spirit, dar *n-o simte*, opinie ce nu-l convinge pe Hugo: *sufletul francez este, după el, mai mare, mai puternic decât spiritul francez*. Lista defectelor și a calităților este lungă și din ea se poate deduce că francezul are vocația *universalității*, dar suferă de *anomie*, este *prevăzător*, dar nu-i *vizionar*, are *spirit de finețe*, dar n-are *spirit filosofic*, suferă de mania clarității („nimic din ceea ce nu este clar nu-i francez”, scrie Rivarol) și o problemă de gramatică poate să preocupe spiritul francez câteva decenii. Cel mai important eveniment al anului 1911 a fost faptul că „Faguet a admis *le malgré que*”, zice – numai pe jumătate ironic – un filosof de regulă nihilist. Tot el se întreabă aproape disperat: „Cum poți fi nebun sau poet în această limbă?”. Îl recunoaștem, evident, pe Cioran, metecul care, învățând limba moraliștilor din secolul al XVII-lea,

s-a impus ca un mare stilist (cel mai important, spun unii, după Voltaire) în secolul al XX-lea francez.

Cât de adevărate sunt aceste propoziții, cât de specific franceze sunt aceste maladii și aceste performanțe ale spiritului francez? În ce măsură determină asemenea însușiri identitatea franceză care, se va vedea de îndată, trece printr-o acută criză de identitate? Un prilej infinit de speculație. Antropologii și, în genere, cei interesați azi de această temă au abandonat în mare măsură, spuneam la începutul acestor însemnări, stilul impresionistic și abordează acum tema identității în alt limbaj și cu alte concepte. Am prilejul să verific această schimbare de stil – ceea ce înseamnă o schimbare a gândirii și a tipului de demers intelectual – în dezbateră inițiată cu câțiva ani în urmă de cotidianul *Le Figaro* cu subiectul: „Qu'est-ce qu' être français aujourd'hui?” Ea a ținut câțiva ani (a început prin 2004 și, în 2009, continua încă) și, dintre participanți, rețin numele lui Max Gallo, René Girard, Hélène Carrère d'Encausse, Jean D'Ormesson și numeroși alții, personalități din domenii diferite și cu statute diferite în lumea intelectuală franceză. N-am citit toate intervențiile, dar, din ce am reușit să citesc, pot să-mi fac o idee despre modul în care judecă francezii problema identității lor în epoca postmodernă, postreligioasă, postistorică, postumanistă, postliterară etc...

O analizează și o judecă, cred, cu luciditate și cu oarecare îngrijorare. Au renunțat, oricum, la vechile clișee (*francezul este frivol, francezul este prin natura lui universalist, francezul știe să mănânce și știe să-și organizeze timpul liber* etc.) și încearcă să-și definească identitatea în raport cu *mondialismul* actual. Ei evită sistematic termenul de *globalism*, suspect de a se confunda cu tendința de a șterge diferențele dintre culturi. Ce înseamnă să fii francez azi? Selectez câteva păreri. Daniel Hervouet, profesor la Universitatea Paris-II, Panthéon, Assas, este de părere că *obsesia decadenței* face parte din istoria Franței și că, în fapt, francezii își organizează societatea cu această fantasmă în spirit sau în suflet, cum vrem să-i spunem. De aceea ei nu acceptă *îndoiala*, sunt nar-

cisiști și melancolici, se indignază repede, suferă de *morozitate*, sunt inteligenți, într-adevăr, sunt preocupați de *le savoir*, dar aceste însușiri nu duc prea departe câtă vreme inteligența franceză nu va ști să renunțe la aroganța ei și să coboare sau să se ridice la un „pragmatism luminat”... Așadar: „halte au narcissisme mélancolique”, mai mult realism, un efort de sincronizare cu spiritul timpului și „un défi de la méthode”, zice profesorul citat. Prin *metodă*, el înțelege în acest caz renunțarea la aroganța universalistă (ideea că Franța este centrul lumii) și la „religia drepturilor căpătate”...

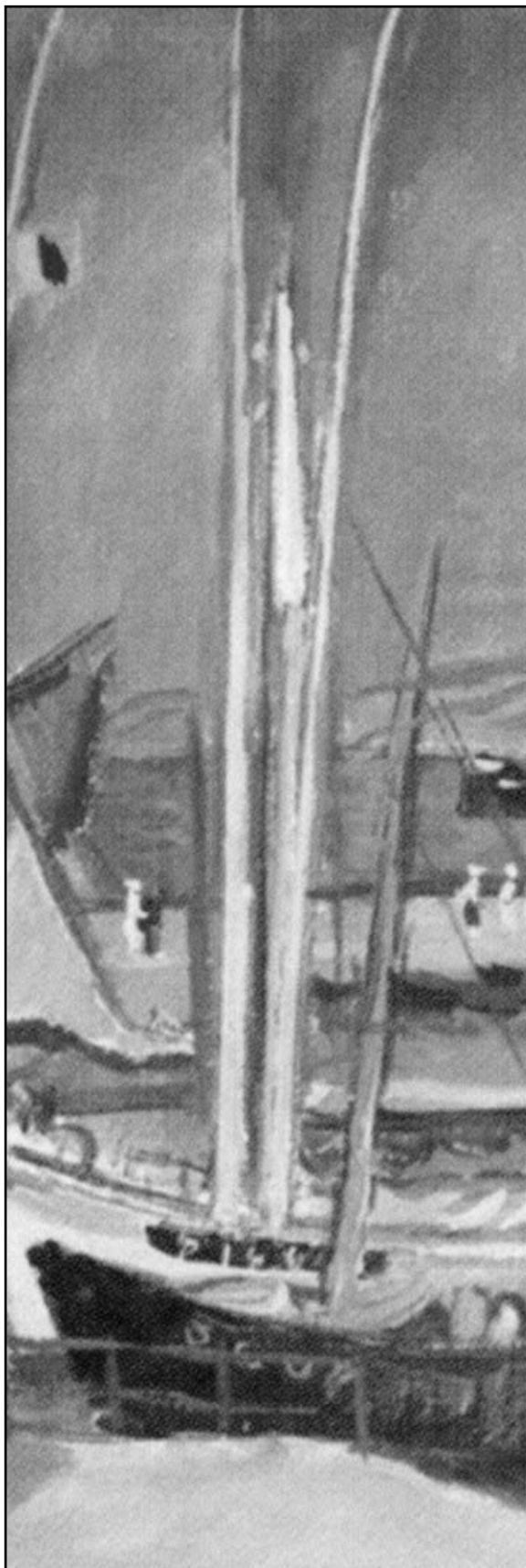
Ce-i nou în această interpretare față de ceea ce știm, de la Curtius până la Valéry, despre spiritul francez? Mai nimic. Cam aceleași fantasme, aceleași generalități discutabile, aceeași *indignare* (puțin mai potolită, este adevărat) și, notă inedită, opțiunea pentru *pragmatismul luminat*... André Grjebine, cercetător în domeniul științelor

politice, este la origini rus. Rus asimilat de cultura franceză. Cu aceste date, el are „une certaine idées de la France”. Adoră, înainte de orice, limba franceză și crede că, pentru a comunica o reflecție despre literatura lui Fielding sau Dostoievski, scriitori pe care îi citește, înțelege, sistematic, nu găsește un instrument mai potrivit decât limba franceză. André Grjebine continuă, dar, să perceapă franceza ca o limbă universală și cosmopolită, fără să fie intimidat de faptul că ea se vorbește azi din ce în ce mai puțin și că engleza și spaniola i-au luat locul. Discuția despre *multiculturalism* (o noțiune-cheie în limbajul „corectitudinii politice”) nu i se pare suficient de motivată acestui cercetător inteligent și tolerant. Pentru el, identitatea franceză înseamnă, în afară de limba franceză, „une certaine idées de l’homme”. Argumente valabile, opțiune existențială și culturală. Alt profesor de politologie, Charles Zorgbibe, pleacă de la ideea lui Tocqueville că în Franța „la politique ce sont des idées” și ajunge la concluzia că Occidentul a devenit azi „un carrefour des cultures et des civilisations”, „une grande Afrique du Sud multiethnique”, în fine, că în Franța de azi, națiune organică, nu trebuie impus modelul multicultural american, ci modelul bazat pe conceptul „cosmopolitic” (definit de Kant), bazat pe ideea că singurul cadru de exprimare (înflorire) a democrației este comunitatea națională. Ceea ce nu înseamnă, adaugă politologul, un refuz al dialogului dintre culturi. Pe scurt: numele Franței este „la diversité” într-o comunitate națională. O idee pe care Franța o apără, cum se știe, în comunitatea europeană. O idee pe care o vehiculează și intelectualii români care, vom vedea de îndată, nu vor să fie nici *localiști* mărginiți, *altermondiști* refractari, nici *internaționaliști*, *globaliști* deznădăcinați și uniformizatori.

Un francez expatriat, Pierre-Yves Duguo, jurnalist la Washington, scrie că identitatea se bazează pe limbă și, de aceea, vrea ca urmașii lui, născuți în Statele Unite, să nu piardă limba strămoșilor. Călătorește anual în Franța cu toată familia și ce observă nu-i place totdeauna. Observă, de pildă, că ama-

bilitatea comercianților a scăzut, că revendicările agresive au crescut ca și concediile, în fine, că ideea de muncă s-a devalorizat și este adesea denigrată. Spirit obiectiv, jurnalistul americano-francez recunoaște, în același timp, că vulgaritatea și obscenitatea ocupă în televiziunea franceză locul pe care îl are, în televiziunea americană, violența. Mai este ceva ce nu-i place în Franța de azi autorului, și anume faptul că bisericile mari și frumoase sunt goale, în timp ce, în America, bisericile, mai mici și mai puțin fastuoase, sunt mereu pline. Asta înseamnă că spiritul religios a scăzut vertiginos în Franța creștină și, neliniștit, întristat, jurnalistul trage o concluzie sceptică: „l’absence de référence à la religion dans la vie quotidienne surprend l’Américain que je suis devenu”... Îl surprind și alte mentalități pe americanul acesta care vrea să rămână loial totuși țării sale de origine: faptul, de pildă, că *patriotismul* și *civismul* sunt considerate în Franța postmodernă valori retrograde sau rasiste... Nu înțelege de ce, pentru că, zice el, în America multiculturală, acestea sunt socotite, indiferent de opțiunea politică, valori necesare pentru a construi viitorul țării... „Pentru ce francezii – îl întreabă fiica lui de opt ani – atât de mândri de identitatea lor, nu arborează drapelul în fața casei, așa cum fac americanii”? Întrebare legitimă. O putem pune și noi, românii, mult și mai dramatic chiar decât alții. O chestiune ce merită a fi discutată separat.

Să rămânem în domeniul identității franceze cu sentimentul că dezbaterea din *Le Figaro* ne poate privi și pe noi, latinii din estul Europei, intrați în procesul de globalizare. Pe noi, națiunile estice, mai mult, poate, decât marile națiuni occidentale, pentru că limbile noastre și civilizațiile noastre sunt mai vulnerabile în procesul globalizării. Jean D’Ormesson, scriitor cunoscut, membru al Academiei Franceze, abordează tema identității din unghi moral. Este un filosof al culturii care încearcă să prevadă viitorul Franței, citind trecutul ei. Identitatea franceză nu poate fi gândită decât în acești termeni și cu aceste perspective în față, scrie el. Francezul este mândru de isto-

ria sa și, când Napoleon spune în plină revoluție că „sunt solidar cu tot, de la Clovis la Comitetul Salvării publice”, el nu face decât să exprime un sentiment comun și permanent în societatea franceză. Un sentiment vechi, remarcă D’Ormesson, pe care revoluția franceză nu l-a reprimat. Dimpotrivă, și l-a asumat și l-a cultivat cu ardoare, substituindu-l obedienței religioase și onoarei feudale. A fi francez, zice acest scriitor care gândește Franța republicană de azi luând ca puncte de referință miturile și gloria ei din trecut, este înainte de orice a cultiva și a lua ca modele de existență aceste valori fundamentale. Nu exagerează, pentru că o națiune, o cultură, în fine, o identitate se bazează, în primul rând, pe valorile trecutului și pe pregătirea viitorului. A fi francez înseamnă, după D’Ormesson, să-ți asumi, într-adevăr, totul, miturile exponențiale și înfrângerile, orgoliile, dar și tragediile istoriei. A fi francez înseamnă, totodată, să accepți diversitatea și, în același timp, unitatea, cele două fețe ale simbolului național. Tradiția franceză înseamnă revoluție, iar revoluția se traduce prin libertate și drepturile omului. În fine, în ecuația franceză intră, invariabil, „vocația universalului”, încheie acest scriitor cu spiritul încrezător în gloria Franței, chiar și azi când gloriile trecutului nu mai au preț și toate miturile europene sunt puse în discuție...

Alții sunt sceptici și văd Franța în deriva mondializării. „Sans-frontièrisme uniforme et déculture”, „la diversité”, „la non-discrimination”, „le multiculturalisme”, „la novlangue”, „les phénomènes de substitutions de populations, d’identités alternatives”, „le métissage” și alte clișee ale *corectitudinii politice* fracturează identitatea franceză, scrie cineva, alarmat, intolerant și cam rasist, fie vorba între noi. *Le Figaro* îi lasă pe toți să se exprime, chiar dacă sunt publiciști sau oameni politici care cred că o discuție despre identitatea franceză este, azi, primejdioasă. Opinia nu-i, repet, unanimă. Un editorialist, Paul Henri du Limbert, zice că nu trebuie lăsate *națiunea, drapelul și La Marseillaise* (simbolurile Franței) pe seama adeptilor lui Le Pen. Un punct de

vedere corect. Ocultarea valorilor naționale este o eroare impardonabilă, conchide publicistul citat, după ce tot el avertizase că nu-i de acord cu suspiciunea, formulată de mondialisti, cum că cine vorbește azi de *patrie* este fie extremist, fie imbecil. Suspiciune, într-adevăr, aberantă, dacă nu, la rândul ei, imbecilă... Despre aceste valori și, în genere, despre identitatea Franței vorbește, într-un volum masiv, și Academia de Științe Morale și Politice care, paralel cu dezbaterea din presa franceză, a organizat propria analiză a conceptului de identitate națională. Din intervențiile erudite ale istoricilor și politologilor, ca și din articolele citate mai înainte, deduc că în Franța de azi numărul euroscepticilor a scăzut și că cei mai mulți francezi au devenit acum europragmatici, la echidistanță de eurofilii și eurofobii de ieri. Decizie rezonabilă, atitudine inteligentă în consens cu spiritul timpului.

Sar peste alte opinii și ajung la Max Gallo, istoric celebru, membru al Academiei Franceze, care definește identitatea franceză în zece puncte cardinale (*Le Figaro*, 30 octombrie 2009). El pornește de la „problematika națiunii”, așa cum o prezintă Braudel într-o carte fundamentală (*L'Identité de la France*) și de la Jacques Bainville care scrie că „le peuple français est une composé, c'est mieux qu'une race, c'est un nation”... Pentru Max Gallo, a fi francez în 2009 (a fi „pleinement français”) este a recunoaște existența acestei probleme și a avea conștiință că resorturile ei determină identitatea individului ca personalitate. Sintetizând, el crede că *problematika națiunii* se sprijină pe zece piloni: *spațiul* („le droit du sol”), *egalitatea*, *statul*, *cetățenia*, *școala*, *laicitatea*, *explozia* (fragmentarea: „le sang ne l'unit pas; le sol peut être partagé”), *limba franceză* (dacă pământul-spațiul francez poate fi fragmentat, limba franceză unește pe francezi și împiedică în cele din urmă fragmentarea), *egalitatea femeilor* („în «uniunea» între cetățeni, femeile au jucat un rol central, încă din Evul Mediu, chiar dacă locul lor în spațiul politic nu le-a fost recunoscut decât în secolul al XX-lea”; a fi francez, adaugă Max Gallo, este a ști să

practici „cet amour courtois, reconnaître l'égalité ou la supériorité des femmes”), în fine, al zecelea pilon de rezistență este acela de care vorbesc toți antropologii și filosofii culturii franceze: *universalismul*... Dintr-o notiță din ziar deduc că articolul pe care l-am rezumat mai sus reprezintă o sinteză a intervenției istoricului Max Gallo în cadrul unei dezbateri organizate de Institutul Montaigne în care urma să ia cuvântul, în ședința de închidere, președintele Franței, Nicolas Sarkozy... „Problematika națiunii” interesează, dar nu numai pe istorici, politologi și scriitori, interesează și pe guvernanți din motive, evident, diferite. Oamenii politici pentru că sunt interesați de fenomenul imigrării (în Franța sunt opt milioane – spun unii – de musulmani), istoricii, politologii, filologii, scriitorii, filosofii culturii pentru că au sentimentul că Franța și-a pierdut vocația universalistă... Oricum, guvernanții și intelectualii nu privesc cu

indiferență problema identității franceze și nu acceptă, necondiționat, efectele globalismului. Ideea lui De Gaulle că Europa comunitară trebuie să fie o Europă a națiunilor agită încă spiritul galic. Agită, cred, și alte națiuni care nu vor să-și piardă limba și tradițiile. Tzvetan Todorov a scos nu demult o carte în care dovedește că „diferența” este motorul dezvoltării culturii și că ceea ce numim *cultura europeană* este o sumă a diferențelor naționale, nu o uniformizare a lor...

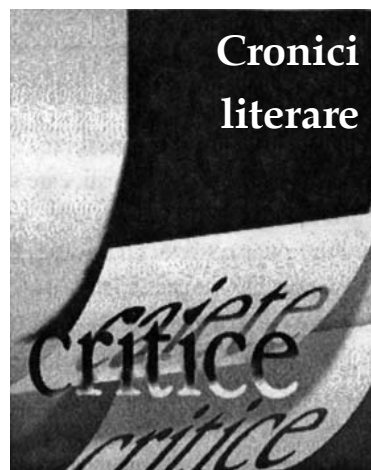
*

Am făcut această lung ocol ca să ajung la tema identității românești pe care oamenii de cultură români o tratează, în genere, în două feluri: fie a) o identifică automat cu naționalismul doctrinar, agresiv, localist, reacționar și o combate prin pamflete lungi și plictisitoare, considerând că tema, în sine, nu are azi nicio miză și cine o resuscitează nu face decât să vorbească în pustiu, fie b) o dramatizează în stilul eroilor lui I. L. Caragiale, respingând ideea de sincronism, în numele unui localism îngust și al unei mentalități, în fond, tribale... Primii atacă „spiritul național” și iau în răs miturile naționale, spunând că în epoca postmodernității acestea sunt elemente retrograde, acut provinciale, semnele inapetenței noastre pentru europenism, iar în cultură ele ar adăposti mentalitățile retrograde și inestetice, cei din urmă, apărând tradiția, limba, miturile specifice, cad într-o retorică asurzitoare și inefficientă. Două discursuri, în fond, politice, umorale, intelectualicește nule pentru că *problematica națională*, așa cum o gândea Eminescu în secolul al XIX-lea (secolul națiunilor emergente) și cum o definește, în termeni moderni, Braudel, nu este cuprinsă în esența ei și nu se lasă, în consecință, exprimată în niciunul din aceste discursuri, după mine, parazitare, encomiastice sau negaționiste... Două tipuri de discurs pe care le întâlnim mereu în cultura română, atunci când discutăm despre tradiție, despre orient și occident românesc, despre Eminescu, despre sat și oraș, despre național și universal în spiritualitatea și, vorba lui D. Drăghicescu, în „mîntalitatea” românească etc...

Mai totdeauna, când vine vorba de aceste subiecte ce țin de ideea de specific sau de valorile spiritualității naționale, primii care ies pe scenă și se încaieră sunt, cum am zis și altădată, *delatorii* și *zelatorii*. Ei reușesc să acapareze spațiul oricărei dezbateri și s-o compromită în cele din urmă... Să fie aceasta o specialitate românească, să pornească identitatea noastră de la această incapacitate de a privi corect și de a judeca drept un subiect, și nu orice subiect, ci acela care definește chiar modul nostru de a fi? Mulți cred că așa stau lucrurile și că *felul românesc de a fi* este să le „smintească” și, astfel, să le încurce, să le obosească și, la sfârșit, să le părăsească epuizate, golite de sens, inerte... Așa să fie, de la acest punct pornește, oare, „mîntalitatea” românească, la atât se rezumă filosofia și forța noastră de acțiune în istorie? Mi-am pus deseori aceste întrebări, citindu-i pe cei vechi (pe „specifiștii” noștri) și pe publiciștii de azi, mai toți de părere că spiritul daco-roman este vegetativ și, cum a spus un filosof socratic din generația lui Cioran, modul lui de a acționa în viață este de a nu face nimic sau de a se face că face și, atunci, încurcă bine lucrurile... Nu-i singurul care gândește în acest fel despre identitatea noastră. Există o întreagă literatură despre această temă și literatura este, cum se știe, preponderent negativă, în sensul că sunt reținute îndeosebi inerțiile, viciile noastre. Drăghicescu, citat mai înainte, care și trecuse la Paris o teză de doctorat în sociologie cu Durkheim, notează în studiul său (*Din psihologia poporului român*, 1907) impresiile călătorilor străini despre români și, cum am arătat în altă parte, ele nu sunt deloc entuziaste. Nici intelectualii români, cu mici excepții, nu sunt de ceea ce ei consideră a fi psihologia românească. Este suficient să citez pe Ralea, produs spiritual al „Vieții românești” (care vorbește de spiritul nostru tranzacțional) și, la celălalt capăt al ideologiei din anii '30, pe Cioran, care în *Schimbarea la față a României*, este exasperat de inerția vegetativă și de lipsa noastră de apetență în istorie, pentru a ne face o idee despre această tradiție negaționistă în cultura română când este vorba de nestatornicia firii românești.

Gabriela
DĂIANU*

Cel mai iubit(or) dintre pământeni

Abstract

În recentul volum, "Marin Preda. Portretul scriitorului îndrăgostit", cititorii vor întâlni o imagine neobișnuită a tânărului prozator îndrăgostit. În vreme ce autorul era considerat o persoană aspră și dificilă, o persoană devotată numai carierei sale literare, epistolele trimise poetei Aurora Cornu relevă un bărbat sensibil și emoțional, transfigurat de puterea iubirii. Intervenția mea încearcă să arate diferențele dintre prejudecățile contemporanilor față de Marin Preda și caracterul său romantic ce se desprinde din scrisorile de dragoste.

Cuvinte-cheie: Marin Preda, Aurora Cornu, portret fizic, personalitate sensibilă, bărbat afectuos, scrisori de dragoste, severitate vs. franchețe.

"Earth's Most Beloved Son". In the recently appeared book "Marin Preda. The Portrait of the Writer's Love", the readers encounter an unusual image of the young artist Marin Preda as an in love man. Whereas the writer was thought to be a harsh and a difficult person to cope with, an individual allied to his literary characters, the series of letters he sent to his wife, the poetess Aurora Cornu, reveal a sensitive and emotional man, highly transfigured by the power of love. This paper aims to evince the dichotomy between the way in which Marin Preda was acknowledged by his contemporaries and the portrait conveyed in the thirty nine romantic letters, pointing out Preda's affectionate personality.

Keywords: Marin Preda, Aurora Cornu, physical portrait, sensitive nature, affectionate man, love letters, severity vs. frankness.

Pseudolectura de identificare este mistificatoare. Confuzia autor-personaj trebuie abolită odată pentru totdeauna, pentru că, prin reduccionismul său, eludează semnificații esențiale. Tendința cititorilor naivi de a identifica în personajele unui anumit scriitor reminiscențele sau, dimpotrivă, principalele coordonate ale structurii psihice ale celui care inventează nu face decât să ne îndepărteze de la una dintre principalele funcții ale literaturii: plăcerea estetică. O astfel de lecție ne este oferită de volumul *Portretul scriitorului îndrăgostit. Marin Preda*¹.

Aceasta este, așa cum ne avertizează Eugen Simion în *Cuvânt înainte*, „o carte vorbită, nu scrisă” (s.a., p.5), implicând în mod inerent „improvizație, fragmentarism, repetiții voluntare și mai ales involuntare, vorbe buruienoase, paranteze, fugi din subiect și reveniri în subiect” (p. 6).

După cum anunță titlul, cartea fundamentează câteva coordonate intelectuale ale lui Marin Preda, aducând în prim-plan ipostaza acestuia de bărbat îndrăgostit de cea care avea să-i devină prima soție: Aurora Cornu. Portretul nu este, așa cum

* Universitatea din București - University of Bucharest.

¹ Eugen Simion, *Portretul scriitorului îndrăgostit. Marin Preda*, ediție și note de Oana Soare, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2010, 454 p.

am putea fi tentați să credem, unul eminamente indirect, rezultat din opiniile disparate ale cunoscuților autorului. Chiar dacă atât Eugen Simion, cât și Aurora Cornu trasează, în dialogurile lor, dimensiunile personalității lui Preda-omul și Preda-scriitorul, cea mai savuroasă parte a volumului este reprezentată de scrisorile prozatorului către parteneră. Cele treizeci și nouă de epistole (1954-1958) surprind combustia erotică trăită de autorul *Moromeților* în perioada relației sale cu poeta și viitoarea actriță și regizor. Aceste epistole trădează un ins altfel decât îl știau apropiații lui, „un Preda plin de tandrețe, un fiu al soarelui”, după cum îl caracterizează Eugen Simion în *Cuvânt înainte*.

Scrisorile permit o privire largă în cadrul intimității scriitorului și a numeroaselor dedesubturi ale vieții lui de cuplu, revelând un bărbat emoțional, pe care dragostea l-a sensibilizat, aproape l-a edulcorat și l-a îndepărtat în mod evident de imaginea de om dur pe care o avea în epocă. Discursul epistolar frapează prin candoare, prin grija pe care Preda o manifesta față de femeia iubită, chiar și în momentele când aceasta nu îi era aproape, prin accentele deopotrivă siropoase și ludice ale declarațiilor de dragoste, prin încercarea de a căuta în mod permanent un obiect care să compenseze absența Aurorei. După cum aflăm tot de aici, atât Marin Preda, cât și viitoarea soție sufereau de nevroză, boală care îi slăbise pe amândoi și îi transformase în niște abulici pesimiști, fără speranța de mai bine (el tocmai se despărțise de Nadia Scutaru, după o relație de circa opt ani, iar Aurora era prea tânără pentru a ști ce să aștepte de la viață). Antipatia reciprocă inițială (se cunoscuseră la Uniunea Scriitorilor din Strada Romană) se va transforma în dragoste pe litoral, la Eforie-Sud. Totuși, candoarea nu a acționat de ambele părți ca un *pharmacon*: distanța i-a acutizat scriitorului nevroza. Cu toate acestea, după cum povestește regizoarea în dialogurile cu Eugen Simion, Preda a fost capabil să joace rolul unui infirmier care a îngrijit-o timp de un an, ca pe un bolnav autentic, și deopotrivă rolul unui *magister ludi*: „El m-a găsit când aveam cea mai mare

nevoie de el. Nu știam în ce punct al vieții mă aflam, încotro s-o iau, era o fază foarte neplăcută pentru mine, în care eram jumătate moartă, nu mai mâncam, treceam prin viață jumătate dormind, jumătate suferind, totul îmi apăsa pe umeri, literatura nu mă mai satisfăcea” (p. 153-154).

Spre deosebire de discursul românesc pe care îl practică Preda, grupajul celor treizeci și nouă de epistole delimitează o altă paradigmă a limbajului. Aici prevalează un limbaj al sentimentului autentic, nefalsificat, fără grija obsesivă a calofiliei, de aceea scrisorile pot fi confundate cu paginile unui jurnal, doar că aici apare un destinatar dramatizat. După cum afirmă Aurora Cornu, autorul *Întâlnirii din Pământuri* își scria romanele doar dimineața, maximum o

pagină și jumătate pe zi, pe care o supunea unui număr repetat de ștersături și corecturi, până ajungea la o formă mulțumitoare; în viața de zi cu zi, ipohondria era cea care îi dădea mari dureri de cap, nu de puține ori exprimându-și teama că va muri înainte de a-și vedea terminată opera la care lucra.

Eul scriptic este cel care ne interesează în mod special. Scrisorile înfățișează un autor profund sentimental, care nu se jenează să-și declare iubirea, care nu se simte incomod în postura de a preaslăvi femeia și de a se minuna de apariția ei: „într-adevăr, ce cauți tu în viața mea, fată frumoasă, ființă fermecătoare?”. Prima scrisoare datează din august 1954, imediat după întâlnirea lor de la mare, și trădează în chip explicit orice lipsă de pudoare în exprimarea liberă și nemistificată a iubirii autorului pentru tânăra poetă, o iubire proiectată asupra întregului univers de obiecte mărunte al acesteia: „Oh, te iubesc! Te iubesc de tot, cu părul tău, cu vanitățile tale, cu hainele tale verzi, cu salopeta și sandalele tale ciudate. Iubesc cingătoarea ta ascunsă, copcile, oasele trupului tău... Totul, aspirațiile tale, somnul tău, nelișițiile tale profunde, gândul tău puțin înghețat, categoric și fără ascunzișuri, atât de temut de către amatorii de compromisiuri”. Dacă scrierea romanelor și a nuvelor demara întotdeauna greu și implica „o strategie a ocolului, o tactică a încetinerii” (p. 22), pentru că Preda era exponentul unui oblomovism de substanță, în misive autorul nu pare a întâmpina niciun fel de dificultăți în a se arunca în abisul sincerității, prin urmare el nu ocolește cuvintele, ci ajunge direct la țintă, chiar dacă nu pare obișnuit al frazelor sentimentale: „Nu sunt orb, nu mi-am pierdut capul, dar mă tem că inima da. Inima mi-a jucat festa”. Scriitorul dezarticulează uneori funcția vitală a scrisorii, se joacă, încearcă să demaște insuficiența acestei forme de comunicare și să postuleze infabilul sentimentului, dar, deși insuficientă, epistola rămâne singura modalitate comprehensivă de suprimare a distanței și de transmitere a mesajului celui îndrăgostit: „Să-ți scriu scrisori? Și ce să-ți spun în ele? Că mi-e dor de tine? Că nu mai pot fără să te văd? Da, e adevărat, dar la ce folosește

scrisoarea?" (scrisoarea a II-a, septembrie 1954). Totodată, Preda reiterează aici un complex din realitate, complexul de inferioritate față de femeia iubită, contrar celor afirmate de cunoscuții săi, care făceau eroarea de a-l confunda cu personajele sale masculine și a-l considera un dur în relațiile amoroase. Într-una dintre scrisori, el se bucură de faptul că și-a putut depăși principalul complex, „acela că o fată frumoasă, talentată și inteligentă ca tine mă poate simpatiza”.

Colegii de generație cunoșteau un Preda fundamental diferit de cel pe care îl redau scrisorile către Aurora Cornu. Circulau zvonuri în epocă despre caracterul meschin, ranchiunos, vindicativ al acestuia. Nu avea mulți prieteni apropiați, și chiar și cu aceștia avea relații tensionate (Paul Georgescu, M. R. Paraschivescu, N. Tertulian). În convorbirile Aurorei cu Eugen Simion, poeta demontează toate aceste defecte ale soțului său, mai mult sau mai puțin născocite de ceilalți, amplificând astfel portretul tânărului scriitor îndrăgostit. Potrivit acesteia, Marin Preda era un bărbat extrem de curat, meticulos și ordonat, un familist convins (după ce s-au căsătorit a convins-o să se împace cu familia ei, cu care era certată), „un om de o extremă înțelegere a femeii, unul dintre marii bărbați care înțelegeau femeile”, „era omul cel mai acomodant ă...], cu condiția să nu-l minți, să nu ai ceva de ascuns” (p. 168-169). Un astfel de portret consonează mai mult cu acela involuntar construit în epistole, portretul unui bărbat sensibil, ce prețuiește candoarea și recunoaște meritele muzei sale. Chiar și gusturile sale literare (modelul său era Balzac, îi aprecia pe Tolstoi, Camus, Céline, I. L. Caragiale, Sadoveanu, Mateiu Caragiale, îl detesta pe Sartre și Simone de Beauvoir) și faptul că își diviniza tatăl, sfidând regula lui Sartre și a psihanalizei în general („Toți tații sunt răi”), edifică apetența lui Preda pentru o morală ce transcende granițele textuale și zguduie conștiința individului, implantându-se adânc în aceasta.

Tot din *Portretul scriitorului îndrăgostit* aflăm că Marin Preda și-a scris capodopera, romanul *Moromeții I*, la insistențele soției

sale, care a găsit manuscrisul abandonat într-un sertar și i-a cântărit potențialul. Scrierea capodoperei s-a sincronizat cu liniștea conjugală. Nici Aurora nu era străină de preocupările artistice. Retrasă la Sinaia pentru a compune, aceasta primește de la Preda încurajări, scriitorul dovedindu-și din nou receptivitatea față de lucrurile esențiale pentru soția sa: „Te iubesc și-ți doresc cea plenitudine din care țâșnește expresia copleșitoare a poemului. Acel echilibru dintre bucurie și durere din care se naște asta. Acea armonie dintre dragoste și ură, dintre sănătate și boală, acel armistițiu dintre pasiune și virilitate” (13 martie 1957). Fericirea ce transpare din cele treizeci și nouă de scrisori trimise de Preda din locuri diverse, precum București, Peking sau Hanoi, își găsește contrapunctul în „starea de rău” ce caracterizează *Paginile de jurnal*, un subcapitol al *Potretului scriitorului îndrăgostit*. Acestea surprind lupta lui cu nevroza, boală acutizată mai ales de intenția Aurorei de a-l părăsi. Motivația efectivă a acesteia este vidă, nu are vreun motiv clar pentru care își lasă bărbatul, invocând firea ei artistă sucită, nevoia unui *mockingbird* de a părăsi cușca: „Eu am viciul... părăsirilor. De fapt, dacă am un viciu în mine, e viciul de a tăia în carne vie când lucrul e încă sublim”. Aceste pagini ilustrează magistral acel *odi et amo* cu care Preda se confrunta în tentativa de a recupera femeia ce părea definitiv inexpugnabilă.

Ceea ce îi reușește *Potretului scriitorului îndrăgostit*. *Marin Preda* este, dincolo de relatarea a numeroase informații de culise din viața scriitorului Marin Preda, reconstituirea unui portret-robot cu totul neașteptat al acestuia. Desprins atât din scrisorile sale către Aurora Cornu, cât și din dialogurile cu poantă dintre aceasta și Eugen Simion, acest chip înfățișază un Preda înduioșător, sensibil și dragăstos, măgulitor și cu o deplină atenție și comprehensiune a femeii, dovedindu-se un bărbat opus în chip categoric aproape tuturor personajelor literare masculine pe care le-a imaginat în scrierile sale. Noblețea ce transpare prin paginile scrisorilor către Aurora Cornu îi atestă cu prisosință lui Preda renumele de „cel mai iubit(or) dintre pământeni”.

Virgil Nemoianu: o lecție de abordare critică interdisciplinară

Abstract

Mulți dintre cei care au redactat articole despre opera criticului româno-american în volumul omagial "Virgil Nemoianu - 70" încearcă să evidențiază una sau mai multe dimensiuni ale contribuțiilor sale interdisciplinare: ideologia liberal-conservatoare, relația între religios și estetic sau apropierea sa față de "teoria secundarului". Este evident că intenția dominantă a majorității intervențiilor constă în a le prezenta intelectualilor noștri un model cultural capabil să observe legătura dintre societate și literatură. Demersurile sale teoretice se dovedesc indispensabile, în special concepția sa despre romantismul "Biedermeier".

Cuvinte-cheie: Virgil Nemoianu, ideologie liberal conservatoare, model cultural, perspectivă interdisciplinară, teorie a secundarului, romantism "Biedermeier".

"Virgil Nemoianu: an Example of an Interdisciplinary Critic Approach". *Many of the writers that pay tribute to the Romanian-American literary critic Virgil Nemoianu in the volume "Virgil Nemoianu 70" try to elaborate on one or more of the central elements that characterise his interdisciplinary approach: his liberal-conservative ideology, the connection between the fields of the religious and the esthetic, or his preference for "the secondary". It becomes obvious that the underlined intention of most of the articles from this book is to present a cultural model to the romanian intellectualists, one that is capable of seeing and portraying the relationship between two different, but at the same time intertwined dimensions of reality: society and literature. His theoretical undertaking has made is so that his studies are indispensable for those interested in analysing the evolution of the romantic current seeing as they can not avoid the concept of "Biedermeier Romanticism".*

Keywords: Virgil Nemoianu, liberal-conservative ideology, cultural model, interdisciplinary approach, a theory of the secondary, Biedermeier Romanticism..

Volumul *Virgil Nemoianu 70*¹ este un omagiu dedicat muncii eseistului și criticului literar care a pus bazele teoriei despre romantismul Biedermeier în țările Europei estice. Cuprinde un interviu realizat de Iulian Boldea, un eseu de-al lui Virgil Nemoianu despre „contextele lui Kafka”, câteva fragmente dintr-un memorial de călătorie în „vacanțe americane” ce au avut loc în 1982 și 1985, dar și evocări și interpretări ale operei profesorului universitar din Statele Unite ale Americii. La acestea se adaugă o notă biobibliografică și o bibliografie critică

românească (1990-2010).

Lucrarea este foarte utilă celor care vor să se familiarizeze cu ceea ce a însemnat omul Virgil Nemoianu, dar și cu principalele concepte din operele sale cele mai importante: *Îmblânzirea romantismului*, *Calmul valorilor*, *O teorie a secundarului*, *Simptome*, *Micro-armonia*, *The Dialectic of Literature and Religion*, *Postmodernism and cultural Identities*, *Conflicts and Coexistence*, *Jocurile divinității* etc. Ea înfățișează concentrat, în idei cât mai sintetizatoare, identitatea culturală a teoreticianului. Frapează intenția ce se as-

* Universitatea din București - University of Bucharest.

¹ *Virgil Nemoianu -70*, coordonator Iulian Boldea, Pitești, Paralela 45, 2010, 223 p.

cunde în spatele acestui demers, și anume oferirea unui model demn de urmat și ilustrarea unei rețete de împlinire nu numai profesională, culturală, ci și spirituală. După cum observă Augustin Ioan în articolul „Domnul Nemoianu”, cuprins în secțiunea „Interpretări” a volumului omagial, de admirat este nu numai „portretul intelectual”, ci și profilul său politic, el fiind „un model demn de urmat de intelectual public” (p. 147). Mesajul din subsidiar ar fi așa-dar: „coerența ideologică, care este, în sine, un deziderat, trebuie dublată de o practică publică, dar și intim-ființială a convingerilor noastre” (p. 147), așa cum se întâmplă în cazul lui Virgil Nemoianu. Tocmai de aceea articolele critice au o structură hibridă, nefiind comentarii stricte la studiile sale sau simple biografii seci. Ele interpretează detalii semnificative din viața sa, care au condus la alcătuirea unui discurs teoretic structurat pe principiile unui liberalism conservator și pe valorile umaniste, după cum sesizează Vladimir Tismăneanu, Mircea Anghelescu sau Codrin Liviu Cuțitaru.

Articolele sunt așezate într-o ordine anume tocmai pentru a ușura înțelegerea nu a operelor în sine, ci a metodelor și a etapelor prin care s-a ajuns la un produs final

în cazul lui Nemoianu și a conceptelor recurente în studiile sale, observându-se „consecvența gândirii critice”. Majoritatea autorilor care semnează articole în secțiunile „Evocări” și „Interpretări” încearcă să ofere de fapt o imagine a gândirii lui Virgil Nemoianu, la baza căreia stă asumarea unui anumit model societal impus de experiența istorică a scriitorului și de o ideologie îmbrățișată cu simțul responsabilității, acesta fiind mesajul de ansamblu al cărții. Interviu ce deschide cartea și însemnările de călătorie aduce în discuție tocmai acest lucru, întrucât sunt așezate în prim-plan teme precum relația profesorului de la Catholic University of America cu spațiul românesc, respectiv cu cel al țării-gazdă, modelele preferate, dar și conceptul de „exil românesc”. În același timp, Virgil Nemoianu este cel care oferă o perspectivă cronologică cititorului, vorbind despre stadiul criticii literare la începutul carierei sale, spre sfârșitul anilor '50, când, susține el, figurile dominate erau Vitner, Novicov, Savin Bratu și când se vorbea o „limbă de lemn” (p. 13). Eseistul menționează ruperea generației din această perioadă de tradiția lui Maiorescu, Ibrăileanu, G. Călinescu etc. chiar la începutul interviului, tradiție pe care el o continuă pentru că, așa cum sesizează și Vladimir Tismăneanu, „este un maioreșcian convins”, care „apără tradiția în numele unui conservatorism luminat” (p.84). Și Mircea Anghelescu, în articolul „Grădina filosofică”, ne reamintește că Virgil Nemoianu s-a format în cadrul unei „grupări de intelectuali conservatori («cam în sensul dat în America acestei grupări»), cei din jurul lui Blaga și din gruparea *Cercului Literar*” (p. 82). Așa se explică preferința sa pentru „un anumit gen de tradiționalism echilibrat și elitist”, un soi de „«conservatorim progresist»” (p. 82). Dintr-un anumit punct de vedere, aș fi preferat și un studiu mai amplu rezervat acestei perspective cronologice, atât sincronice, cât și diacronice, care să îl plaseze pe Virgil Nemoianu într-un context mondial și mai bine dezvoltat. Bineînțeles, există numeroase trimiteri la formația sa. Vladimir Tismăneanu, ca și mulți alții de altfel, notează „maiestrii din care se inspiră” (p. 84): Goethe, Hume, Montesquieu, Adam

Smith etc., dar ar fi fost frumos ca acestea să fie îmbinate într-un singur eseu complex care să vorbească puțin mai mult despre modelele sale, respectiv diferențele și asemănările față de o critică contemporană lui, în România și în America.

Studiul asupra „contextelor” lui Kafka este relevant, fiindcă ne oferă un exemplu în ceea ce privește modalitatea de abordare critică a lui Nemoianu (de cele mai multe ori interdisciplinară), iar notele de călătorie vor fi completate de studiile critice asupra altor lucrări de-ale acestuia cu tentă memorialistică, ca, spre exemplu, cel al Smarandei Vultur referitor la *Arhipelag interior*. De altfel, cele mai interesante pasaje din aceste adnotări ale unui „homo viator”, menite de fapt să facă parte dintr-o lucrare mai amplă („Buimac pe cinci continente”), sunt cele referitoare la maturizarea sa în perioada cuprinsă între 1971 și 1977 „prin suferință, *challenge*” (este vorba despre factorul comunist nefavorabil, care-l determină, în 1977, să părăsească țara) și la lecturile preferate. În rest, sunt menționate doar detalii de zi cu zi care nu prezintă un interes deosebit. În schimb, vom regăsi în intervenția Smarandei Vultur observații asupra unui fenomen mai mult decât interesant din *Arhipelag interior*: de la un punct încolo, „memoriile devin un capitol de istorie literară” (p. 107), iar în evocările sale Nemoianu se folosește de „grile” precum „categoriile modelatoare ale idilei, ale bucolicului sau ale epocii Biedermeier” (p. 104). În observațiile sale, el se dovedește a fi în principal un antropolog, atent „la diferența socială sau culturală” și capabil să vadă „lucrurile în dinamica lor, să sesizeze comportamentele emblematice pentru o epocă” (p. 102). Articolul e mai mult decât revelator asupra *omului* Virgil Nemoianu, care, în viața cotidiană, nu se deosebește de critic, cu un raționament care urmărește aceeași schematizare și așezare în planuri dihotomice a realităților observate. Bunăoară, vom sesiza acest lucru și în una dintre notele sale asupra unei călătorii în America (5 august 1982), când acesta face o lungă digresiune asupra modului de organizare „familiar” al găștelor în contrast cu acela al pescărușilor.

Implicațiile deschise în interviu vor pro-

grama citirea articolelor și vor oferi unele răspunsuri la întrebările ridicate aici, ca, spre exemplu, imposibilitatea de a se decide concret în privința „exilului românesc” din America („Cineva care e de origine etnică română, dar scrie în limba țării în care s-a stabilit mai aparține oare țării de origine?”, p. 17-18). Virgil Nemoianu aduce în discuție delicatețea „problemei”, căci, susține el, „originea etnică nu prea influențează tematica aleasă (sau nu întotdeauna). Ajung la niște încurcături și hățisuri dilematice din care nu știu cum să ies” (p. 18). Bine observă Codrin Liviu Cuțitaru, în materialul intitulat sugestiv „Portret al profesorului în tinerete(a) (americană)”, că, în cazul lui Nemoianu, a avut loc un proces de „dezrădăcinare culturală” ca urmare a faptului că Europa este un teritoriu al comunităților, care anexează individul „în interiorul unei identități mai complexe, care se vrea, de regulă, a «castei» sau a «elementului național»”, pe când în America se pune accentul pe „emanciparea persoanei” (p. 140). Codrin Liviu Cuțitaru evocă în acest sens momente ale nepuntinței readaptării la mediul din România a tânărului universitar reîntors de la bursa doctorală din California. Devine clar că America era singura variantă posibilă care să se potrivească stilului său de a scrie. Dar în același timp am ajuns la concluzia că în cazul lui Nemoianu „originea” a influențat într-o oarecare măsură „tematica aleasă”, pentru că, așa cum observă și Monica Spiridon în articolul „Critica rațiunii pluraliste”, „universul bănățenean din preajma Caransebeșului i-a oferit constant deopotrivă un Obiect și un Model de reflexie” (p.92). De altfel, mi se pare just că cei mai mulți dintre critici atrag atenția asupra unui detaliu atât de semnificativ.

Mare parte din articolele critice respectă o schemă asemănătoare. Prioritatea o are fie comentarea ideilor principale dintr-o anumită operă, fie relatarea unui episod în care Nemoianu a influențat pozitiv autorul articolului (ca în cazul Mirelei Roznoveanu). Câțiva dezvoltă idei pe marginea unuia dintre elementele unei triade definitorii pentru portretul lui cultural: ideologia liberal-conservatoare (ca urmare a biculturalismului său), relația complementară și necesară etic-

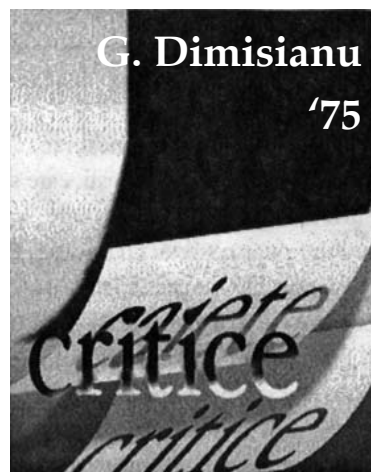
estetic (căci, așa cum sesizează și Mirela Roznoveanu, dar și Cristian Bădiliță, Nemoianu „reconectează esteticul la fundamentele primordiale ale divinului”, p. 69) și o anumită preferință a lui Nemoianu pentru analiza „secundarului”. Aproape toți discută formarea multiculturală a teoreticianului și eseistului româno-american. Singurul a cărui intenție e vizibil diferită e articolul lui Dorin Ștefănescu, „Retragerea ca înaintare. Cazul lui Heliade”, care oferă un contra-exemplu, neabordat de Nemoianu în cartea „Îmblânzirea romantismului”, pentru teza sa privitoare la inexistența unui High Romanticism în Europa de Vest. Pe lângă introducerea obligatorie în conceptele cu care operează Nemoianu, Dorin Ștefănescu aduce practic o completare mai mult decât necesară, întrucât el demonstrează pas cu pas, mulându-se pe cele patru tipuri de „retrageri” specifice romantismului Biedermeier, că Heliade-Rădulescu nu e „nici pe departe un creator racordat la spiritul Biedermeier dominant în epocă”, dar nici „exponentul unui H[igh] R[omanticism] pur” (p. 155), ci mai degrabă a unuia care se vrea nuanțat. E de remarcat concizia și puterea de sintetizare la majoritatea autorilor, dar și faptul că mulți autori preferă aceeași abordare, care de multe ori face ca analiza să se realizeze dintr-un plan superior. De altfel, multe dintre aceste studii asupra operelor lui Nemoianu mi se par detașate, urmărind anumite ținte prestabilite, ca și cum autorul se uită asupra unei opere sau alta ca asupra unei hărți istorice sau geografico-morfologice și urmărește cu degetul evoluția în spațiu (într-o singură operă) sau în timp (pe mai multe opere) a unui concept sau altul. Mi-ar fi plăcut mai mult ca unele să disece anumite idei mai în detaliu.

Cel mai complex și aproape complet studiu din secțiunea „Interpretări” mi se pare cel final, al lui Luigi Bambulea, care descrie „programul intelectual” al lui Nemoianu. Mai exact, el oferă o schemă aproape matematică a felului în care Nemoianu și-a conceput scrierile, urmărind pe verticală utilizarea unor „concepte fondatoare” precum „modelul” sau o „dialectică” specială. Pe baza acestora, susține Bambulea, se întemeiază bine-cunoscutele concepte ale mo-

delului idilic, Romantismului Biedermaier, secundarului și canonului. De fapt, articolul reia toate informațiile relevante pe care le regăsim în studiile precedente și încheie astfel maratonul critic. Extrem de concentrat, oferă un model de „citire” al operei lui Nemoianu, urmărind în textele acestuia din urmă metoda și instrumentele folosite. Astfel se observă ceea ce e mai important, anume Nemoianu trasează observații de ansamblu, principii caracteristice unei epoci definite socio-psihologic și are în vedere în primul rând descoperirea unui „model uman paradigmatic”. Concluzia ar fi că, de cele mai multe ori, acesta urmărește relația „dintre două câmpuri distincte ale realității: societatea și arta, dar interconectate prin cele mai profunde mișcări ale dinamicii umane: visurile și visele comunităților” (p. 164). Nu e vorba doar de un model de citire, ci de o destructurare a operelor în părțile esențiale. Re-asamblarea o putem face fiecare, urmărind instrucțiunile oferite de Bambulea (bineînțeles, în limitele propriei noastre „puteri”).

După citirea articolului său, am revenit asupra studiului referitor la „complexele lui Kafka”, unde am sesizat acum exact această încercare de a încadra într-un context mai larg opera lui Kafka, cea a scrierilor distopice, categorie pe care încearcă să o definească prin referire în primul rând la istorie, politică și religie. Apariția distopiei ține clar de anumite realități sociale. Perspectiva sa însă este una holistă și, lucru destul de greu de realizat, Nemoianu reușește să țină acel echilibru între diferitele aspecte luate în vedere, astfel încât nu numai să ducă argumentația până la capăt, dar să și încheie rotund, dând impresia în același timp că articolul nu era despre Kafka, ci despre o categorie mai largă de scriitori, cei care nu se pot referi „decât la mediul socio-istoric contemporan” (p. 28) lor, ce trebuie să fie de un anumit tip, evident oarecum asemănător pentru toți acești scriitori. Capacitatea de sinteză și de esențializare nu sunt sesizabile dacă nu urmărim pe verticală o schemă tipică pentru toate analizele sale critice. Altfel, putem considera divagații anumite explicații, care, de fapt, reflectă o relație implicită societate-literatură.

"Societatea civilă ori este critică ori nu este deloc"

Abstract

Colegul, amicul și comilitonele meu, împlinește, iată, trei sferturi de veac. Îl firitisesc și i urez să meargă mai departe, cât grația divină îi va îngădui. Să meargă mai departe... adică s o țină tot așa, drept, pe mijlocul drumului, cu spiritul lui tolerant și cu zâmbetul lui prietenesc. Îl știu de mult, din vremea studiilor, am lucrat împreună (la "Gazeta literară" și la "România literară"), am văzut multe și am trecut prim multe, am format cu el și cu Lucian Raicu și Valeriu Cristea o echipă de tineri critici și am luptat, aproape totdeauna, pentru aceleași cauze literare. N am fost totdeauna prieteni (mai ales după 1990), dar ne am întâlnit, cred, mai totdeauna în acțiunile noastre literare mari. De numele lui se leagă, de pildă, recunoașterea lui Sorin Titel și Nicolae Velea, scriitori asupra cărora a atras, de la început, atenția și pe care a reușit să i impună. Am scris despre G. Dimisianu în mai multe rânduri și am reușit cred, să i fac un portret verosimil. Nu vreau să revin la el. Aș adăuga doar faptul că mustața lui amplă și mătăsoasă și a schimbat azi nuanța și că figura lui rotundă și calmă, care amintea de generația melancolizantă a lui Vlahuță, a căpătat, nu știu de ce, accente noi. Știu, mă prefac doar că nu știu, ca să nu-l offensez pe marele nostru dușman comun, timpul. Mizerabil timp, i aș zice, parafrazându-l pe Macedonski.

Voiam, în sfârșit, să l salut pe G. Dimisianu, om de caracter rectiliniu și critic exponențial al generației '60... Cum ziceam, îi doresc s o țină tot așa, neabătut, pe calea ce a luat o cu multe decenii în urmă...

Eugen Simion, 27. 06. 2011

My colleague, friend and comiliton, G. Dimiseanu, turns three quarters of century. I wish him happy birthday and keep on running as the Holly Grace would allow him. I mean he ought to keep his straight and tolerant attitude. I know him for a long time, since we were students at the Faculty of Philology (University of Bucharest). We worked together at the "Gazeta literară" ("The Literary Review") and "România literară" ("Literary Romania"). We saw many things. We passed through many obstacles. Alongside Lucian Raicu and Valeriu Cristea we built a team of young critics, who fought for the same purposes almost always. We were not always friends after 1990, but we followed the same literary actions. G. Dimisianu is the one who acknowledged the importance Sorin Titel and Nicolae Velea. I commented G. Dimisianu's volumes several times and I believe I made him a plausible portrait. I don't want to repeat it. I would like to add only that his plenty and silky moustache changed today its colour and his round and calm figure, which reminded of Alexandru Vlahuță's melancholic generation, developed, I don't know why, new characteristics. I pretend only that I don't know because I avoid to offense our common arch enemy, time. Miserable time, I would say, to paraphrase Al. Macedonsky.

Finally, I would like to greet G. Dimisianu, a high personality with vertical character and exponential critic of the 60s Generation. As I mentioned, I wish him to keep on going on the road he began long years ago.

Keywords: G. Dimisianu, anniversary, friendship, criticism, the 60s generation, civil society, "Gazeta literară" ("The Literary Review"), "România literară" ("Literary Romania"), N. Velea, S. Damian, Paul Georgescu..

Otilia Sîrbu: Suntem în vara anului 2011 și tocmai ați terminat Facultatea de Litere. Sunteți absolvent al unei instituții superioare românești, limba maternă este româna, iar România este cea de acum, fără minimum sau maximum imaginativ. Ce veți face în vara aceasta, cum vă pregătiți pentru a intra în viață? Cum vă veți întreține financiar?

Gabriel Dimisianu: Nu știu cum m-aș descurca azi, ca absolvent al Facultății de Litere. Pentru a deveni ce? Nu știu ce aș face. Financiar desigur că aș apela la părinți, altceva ce să fac? Dar până când?

Revenim la normalitatea temporală. Cum a fost debutul dumneavoastră existențial? Care sunt minusurile și plusurile celor două perioade? Am ținut la cele două întrebări de început pentru a-i atrage atenția tânărului absolvent și nu numai absolvent că fiecare epocă, fiecare generație este supusă unor valori. Nu putem condamna o epocă, lăudând-o pe alta. Există o tendință evident superficială de a nega tot ce ține de trecut ca mai apoi să dai toate șansele prezentului. Și dacă prezentul nu se lasă domesticit să-l negi și pe el, invocând viitorul.

Norocul meu a stat în ceva ce la început mi s-apărut că este un nenoroc. Mă prezentasem în toamna lui 1958 la școala unde fus-

esem repartizat profesor de limba română la clasele V-VII, într-o comună din fostul raion Olteni, ca să aflu acolo că postul pe care urma să-l ocup figura doar în hârtiile comisiei de repartizări. În realitate nu exista, urma să se înființeze peste un an, raportându-se greșit că există. Ce să fac? M-am dus la „Gazeta literară”, unde-i aveam prieteni pe N. Velea și pe S. Damian, spunându-le ce mi s-a întâmplat. Aceștia i-au relatat pățania mea lui Paul Georgescu, redactorul-șef, care și el mă cunoștea, publicându-mi în vară niște recenzioane. El mi-a propus să mă angajeze corector la „Gazetă”, pentru un an, tocmai i se eliberase un post, după un an mai vedem. Ce zic? Am zis da pe loc și de a doua zi am lucrat la corectura revistei, în echipă cu Matei Călinescu și Modest Morariu, un episod pe care l-am mai povestit. Așadar nu am fost profesor nicio zi, începând gazetăria culturală de la prima treaptă, aceea de corector, foarte folositoare pentru ceea ce aveam să fac mai târziu, căci toată viața am lucrat prin redacții. Cred deci că am avut noroc cu acel ghinion inițial de a nu fi găsit postul de profesor. Dacă l-aș fi găsit m-aș fi dedicat profesoratului, întâi la țară și poate aș fi ajuns să predau și la oraș, chiar și în București, cine știe, dar fără șansa unei

împliniri autentice ca profesor pentru că nu aveam vocație. Aș fi depus râvnă și atât. În ceea ce privește „minusurile” și „plusurile” nu cred că se pot trage concluzii semnificative din cazul meu care am beneficiat de șansa sprijinului pe care mi l-a acordat „Gazeta literară” prin Paul Georgescu. A intervenit să mi se schimbe repartitia căci nu puteai să te angajezi în presă, după terminarea facultății, fără să fi fost anume repartizat. De un „plus” se poate totuși vorbi în acele vremuri deloc ușoare, prin existența acelor comisii care îți ofereau ceva la sfârșitul studiilor, un loc de muncă de unde să începi. Nu era puțin lucru, dacă ne gândim că azi, după cât mi s-a spus, nu ți se oferă nimic la terminarea facultății. Ce faci? Cauți, găsești singur, dar dacă nu găsești ce faci? Trebuie spus totuși că acele comisii de repartizare nu-și luau drept criteriu doar performanțele la învățătură ale absolventului ci și alte elemente. Un dosar te urmărea de pe atunci, propulsându-te sau punându-ți piedici. Era vorba acolo de originea socială și de comportamentul nu doar școlar

din timpul facultății. Ai desfășurat activități obștești, ai fost cadru UTM sau de partid? Cei care îndeplineau aceste condiții erau răsplătiți cu cele mai bune posturi, chiar dacă nu fuseseră la învățătură chiar cei mai buni.

Un renumit om de cultură, critic de seamă, făcea deunăzi afirmația conform căreia „societatea civilă nu e prea departe de clasa politică. De cele mai multe ori se identifică”. Dacă e să-i dăm crezare (și se vede că nu avem obiecții) ar fi putut prima, în caz contrar, să o anihileze pe cea de a doua? Și dacă da, tot ce ține de existența noastră ar fi fost altfel?

Societatea civilă nu o putem concepe în afara funcției critice în raport cu lumea politică și cu instituțiile oficiale. Nu de „anihilarea” acestora este vorba, ci de examinarea lor critică. Acesta e, după mine, rostul principal al societății civile și, dacă renunță la el, se autodesființează, devine altceva. Cum s-a și întâmplat la noi. Instance care altădată erau critice față de putere (G. D. S., revista „22”) sunt azi alinate acesteia,

îi sprijină acțiunile motivând că sprijină astfel „reforma”. Tot ce se poate, dar societatea civilă ori este critică ori nu este deloc. Îi iau locul grupări care au optat politic, s-au identificat cu părți ale clasei politice, așa cum spuneți.

Gunther Grass în toate declarațiile sale face referire la obligativitatea omului de cultură de a se implica în viața cetății. Raportând la noi, poate fi intelectualul român de azi, școlit, bursier, prooccidental și proamerican promotorul unei astfel de devize. Poate fi el reprezentantul societății civile, luptătorul unei cauze drepte, reformatorul, anihilatorul oligarhiei?

„Țineți-vă de principiul că omul de treabă trebuie să facă binele, chiar când nătângia lumii îi stă împotrivă” (Simion Mehedinți, Scrisori către Constantin Brătescu, Editura „Convorbiri literare”)

Are dreptate Günther Grass când îi cere omului de cultură implicare în „viața cetății” și sunt împrejurări, sunt evenimente care conferă prioritate acestei implicări. Nu poți să nu te implici în situații în care însăși ființa națiunii tale e amenințată și ai să aminti cum a reacționat în timpul primului război mondial E. Lovinescu, altfel un promotor al individualismului și al autonomiei actului artistic. A vorbit despre „datoriile superioare față de patrie ce trec peste finalitatea artei” și încă mai mult: „În clipa când se pun în cumpănă destinele neamului nostru, ale Europei întregi și poate ale civilizației umane, nu e vremea unui frumos zadarnic. Sufletul național se zbate în cleștele problemelor de viață și de moarte. Toate energiile trebuie îndreptate spre folosul imediat al patriei. E în tradiția noastră ca scriitorii să aibă o largă parte în mișcările mari patriotice și în actele ce au întărit viața Statului nostru modern”. Pare incredibil că aceste înflăcărare îndemnuri patriotice au fost scrise de Lovinescu, criticul impresionist, detașat de social și de istoricitate în vremuri „normale”. Ar putea fi intelectualul român de azi promotorul unor acțiuni emancipatoare, dar cu alte îndemnuri lăuntrice decât acelea care îl mobilizează acum. Prooccidentali (nu proamericani, desigur), bur-

sieri, școliți în Apus etc. erau și pașoptiști, deloc străini însă, în „veacul naționalităților”, de idealul împlinirii naționale. De aceea s-au și întors, după studii, în Principate, spre a reforma viața de aici. Respirau alt aer moral.

Mă îndrept către intelectualul român cu premeditare. El este cel care trebuie și care ar putea constitui modelul moral al societății. El este care ne poate salva de complexe identitare, el este cel care poate împinge bunul simț în media, în televiziune, îmbâcsită de vulg, el poate anula nostalgia dictaturii. El poate fi „vedeta” canalelor de televiziune, el poate să reformeze școala, el poate atrage specialiștii din toate domeniile pentru a schimba fața atât de văzută și jalnică a României de astăzi. Poate renunța la pactul cu diavolul?

Să renunțe la „pactul cu diavolul” pe care de ce l-ar fi făcut? Pentru a obține ce? Pentru numirea în posturi mănoase, pentru a influența deciziile guvernanților, pentru a-i „consilia”? Cine a încheiat „pactul” nu prea vād cum ar putea fi un model moral deși face tot ce-i stă în putință pentru a trece drept așa ceva. Și izbutește nu de puține ori.

„Comment peut-etre Roumain?” Insist asupra acestui aspect al realității noastre pentru că el ne ucide.

Nu-mi pun chestiunea pe care odinioară Montesquieu și-o punea privitor la persani. Privitor la români (la „valahi”) și-a pus-o Cioran, și-au pus-o și alții, azi agravându-se datorită relei comportări a unor compatrioți ai noștri care au asaltat Vestul luat pe nepregătite. După decembrie 1989, am fi avut parte de o bună primire dar nu am știut să ne fructificăm șansele ci, dimpotrivă, ni le-am anulat prin mineriade și prin tot ce a urmat. Suntem cum suntem și avem de suportat consecințele felului nostru de a fi.

Într-un interviu făceați referire la concesiile pe care le-ați făcut la începutul carierei dumneavoastră și dintr-un motiv al exemplelor de care erați înconjurați. Și pe un fundal sociopolitic nu foarte diferit de cel actual. În acest sens nu acceptați propriul volum Schițe de critică ca fiind valoros. Cât poate pierde

un om din sufletul lui, câtă suferința pentru un astfel de gest?

Anii debutului meu în publicistica literară (1958-1959) au fost ani de închidere ideologică după ce mai înainte avusese loc o oarecare relaxare ca ecou al „dezghețului” hrușciovian. Între timp se petrecuseră evenimentele din Ungaria anului 1956 și regimul Dej, temător să nu se întâmple și în România astfel de lucruri, trecuse la repressiuni politice (arestări, procese), înăsprind și climatul cultural, reactivând dogmatismul. Atunci am început eu să scriu, cam odată cu Matei Călinescu și Eugen Simion, în condiții rele care s-au menținut până prin 1964-65. Vorbiți de un „fundal socio-politic nu foarte diferit de cel actual”. Mă văd obligat să vă contrazic. Era foarte diferit și informă și în esență. Cenzura funcționa cu strictețe, totul era dirijat ideologic și a te ocupa prea mult de calitatea literară a unui text putea să-ți aducă acuzația gravă de estetism. Ar fi fost bine, oricum, să-mi mai fi amânat debutul editorial cu acele „Schițe de critică” apărute în 1966, dar cuprinzând texte pe care le scrisesem în anii dinainte, încă marcați de dogmatism. Trebuia să nu mă grăbesc.

Cât de mult vă bucură literatura azi? Dacă vă bucură...

La fel de mult ca și în trecut. Nu am putut trăi despărțit de literatură și nu mă gândesc, vorbind astfel, că este obiectul profesiei mele de critic literar. Dar e pentru mine obiectul celor mai pasionate trăiri, confiscante. Aș lăsa totul la o parte, dacă s-ar putea, pentru citit.

Cum faceți față imposturii?

Unele forme ale imposturii mă revoltă, în special cele manifestate în spațiul politicii. Altele mă amuză prin aruncarea în comedie și ridicol a celor care le practică. Impostura din spațiul literar îmi creează obligații care țin de profesiunea de critic literar: să o identifice și să o tratez drept ceea ce este.

Dacă ne-am întoarce privirea spre proza proustiană și v-aș ruga să faceți o reînnoțire în timp... Ce anume vă amintiți de copilăria dumneavoastră, ce arome ar defini-o?

Din orașul cu salcâmi al lui Mihail Sebastian pe mine mă urmărește, ca impresie olfactivă, amintirea parfumului de... tei care inunda, în iunie, tot cartierul copilăriei mele brăilene, petrecute în zona al cărei principal edificiu era biserica Maicii Domnului. Din dreptul ei se deschidea bulevardul care purta același nume și care ducea la Grădina Publică (Grădina Mare). Îi străbătuse „buimac” Adrian Zografi, eroul din Kira Kiralina. Un traseu pe care și eu l-am urmat deseori, în copilărie și adolescență, ajungând prin străzile Golești și Galați în „centru”, adică în piațeta cu ceasul și cu statuia împăratului Traian, spre a pătrunde în strada Regală, zona cea mai însuflețită și elegantă a orașului de odinioară, azi pustie și lăsată în paragină. Deci aroma teilor înfloriți mă urmărește din trecut dacă e să dau curs sugestiei proustiene pe care mi-o faceți, aptă să declanșeze procesul de reconstituire mentală a unor vremuri definitiv apuse.

Dacă ar fi să dați unul sau mai multe exemple de personaje feminine din literatura noastră sau cea universală, femeii de astăzi, moderne și carieriste pe cine ați alege?

Personajele literare oricât de puternice, fie femei fie bărbați, nu le pot invoca în postură de modele. Ar fi să judecăm tezis literatură pretinzându-i exemple de comportamente preluabile. Cum așa, Ana Karenina, Doamna Bovary, Doamna T. modele morale? Să nu-i atribuim literaturii ceva ce-i este impropriu. Ar fi să ne întoarcem la tipic, la eroii purtători de mesaje etc. Nu ar fi cazul.

Ce vă place în general? Spre ce vă îndreptați admirația astăzi?

Nu știu la ce să mă refer când mă întrebați ce-mi place în general. Am vorbit despre plăcerea cititului care mă urmărește din copilărie. A trăi este bunul suprem de care ar trebui să ne bucurăm. Dar la o întrebare prea generală nu poți să răspunzi decât la fel. Ce admir azi? Ce admiram și ieri și oricând: bunacuvință, sinceritatea, bună-tatea, inteligența, atunci când le întâlnesc.

Aveți prieteni în lumea literară?

Am și mai ales am avut, pentru că destui au murit, unii prea devreme, ca Nicolae Velea sau Sorin Titel. Dar ei mi-au fost prieteni încă din anii studenției, dinainte de a fi ei scriitori și eu critic. Mă întrebați de prietenii din lumea literară și este cazul să răspund mai întâi la întrebarea dacă ele sunt posibile în această lume și dacă se pot clădi și pe altceva decât numai pe interese de grup literar, de sprijinire reciprocă și de combinații (alianțe) care ținesc răpunerea adversarilor comuni? De multe ori, e adevărat, prietenii din mediul nostru sunt numai aparente prietenii, sunt numai „relații” cu scop combinativ și chiar lucrativ. Critic fiind, problema se complică încă mai mult. Ai prieteni scriitori și cum scrii despre ei? Îi lauzi neapărat pentru că-ți sunt prieteni, le treci cu vederea eșecurile, eviți să scrii despre ei cu prețul de a-i supăra pentru că nu o faci? Nu-și pierde un critic obiectivitatea făcându-și prieteni în lumea literară? În ceea ce mă privește, nu am evitat să leg prietenii în lumea literară și nici nu am ocolit această lume pe care am socotit-o de la început a mea. Nu e nici mai bună nici mai rea decât altele, deși unii o socotesc cea mai rea, viespar de intrigă, ring de confruntare a tuturor vanităților și invidiilor. Poate lumea politică e mai bună ! Prietenii din lumea literară nu cred totuși că se pot construi în afara oricăror afinități de ordin estetic. Nu prea văd cum pot fi prieteni doi scriitori care văd cu totul diferit literatura, rostul și spiritul ei. În redacția „Gazetei” și apoi a „României Literare”, cu Matei Călinescu, Lucian Raicu, Valeriu Cristea, Eugen Simion, S. Damian, Nicolae Manolescu, Dana Dumitriu, Mircea Iorgulescu am fost în relații de prietenie și pentru că împărtășeam aceleași convingeri literare. Ne deosebeam nu odată în felul cum judecam o carte sau un scriitor, dar în mare vedeam la fel lucrurile și acționam în aceeași direcție.

Un destin scriitoricesc remarcabil?! Are importanta apartenența la o cultură, literatură anume?

Apartenența la o literatură, mare sau mică, este determinată de limba în care își

scrie cărțile un scriitor. Schimbând româna cu franceza, Cioran și Ionesco și-au dobândit statutul de scriitori universali pe care cu aceleași opere, rămase în română, nu și l-ar fi dobândit. Nu cu orice scriitor care adoptă limba unei mari literaturi se întâmplă asta dar cu ei s-a întâmplat. Sunt pe de altă parte literaturi mici (ceha, polona) care au avut forța să propulseze mari scriitori, aceștia rămânând cehi sau polonezi (Ěapek, Sienkiewicz și atâția alții). Românii au dat scriitori de factură universală în alte limbi, nu și în română.

T. Vianu, G. Călinescu, Paul Georgescu, S. Damian sau Ovid. S. Crohmălniceanu. Destine remarcabile, „spirite polare”, oameni și destine care v-au influențat, v-au marcat. Dacă s-ar putea, cu care din ei ați dori să vă revedeți? Care v-a lipsit cel mai mult? Care din ei s-ar bucura de opera dumneavoastră?

Numele pe care le-ți amintit sunt ale unor oameni care într-adevăr m-au marcat, m-au influențat iar unii au fost importanți și pentru afirmarea mea literară. Sunt roluri diferite pe care le-au jucat pentru mine. Tudor Vianu a fost profesorul cel mai iubit al generației mele de filologi, cel mai ascultat, cel mai respectat. G. Călinescu nu mi-a fost profesor, din nefericire, pentru că fusese îndepărtat de la catedră oferindu-i-se, în compensație, Institutul de literatură care azi îi poartă numele. Cursul târziu despre Eminescu, ținut în anii 60, când nu mai eram student, nu i l-am audiat. A fost totuși pentru mine un reper al formării prin ce scrisese înainte și prin ce scria săptămânal în „Contemporanul”, dincolo de compromisurile acestei publicistici care totuși strălucea pe fondul general cenușiu. Lui Paul Georgescu și S. Damian le datorez, cum deja am spus, intrarea în lumea literară și primii pași în critică. Ov. S. Crohmălniceanu mi-a fost profesor la Filologie și apoi coleg (de fapt șef, o vreme, la „Gazeta literară”) în diverse comisii, comitete, jurii la Uniune, la „Caiete critice”. Și el, ca și Paul Georgescu și S. Damian au scris despre cărțile mele, „bucurându-se” de ceea ce li s-a părut că era în ele reușit. Dintre toți, doar cu Sami Damian mă mai pot vedea,

când vine în țară de la Heidelberg unde s-a stabilit de mulți ani, sau dacă merg eu acolo. L-am vizitat acolo invitat de el în epoca în care nu se putea călători în Occident cu una cu două.

Cum e să trăiești într-o lume specială, o lume a cărților, a autorilor ei; cum e să devii „criticul lor”. Cum e în Lumea criticului?.

Nu am trăit totdeauna la fel în lumea cărților. În copilărie și adolescență trăiam altfel lecturile decât mai târziu. Mă pasionau, mă vrăjeau, mă abandonam fără rezerve lumilor imagine în care eram purtat de lecturi. Mă îndemnau să scriu eu însumi, să compun alte lumi asemănătoare fără a mă preocupa de chestiunea originalității. Imitam ce citisem din pura plăcere de a reface pe cont propriu lumea lecturilor. Aceasta până ce am început să-mi dau seama că scrisul meu nu doar că îl imita pe al altora, dar îl imita prost. Dar am început să-mi dau seama și de slăbiciunile altora. Nu tot ce citeam îmi mai plăcea la fel de mult, unele lucruri îmi plăceau în parte sau cu totul. Erau germeii spiritului critic, citeam cu ochi critic și mai târziu am început să scriu despre părțile bune și rele (crezute astfel) ale cărților citite. Cu cât însă scrisul meu critic se profesionaliza, cu cât scriam cu grija de a formula argumente în susținerea părerilor mele despre cărți, cu atât mai rar mă puteam bucura de plăcerea de odinioară a lecturii. Lectura criticului e tensionată și creează răspunderi. Cât privește relațiile cu autorii despre care scrii, acestea sunt mereu amenințate, cum spuneam și mai sus. Criticul își asumă stricarea bunelor relații cu autorii despre care scrie cape un „sacrificiu necesar” (E. Lovinescu).

Care a fost relația dumneavoastră cu propriul destin? L-ați acceptat, vi l-ați asumat în totalitate? Au fost momente când v-ați fi dorit un altul?

Lăsând la o parte veleitățile marinărești din copilărie, explicabile prin proveniența mea dunăreană, nu mi-am dorit altceva niciodată decât să practic o meserie legată de lumea cărților, de citit și de scris. Deci nu mi-am dorit să fiu altceva decât ceea ce

până la urmă am devenit: critic literar. Nici mai mult dar nici mai puțin, spre a mă raporta din nou la E. Lovinescu.

Sunteți un spirit religios? Credeți în „Viața este darul lui Dumnezeu pentru tine. Felul în care îți trăiești viața este darul tău pentru Dumnezeu”.

Spirit religios nu sunt, nu am reușit să fiu, dar mă străduiesc să rămân un om cu frica lui Dumnezeu.

Undeva V. Havel face o afirmație „Tragedia omului modern nu este că știe din ce în ce mai puțin despre înțelesul vieții sale, ci că asta îi deranjează din ce în ce mai puțin”. Cum primiți aceste cuvinte triste în preajma dumneavoastră?

Refuzul de a gândi la înțelesurile mai înalte ale vieții, la orice altceva ce depășește imediatul e un simptom al vremurilor actuale, materialiste, pragmatice.

Nu știu care e cel mai greu păcat în fața Domnului. Caut mereu să aflu însă mă gândesc de câtva timp că și nepăsarea poate fi la de mare ca și orgoliul „Cele mai negre locuri ale iadului sunt rezervate celor ce se mențin neutri în timpuri de criza morală” (Dante Alighieri).

A fi indiferent moral este totuna cu a fi imoral.

București, aprilie - mai 2011

Eugen SIMION

Există un "existențialism" românesc?

Abstract

O întrebare pe care mi-am pus-o de multe ori și de mult timp, citindu-i pe Eliade, Cioran, Noica, Eugen Ionescu, Mircea Vulcănescu, Petre Pandrea, Mihail Sebastian și, în genere, pe tinerii care în anii '30 voiau să schimbe ceva fundamental în cultura română, de la filozofie la roman este cu cea privind existența unui „existențialism” românesc. Am pus aceeași întrebare recent în cadrul unui curs de literatură de la Facultatea de Litere din București (cursul de doctorat, seria 2010–2011) și am avut impresia că tema îi poate interesa. Am ales, la sfârșit, patru dintre răspunsurile date de acești tineri născuți, îmi dau seama, în deceniul al nouălea... Pentru ei, anii '30 și tinerii care voiau să facă din România o țară culturală reprezintă, cu adevărat, alt secol și cu totul alte mentalități. Mă interesează și interesează, cred, și pe alții ce cred ei despre un fenomen de acum 80 din literatura română (un fenomen cu mari și, uneori, dezastruoase implicații politice) și despre destinul unor filosofi și scriitori (mai ales filosofi) pe care critica raționalistă i-a numit în deriziune „trăiriști”. Nu cumva, i-am întrebat eu, „trăiriștii” din anii '30 reprezintă în cultura română ceva mai mult decât revolta irațională, bezmetică a unor „tremurici”, cum le-a zis critica vremii?... Răspunsurile lor sunt diferite. Semn că ei au deja o conștiință critică..

Is There Any Romanian “Existentialism”? This is a question that I asked myself long time ago, when I read Eliade, Cioran, Noica, Eugen Ionescu, Mircea Vulcănescu, Petre Pandrea, Mihail Sebastian and other young Romanian writers of the 30s, who wished to change fundamentally our culture, from philosophy to novel. I asked the same question recently, when I conducted a course at the Faculty of Letters (University of Bucharest) for the Ph. D. Candidates (2010-2011 series). I believe the theme might interest them. At the end, I chose 4 of their answers. These youngsters, who I suppose are borne in the 80s, perceive differently the works I spoke about. I was keen to discover how their judgements about a phenomenon that provoked big and sometimes disastrous political implications and those writers and mainly philosophers, whom the rationalist critics of the 30s considered to impersonate the irrational rebellion or a group of “shaking”. As I mentioned, the students’ opinions are distinguished, evincing that they own a critical consciousness.

Irina GEORGESCU*

Contradicțiile existențialistilor români

Abstract

Generația existențialistă s-a dezvoltat sub semnul eclectismului, valorizând percutanța ideilor și a intuițiilor, necesitatea reflecțiilor personale duse până la paroxism, vanitatea exprimării directe, fără menajamente, a metehnelor și a idiosincraziilor socio-culturale. Departate de a se coagula în jurul unui singur centru, tinerii existențialiști au generat ei înșiși direcții de gândire potrivite pentru felul lor de manifestare, deși toți au perpetuat aura maestrului Nae Ionescu. Unul dintre eșecurile generației a fost excesul, vehemența criticilor negative, agresivitatea față de valorile unei democrații abia câștigate, dar un mare câștig l-a reprezentat diversitatea de opțiuni, chiar cu riscul paricidului față de antecesorii.

Cuvinte-cheie: generația existențialistă, Nae Ionescu, Emil Cioran, Constantin Noica, Eugen Ionescu, Mircea Vulcănescu, Petre Pandrea, Mircea Eliade, Mihail Sebastian.

"Romanian Existentialism's Contradictions". *The Romanian "existentialist generation" developed as an eclectic group, valorising both the agility of ideas and intuition, the need of individual reflection, the vanity of speaking frankly about the socio-cultural deficiencies and idiosyncrasies. Far from coagulating around a single centre, the young existentialists generated a series of thinking directions, according to their way of being and behaving, although they followed the aura of their master, Nae Ionescu. One of their failures was the excess, the vehemence in which they formulated negative criticism, the aggression towards a recent established democracy. But one of their main achievements was the diversity of opinions, even risking contesting their predecessors.*

Keywords: *existentialist generation, Nae Ionescu, Emil Cioran, Constantin Noica, Eugen Ionescu, Mircea Vulcănescu, Petre Pandrea, Mircea Eliade, Mihail Sebastian.*

Pentru „generația existențialistă”, căutările și frustrările au puncte nodale diferite. Rămâne fără echivoc problema comunicării acestor autori care, deși refuză să se exprime până la capăt în acord cu principiile lor (destul de contradictorii, așa cum ne par astăzi, la relectură, adesea polemice) și cu hotărârile pe care le-au luat, pot fi discutați în funcție de polemicile pe care le-au generat în interiorul unui grup parțial omogen. Unitatea nu este nicicând valorizată de vreunul dintre ei. Nae Ionescu – figură em-

blematică a generației criterioniste, iradiind în toate părțile stăpânire de sine și motiv de dezbateră filosofică – este la fel fluctuant, asemenea discipolilor săi. Cei mai mulți dintre „existențialiști” fac studii de filologie și filosofie, esențiale pentru formarea lor intelectuală, și au șansa de a primi burse la Paris (C. Noica) și Berlin (Cioran), de a-i cunoaște pe filosofi epocii (la Berlin, Cioran intră în contact cu Nicolai Hartmann și Ludwig Klages). Mihail Sebastian și Mircea Vulcănescu urmează Facultatea de Drept,

* Institutul de Istorie și Teorie Literară "G. Călinescu" (Academia Română); Universitatea din București - History and Literary Theory Institute "G. Călinescu" (Romanian Academy); University of Bucharest.

fiind preocupați de natura societății în care trăiesc, în vreme ce Noica urmează în 1933, timp de un an de zile, cursurile Facultății de Matematică. Mulți existențialiști fac parte din Asociația Criterion (sau Grupul Criterion), care a reprezentat o grupare de filosofie, arte și litere a intelectualilor români, înființată în 1932 la București, la care au luat parte Mircea Eliade, Emil Cioran, Mihail Sebastian, Mihail Polihroniade, Haig Acterian, Alexandru Cristian-Tell, Vasile Voiculescu, Sandu Tudor, Eugen Ionescu, Petru Comarnescu, Constantin Noica. Semnificativ rămâne faptul că fiecare dintre ei își revendică un anumit tip de gândire, punând în valoare propriul *cogito*, ca zonă de ciocnire între *logos* și *ethos*.

Elev al lui Tudor Vianu și Nae Ionescu, Emil Cioran începe în 1928 studiul filosofiei la Universitatea din București, fiind coleg cu Constantin Noica. În *Caiete*, Cioran observă „până într-atât sunt de contaminat de contradicție, încât toate pornirile mele se neutralizează unele pe altele”, iar lupta cu tristețea devine o cale de conturare a unui proiect personal, prin intermediul unui sentiment crepuscular de desființare, de renegare a virtuților pentru a accede la esența lor. Emil Cioran cunoaște un „timp psihologizat”, istoria ca discurs fiind „urmarea desprinderii de un spațiu, acela primordial, edenic, care pe om îl proteja”¹. Prin contrast, „nesupunerea este o dorință de supremație negativă [s. a.] a retoricii, în raport cu orice ordine existențială dată”². Într-o scrisoare către Dieter Schlesak (iulie 1973, Paris), Cioran îi împărtășea acestuia că românii nu au istorie și că nu au nevoie de ea: „suntem singurul popor din Europa care are avantajul de a nu avea istorie”³. „Cinicul Cioran,

adept al tuturor «perversiunilor» existențiale, al răsturnărilor esențiale, de o cruzime absolută, propune o terapie a călirii de tipul înghețării subite a focului. Cine se susține atât de categoric istoriei și politicului, trebuie culbutat cu radicalism istoric și politic”⁴. Creația nu este o punere în ordine, ci „o familiarizare cu neantul, entropia, haosul; o încercare de recucerire și asumare a morții și a ambasadorului ei, boala”⁵. Termenii în care Cioran discuta despre cultură în 1932 erau iraționalul și problematizarea, cultura ca limită, ca „prag al iraționalului”. În multe dintre studiile și articolele sale, Cioran este fascinat de ofensiva culturilor mari – „o cultură mare seamănă unei ofensive cosmice” – și dezamăgit de retracțibilitatea celor mici. Despre Emil Cioran, Arșavir Acterian spune că „a fost, prin anii 1930, unul din prietenii cu care mă înțelegeam cel mai bine, cu care împărtășeam tot felul de gânduri și aleașuri, impresii de cărți și de viață ce stăteau sub unghiul micilor și marilor noastre neliniști care alunecau uneori în disperare”⁶. Totodată, „cultura și atitudinile lui dinamitarde i-au atras lesne surpriza, simpatia, prețuirea și chiar prietenia unora din fruntașii generației de atunci, Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, Petru Comarnescu, Petre Pandrea, Petre Țuțea, Haig Acterian, cu care a durat legături trainice de amicitie. Ceea ce pe mine, unul, m-a cucerit la Emil Cioran și m-a apropiat de el a fost mai ales o integritate sufletească, o lealitate, o corectitudine”⁷. Gânditor paradoxal, Cioran găsește în blocaje acalmia vidului; nu trăiește sub semnul tensiunii, ci al voinței perfide de a acționa, de a citi, de a căuta. Nu mulți autori s-au bucurat în ultima vreme de un viu interes

1 Marian Victor Buciu, *E.M. Cioran, Despărțirea continuă a autorului cel rău (Eseu despre onto-retorica textului cioranian)*, ediția a II-a, București, Editura Europeană, 2005, p. 35.

2 *Ibidem*, p. 35.

3 *Cotidianul. Litere, arte, idei*, 4 septembrie 1995, p. 4.

4 Marian Victor Buciu, *op.cit.*, p. 42.

5 *Ibidem*, p. 50.

6 Arșavir Acterian, *Cioran, Eliade, Ionescu*, cu un cuvânt înainte de Mihai Șora, ediție îngrijită de Fabian Anton, Cluj, Editura Eikon, 2003, p. 15.

7 *Ibidem*, p. 17.

editorial, dar Emil Cioran revine în atenția cititorului nu doar prin reeditările cărților interbelice, prin traduceri voluminoase scrise în franceză, cât mai ales prin culegeri de articole, de interviuri și de corespondențe editate frecvent. Față de scrierile lui Emil Cioran s-a luat atitudine încă din 1934, iar revizitarea lui este cu atât mai importantă cu cât ne obligă să reconsiderăm diverși termeni din perspectiva „amurgului filozofiei”: „credința lui Cioran este că trăim, toți, pe fundul unui infern și a lua act de completa, radicala noastră pieire reprezintă singura formă de salvare”⁸. Cioran descrie apocaliptic stările unei nații, topind conceptele în memoria colectivă. Noica procedează, în schimb, pe dos, prin acumularea tensiunii, pentru că „numai în cuvintele limbii tale se întâmplă să-ți amintești de lucruri pe care nu le-ai învățat niciodată”⁹. În acest context, „uitarea” românească devine ea însăși un algoritm pentru descifrarea epistemelor, denumite de Noica „statui într-un muzeu”, forțând, astfel, ciocnirea conceptelor care apelează la resursele textului, prin destinderea sensurilor univoce. În mai 1940, Constantin Noica își susține la București doctoratul în filosofie, cu teza *Schiță pentru istoria lui Cum e cu puțință ceva nou*. De la *Mathesis sau bucuriile simple* (1934) la *De caelo* (1937), perspectiva lui Constantin Noica suferă mutații de ordin etic. Odată cu susținerea tezei de doctorat *Schiță pentru istoria lui cum e cu puțință ceva nou* (1940), poziția lui Noica se orientează spre diversitatea opțiunilor: „până ce va veni ceasul de judecată al limbilor, în care e despicată lumea, noi gândim și creăm în cuvintele noastre, încă. Pentru noi, ele sunt vii, chiar dacă s-au îngropat în uitare”¹⁰. Concepte care devin în gândirea lui Noica piloni ai existenței și ai limbajului sunt „rost” și „ros-

tire”: „la început a fost Rostirea, adică punerea în rost, rostuirea lucrurilor”¹¹, punerea în ordine, recategorizarea, de altfel, înțelegerea deplină a cuvintelor, decojirea de foițe până la accederea sensului inițial. Noica este atras de antinomii, de paradoxuri, caută în permanență răspunsuri pentru dilemele încă nerezolvate. Legat mereu de figura magistrului său, C. Noica editează împreună cu C. Floru și Mircea Vulcănescu patru dintre discursurile lui Nae Ionescu și anuarul *Izvoare de filozofie* (în perioada 1942-1943), folosindu-și cu pricepere lecturile și resursele din urma specializării ca bibliotecar la Seminarul de Istorie a Filozofiei (1932-1934) și a anului de pregătire în Franța (1938-1939).

Pe de altă parte, pentru tânărul Eugen Ionescu, comunicarea totală este înțeleasă ca refuz total, ca mesaj frustrat și fără echivoc, de aceea, singura opțiune este existența intermediată. În critica de tinerețe, dar și în dramaturgia ionesciană, echivocitatea textului este tocmai nișa prin care lectorul e atras spre text, premisă a comunicării care susține tehnica. În acest sens, Martin Esslin vede în teatrul lui Eugène Ionesco „un théâtre poétique, un théâtre qui cherche à communiquer des états d’âme, qui sont des choses extrêmement difficiles à communiquer”¹². De aceea, „personajul ionescian este, și el, prins într-o poziție de «șah etern»”.

Generația existențialistă nu poate fi analizată coerent dacă nu ținem seama de schimbările social-politice ale vremii. Mircea Vulcănescu „este, ca sociolog, un filozof politic și istoric, și încă unul care caută soluții și de cele mai multe ori le găsește; este, negreșit, prin spiritul său sistematizator și prin vocația lui de *povățuitor*, de dascăl de românităte, un veritabil profesor care vede peste tot *probleme* și stabilește *rosturi*

8 Eugen Simion, „E.M. Cioran și miracolele răului”, în *Pro și contra Emil Cioran. Între identitate și pamflet*, antologie, cuvânt înainte și note de Marin Diaconu, București, Editura Humanitas, 1998, p. 260-264.

9 Constantin Noica, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, București, Editura Eminescu, 1987, p. 7.

10 *Ibidem*, p. 8.

11 *Ibidem*, p. 20.

12 Martin Esslin, *Théâtre de l’absurde*, traduit de l’anglais par Marguerite Buchet, Francine Del Pierre, France Frank, Paris, Editions Buchet/Chastel, 1977, p. 188.

(îndepărtându-se, în acest punct, de atitudinea lui Nae Ionescu și identificându-se cu aceea a lui Dimitrie Gusti!), în fine, prin natura interogativă și speculativă a ființei sale, este și el un *filozof al neliniștii*, ca Pârvan și ca toți din generația sa¹³. Este important de semnalat că Mircea Vulcănescu „reabilitează «românescul» și valorile lui morale, descoperind o metafizică profundă a existenței acolo unde nihilistul Cioran vedea numai atitudinea vegetativă, fuga rușinoasă de istorie, inapetența pentru actul spiritual. Dimpotrivă, sugerează autorul Dimensiunii, tăgada, amânarea, retragerea, în fine, resemnarea românească sunt atitudini care au rostul lor în această filozofie de existență”¹⁴. Totodată, citind în paralel amplul eseu *Schimbarea la față a României* (1936) de Emil Cioran și volumul *Dimensiunea românească a existenței* de Mircea Vulcănescu (dedicat lui Emil Cioran), Mircea Braga observă că, în timp ce Emil Cioran „construiește pe temeiul unei structuri în care în care fuzionează două paradigme în mod firesc inatașabile, incongruente: o viziune asupra istoriei sociale vitalizantă în extrem și o organizare de adânc scepticism, «disperată», a judecăților de valoare asupra omenescului, asupra manifestărilor în durată ale umanului”¹⁵, Mircea Vulcănescu nu propune un punct de vedere definitiv, categoric, ci „forme intuitive”, intenții, „formule de ancorare în existență”. Negările lui Cioran sunt adesea „aforisme dezlănțuite, necenzurate de nimic, încărcate temperamental până la refuz, subscriind parcă cu bună știință la agresivitatea confuziei, indiferente la contradicții și la demăsurări”¹⁶, dând seama de spiritul său magmatic, revoltat, polemic cu sine însuși și, de multe ori, inegal. Astfel, dacă Emil Cioran susține că ro-

mânul nu are sentimentul timpului și al spațiului, Mircea Vulcănescu descrie „funcția acestor două vaste receptoare ale existenței individuale din permanentele raportări ale românului la «loc» și la «vreme», firea fiind determinată ca atare prin «lume» (existența în spațiu) și «vreme» (existența în timp)”¹⁷. Prin contrast, metafizica lui Mircea Vulcănescu este o replică la triumful lui *homo faber*, prin refuzul neantului, al neînțelegerii, prin respingerea tragicului. Suntem părtași la apariția unui sentiment acut al istoriei, sentiment pe care „românul [îl] numește stare [de] «amar» și ea îl împinge la faptă”¹⁸. Câteva dintre proiectele lui Mircea Vulcănescu și-au găsit răspuns în unele dintre textele lui Constantin Noica, dovedind, astfel, receptivitatea și permeabilitatea multora dintre resursele acestor intelectuali, dar și ideile afine, unitare și obsesionale.

Un alt reprezentant al „generației existențialiste” este Petre Pandrea, de altfel, o personalitate proteică, fiind nu doar jurnalist, sociolog, eseist, comentator literar, dar și jurist, spirit militant, prezent în nenumărate polemici ale epocii. Privat de libertate în regimul antonescian, iar în perioada comunistă, condamnat la închisoare, Petre Pandrea se leagă de „criterioniști” nu doar prin spiritul polemic și incisiv, dar și prin adeziunea la multe dintre ideile generației sale. Așa cum mărturisește, autoanaliza îi oferă prilejul să-și revizuiască părerile, punând în oglindă realitatea vieții culturale și ecoul propriilor gânduri: „din 1956 am urmat bunul obicei al autoanalizei și al consemnării în jurnal rapid, fără pretenții stilistice, fără a te privi în oglinda nemuririi. Pentru asemenea oglinzi sunt alte obligații vestimentare și sufletește”¹⁹. Pe numele ade-

13 Eugen Simion, *Fragmente critice. Cioran, Noica, Eliade, Mircea Vulcănescu*, vol. IV, București, Editura Univers Enciclopedic, p. 171.

14 *Ibidem*, p. 187.

15 Mircea Braga, *Recursul la tradiție. O propunere hermeneutică*, capitolul „Între o efigie construită (Emil Cioran) și o efigie prin concret (Mircea Vulcănescu)”, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, p. 43.

16 *Ibidem*, p. 44.

17 *Ibidem*, p. 52.

18 Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, p. 34.

19 Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, București, Editura Albatros, 2000.

vărat Petre Marcu, existențialistul Petre Pandrea a dus o activitate ferventă de ziarist, colaborând intens la diverse publicații, încă de la sfârșitul anilor '20: *Societatea de mâine* (1928-1930), *Utopia* (1929), *Cuvântul liber* (1930), *Adevărul literar și artistic și Viitorul social* (1931), *Azi* (1932), *Dreptatea* (1932-1937), *Stânga* (1932-1938, fiind unul dintre întemeietorii revistei), *Adevărul* (1933-1937), *Dimineața* (1933-1937), *Cuvântul liber*, *Revista Fundațiilor Regale* (1934-1937), *Repertoriul penal* (1938-1944).

Figura în jurul căreia gravitează existențialistii este Nae Ionescu, unul dintre cei mai acerbi critici ai parlamentarismului și ai pluripartitismului din România, începând cu 1926, când devine membru al redacției *Cuvântului*. Mircea Eliade va publica la *Cuvântul*, construindu-și „ imaginea publică în răstimpul celor doi ani car evor trece până la plecarea lui în India”²⁰. Interesul lui Eliade pentru mistica creștină se datorează învățăturii primite de la profesorul său de logică: „Eram fascinat de mistică și, ca mulți din generația mea, urmăream revalorizarea filozofiei medievale care triumfa în Franța cu Gilson și Maritain și pe care Nae Ionescu o discuta în cursurile lui”²¹. Mircea Eliade scrie programatic în revistă, revoltat și polemic, discutând nu doar despre scriitori români mai puțin cunoscuți, dar mai ales despre scriitori și filosofi nefrecvențați, considerând că „dacă putem învăța ceva din istorie – și din istoria civilizațiilor, atunci fără îndoială că acel lucru este următorul: nimic nu se distruge prin critică, nimic nu-și justifică existența sau rostul prin rațiune: nici negarea unei valori, nici afirmarea ei nu depinde de inteligența sau de voința noastră”²².

Diabolizat, prins între paradoxurile vremii, încercând să facă față vârtejului ideo-

logic, Mihail Sebastian devine imaginea în ricoșeu a lui Nae Ionescu, căpătând, odată cu venirea la revista *Cuvântul*, nu doar simpatiile magistrului său, ci și animozitățile inerente. La 20 de ani, student la Drept și cu o siguranță neașteptată a scrisului, Mihail Sebastian deținea o rubrică permanentă în ziarul *Cuvântul*. „Dintre toți discipolii lui Nae Ionescu, Sebastian a fost cel mai iubitor, cel mai imitativ, cel mai impregnat de ideile și de stilul profesorului său”²³. Eugen Lovinescu observă fragilitatea curajoasă a acestuia, dar și tristețea de care se înconjoară: „un copil aproape, d. Mihail Sebastian, obiect de bucurie și de dezolare, căci e o dezolare să vezi un copil atât de îmbătrânit, vorbind în ton peremptoriu despre lucrurile cele mai abstracte, plutind deasupra contemporanilor”²⁴. Talentat, informat în literatura franceză, cutezător, cu judecăți categorice și incomode, Sebastian scrie texte polemice; astfel, unul dintre primele lui texte trimise la *Cuvântul*, *Sentimentalul Gourmont*, a fost unul polemic cu Mircea Eliade. Influențat de Mircea Eliade, Eugen Lovinescu și Nae Ionescu, Mihail Sebastian învață repede, făcându-și ucenicia de gazetar. Plasat la ziarul *Cuvântul*, la care colaborau scriitori precum Ion Vinea, Al. Kirițescu, Perpessicius, N. Davidescu, Sebastian a preluat multe dintre „antipatiile” grupului și ale lui Nae Ionescu în particular: „Nae Ionescu avea o extraordinară capacitate naturală de a seduce, iar Sebastian s-a lăsat sedus. El i-a atribuit lui Nae (și nu complet fără motiv) un summum de calități: inteligență, cultură, o extraordinară cunoaștere a filozofiei; pe deasupra, l-a considerat un gânditor original și un inspirat”²⁵. Generația '27 s-a caracterizat „printr-o atitudine «paricidă» față de antecesorii, ortodoxism (condi-

20 Florin Țurcanu, *Mircea Eliade. Prizonierul istoriei*, traducere din franceză de Monica Anghel și Dragoș Dodu, cu o prefață de Zoe Petre, București, Editura Humanitas, 2003, p. 107.

21 Mircea Eliade, *Memorii, 1907-1960*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 132.

22 Mircea Eliade, *Drumul spre centru*, antologie alcătuită de Gabriel Liiceanu și Andrei Pleșu, București, Editura Univers, 1991, p. 85.

23 Marta Petreu, *Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian*, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 6.

24 E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. VI, București, Editura Minerva, 1975, p. 206.

25 Marta Petreu, *op. cit.*, p. 14.

mentat cu mistică sau, mai exact, cu dorința de-a ajunge la trăirea mistică), autohtonism, antimodernism, spirit antifrancez, apolitism inițial («corectat» întâi prin antiliberalism și antidemocratism, iar apoi prin angajarea politică extremistă a multora din generație, ba mai mult, prin pendularea unora de la o extremă la cealaltă), antijunimism, antiraționalism [...], vitalism [...], prețuire pentru cultură și «spiritualitate»²⁶. Sebastian, „cu plasticitatea spontană a omului foarte tânăr, a adoptat, în continuare, temele, părerile, stilul, limbajul, simpatiile și antipatiile mentorului său”²⁷, fiind vizibil influențat de figura paternă a lui Nae Ionescu. Astfel, „articolele sale au stat sub semnul autorității insidioase a acestui model spiritual, având tonul sfătos și sentențios al lui Nae Ionescu”²⁸. De altfel, este clară influența lui Nae Ionescu asupra tuturor tinerilor generației „criterioniste”, nu doar prin modelul pe care îl propune, dar mai ales prin protectoratul lui intelectual. În multe texte, Nae Ionescu face o serie de observații anticarteziene, de la identificarea bolilor congenitale ale democrației, văzută ca sterilizantă și prohibitivă, odată cu „negarea tradiției și a eredității” și „atomizarea, aritmetizarea societății”²⁹. Apelând la necesități sau fatalități istorice, Nae Ionescu „a uzat de tonul propriu, pe de o parte familiar, pe de altă parte sentențios și complet lipsit de considerente morale sau «sentimentale» [...], posesor al unui stil oracular sec, asertoric, fascinant”³⁰, de fapt, un artificiu stilistic prin intermediul căruia putea să-și seducă auditoriul. Ca mulți dintre contemporanii săi, Nae Ionescu era convins de „sfârșitul apropiat al «lumii burgheze» occidentale și al liberalismului”³¹. De aceea, opune

spiritul volitiv actului, considerând că „filozofia sau filozofarea este un act de voință, un act de trăire. Ei bine, adevărul acesta nu vor să-l spună în genere filozofii: că filozofia înseamnă a reduce realitatea sensibilă la necesitățile personalității tale, așa cum este ea încheată, bine sau rău; că aceasta înseamnă filozofia – a deforma realitatea sensibilă și a încerca s-o pui de acord cu tine însuși, a-ți proiecta structura ta spirituală asupra întregului cosmos”³². Pe de altă parte, Constantin Noica vedea filozofia ca „donjuanism. Pe lângă ea, oamenii de specialitate fac simple căsnicii burgheze”, considerând că „esențialul e să cucerești. Nu să accepți. Nu să trăiești”³³. Opunând un spirit puternic mutațiilor sociopolitice, Nae Ionescu devine imaginea unui mentor adulat de studenții săi, temut în permanență, seducător și nestatornic, a cărui proiecție a devenit o călăuză pentru tinerii generației existențialiste.

Generația a trăit sub semnul „eclectismului intelectual”³⁴, valorizând deopotrivă percutanța ideilor și a intuițiilor, necesitatea reflecțiilor personale duse până la paroxism, vanitatea exprimării directe, fără menajamente, a tuturor metehnelor și a idiosincraziilor socioculturale. Departe de a se coagula în jurul unui singur centru, tinerii existențialişti au generat ei înșiși direcții de gândire potrivite pentru felul lor de manifestare, deși toți au perpetuat aura maestrului Nae Ionescu. Unul dintre eșecurile generației a fost excesul, vehemența criticilor negative, agresivitatea față de valorile unei democrații abia câștigate, dar un mare câștig l-a reprezentat diversitatea de opțiuni, chiar cu riscul paricidului față de antecesorii.

26 Marta Petreu, *op. cit.*, p. 22.

27 *Ibidem*, p. 48.

28 *Ibidem*, p. 48.

29 Nae Ionescu, „Tradiționalism și democrație”, în *Roza vânturilor*, p. 359-360.

30 Marta Petreu, *op. cit.*, p. 19.

31 Florin Țurcanu, *op. cit.*, p. 106.

32 Nae Ionescu, *Curs de metafizică. Teoria cunoștinței metafizice*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 14.

33 Constantin Noica, *Jurnal filozofic*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 40.

34 Florin Țurcanu, *op. cit.*, p. 148.

Generația '27: De la *quest*-ul identitar la naționalismul integral

Abstract

Ceea ce mulți dintre publiciștii culturali interbelici au denumit ca "tânăra generație" s-a conturat la sfârșitul anilor 1920, sub influența celebrului pe atunci profesor de metafizică Nae Ionescu, și a vehiculat un set de concepte-fanion ca: autenticitate, experiență, aventură etc. Prin cele mai populare manifeste - "Itinerariu spiritual" (Mircea Eliade, 1927) și "Manifestul "Crinului Alb"" (1928) - gruparea a promovat un crez apolitic, anunțându-și intenția de a activa doar în spațiul culturii și al spiritualității. Printre scriitorii străini de care au fost marcați se numără: A. Gide, M. Proust, G. Papini, A. Huxley sau J. Joyce. Totuși, lucrurile au luat o turnură dramatică la mijlocul deceniului următor, când mulți dintre liderii generației s-au angajat în politică, devenind aderenți ai mișcării legionare.

Cuvinte-cheie: Generația existențialistă română, modernitate literară, ideologie naționalistă, Mircea Eliade, E. M. Cioran, Mircea Vulcănescu.

"The '27 Generation: From the Quest for Identity to the Total Nationalism". What most of the interwar cultural journalists called "the young generation" took shape by the end of the 1920s, under the influence of the then-famous Professor of Metaphysics Nae Ionescu, and revolved around a set of key-concepts, such as authenticity, experience, adventure etc. Through its most popular manifestos - M. Eliade's *Spiritual Itinerary* (1927) and *The Manifesto of the "White Lily"* (1928) -, the generation asserted an apolitical creed and promised to confine its action to the fields of culture and spirituality. Among the writers that the young Romanian intellectuals looked up to, one could find such names as A. Gide, M. Proust, G. Papini, A. Huxley or J. Joyce. However, things took a dramatic turn in the mid '30s, when many leading members of the generation took up politics, most joining in or sympathizing with the extreme right legionary party.

Keywords: Romanian existentialist generation, literary modernity, nationalist ideology, Mircea Eliade, E. M. Cioran, Mircea Vulcănescu.

Intro: despre omogenitatea unei generații

Mircea Vulcănescu, unicul spirit sistematic¹ al grupului de tineri intelectuali afirmați în a doua jumătate a deceniului al treilea în jurul lui Nae Ionescu, trecea în revistă, într-unul dintre articolele sale de

răsunet, generațiile ce se succedaseră în cultura română de la întemeiere și până în acel moment. S-ar fi derulat, până în acel an (articolul e scris în 1934), mai multe grupuri intelectuale coagulate în jurul unor particularități comune "bio-psiho-istorice"²: "premergătorii" (1821-1848), "pașoptiștii", "junimiștii", "generația socială" de la 1907, cea

* Universitatea din București - University of Bucharest.

1 Critica l-a numit "un om de sistem într-o generație care urăște sistemul" (E. Simion, *Fragmente critice IV: Cioran, Noica, Eliade, M. Vulcănescu*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2000, p. 154).

2 M. Vulcănescu, *Generație*, *Criterion*, an I, nr. 3-4, 15 noiembrie-1 decembrie 1934, p. 3-16, în M. Vulcănescu, *Către ființa spiritualității românești*, Editura Eminescu, București, 1996, selecția textelor, note și comentarii de Marin Diaconu și Zaharia Balica, vol. III, *Dimensiunea românească a existenței*, p. 17.

“a frontului” de la 1916-1918 și, în sfârșit, “generația spirituală” al cărei act de naștere e datat în jurul lui 1927, anul celebrilor foi-lettoane-program din *Cuvântul*, publicate sub titlul *Itinerariu spiritual* de cel care era considerat liderul neîncoronat al grupului. Generația lui Eliade și a lui Vulcănescu ar fi, așadar, a șasea “din istoria socială a României moderne”³ și prima care, eliberată de o misiune istorică propriu-zisă, se putea concentra nestânjenită asupra unor probleme-tici necontingente, absolute. România Mare fiind de-acum o realitate politică, tinerii nu au decât să lupte pentru propășirea ei spirituală, pentru afirmarea specificității național-culturale la nivel european și mondial. Autorul studiului vorbește despre țelul de a exprima “în forme universale acest suflet românesc” cu un patos vibrant: “Cu alte cuvinte, [generația tânără ar trebui] să găsească formele autentice de viață cele mai potrivite acestui popor, de la politică și până la teologie, în filosofie, în literatură, în știință și în artă, și să le strălucească în ochii lumii întregi ca exemplare ale unei specificități neasemănate.”⁴ Dacă membrii iluștri ai generației au reușit să ducă la capăt proiectul îndrăzneț verbalizat aici de M. Vulcănescu (în care cei mai mulți cu adevărat au crezut) e o chestiune de controversă. Nu pentru că generația nu ar fi dat valori de anvergură universală, ci fiindcă, din pricina unor circumstanțe istorice care în 1934 încă nu se întrezăreau, cele mai faimoase voci ale ei au trebuit să se risipească în cele patru vânturi, slăbindu-și sau tăindu-și legăturile cu țara și cultura în care se născuseră. Tocmai dimensiunea românească, cea exaltată de Vulcănescu, e pusă sub semnul întrebării în cazul lui Eliade, Cioran sau Ionesco, scriitori și intelectuali care au ajuns să scrie capodopere (și) în limbile altor culturi, intrând astfel într-un patri-

moniu mai degrabă universal-ecumenic decât național.

Există trăsături comune care să reunească aceste spirite atât de originale, cu preocupări, teme, obsesii atât de diverse? Cioran scrie filosofie nihilistă, Vulcănescu face un fel de fenomenologie autohtonistă cu înluminuri mistice, Ionescu/Ionesco va deveni un uriaș dramaturg pe muchia dintre absurdism și suprarrealism, Noica va heideggerianiza pe teme naționale, Eliade va fi o autoritate necontestată în istoria religiilor, dar și un bun prozator, ca și Sebastian, care este însă și un excelent diarist, spre deosebire de Alice Voinescu sau Petre Pandrea, care scriu mai curând memorii, și de Petru Comarnescu, afirmat ca eseist și critic literar. Descoperim, așadar, nu numai specii,

3 Idem, p. 19.

4 *Ibidem*, p. 25.

5 Marta Petreu considera pe drept cuvânt că cele două manifeste denotă “o gândire conservatoare și autohtonistă, antidemocratică și ortodoxistă”, chiar dacă deocamdată apolitică (vezi M. Petreu, *Generația '27, între Holocaust și Gulag (I)*, în *Revista 22*, an IV, nr. 676, 18-24 feb. 2003).

6 Texte pronunțat critice la adresa orientării politice a colegilor de generație pot fi găsite abia în așa-numitele “scrisori din Paris” (vezi E. Simion, *Tânărul Eugen Ionescu*, Editura Muzeul Literaturii Române, București, 2009, p. 146).

dar și orientări ideologice dispersate. Printre membrii generației întâlnim spirite religioase și atee, naționaliste și universaliste, ortodoxiste și ecumenice, democrate și seduse de totalitarisme, asceți și *bon-viveuri*, martiri, transfugi și campioni ai “rezistenței prin cultură” etc. Există, totuși, un punct unde acești intelectuali care vor fi separați de mari distanțe geografice și spirituale se vor fi întâlnit, și el trebuie căutat în prima lor tinerețe, în epoca în care frecventau aceleași cursuri, publicau cam în aceleași reviste, umpleau sălile acelorași cenacluri. Unitatea ideologică era, în vremurile auro-rale, de după *Itinerariu spiritual* și *Manifestul Crinului Alb*, mult mai limpede⁷. Eliade, Sebastian (cel de dinainte de *Cum am devenit huligan*), Vulcănescu, dar și figuri mai mărunte ca M. Polihroniade, P. Manoliu, Al. Chr. Tell, Gh. Racoveanu ș.a. se învârtteau în jurul acelorași problematici, în trepidanta lor activitate publicistică. Disensiunile politice vor izbucni mai târziu. Belu Zilber, simpatizant comunist, e deocamdată marginalizat. Eugen Ionescu se opune zgomotos alunecărilor ideologice ale colegilor de generație de-abia după bursa din 1938 de la Paris⁸, iar până atunci împărtășește miturile – pe cele apolitice⁹...– ale celorlalți. E grăitor, pentru comuniunea de spirit din acea perioadă, articolul său laudativ despre *Maitreyi* din *Nu* (1934)⁸, așa cum pamfletul *Despre “generația în pulbere”* (1936)⁹ spune multe despre începuturile distanțării de tinerii săi colegi.

Așadar, dacă există o coeziune internă a acestui grup atât de divers și de bogat în personalități, ea trebuie căutată la nivelul corpusului de idei pe care, în majoritatea lor, membrii generației îl împărtășesc în jurul lui 1930. După momentul celor două

manifeste, din ‘27 și ‘28, cei mai profunzi și mai harnici ideologi, care reușesc să obțină o largă adeziune, sunt M. Eliade și M. Vulcănescu. Nu gusturile literare îi adună pe tinerii nonconformiști laolaltă. Sebastian e mai degrabă proustian și se apropie, în acest sens, de Holban (care însă nu face parte din grup), Eliade militează pentru Gide și Papini, în vreme ce Noica și alții nu dau mulți bani pe literatură, considerând-o o preocupare inferioară disciplinelor speculative ca filosofia sau teologia. În schimb, cine urmărește evoluția publicistică a “generației spirituale” din primii ani va sesiza un set relativ omogen de concepte culturale, repetate uneori până la sațietate, până la a se transforma într-o pășărească săcâitoare, iar alteori articulându-se în viziuni originale profunde. Sunt valorile pe care le afirmă imperinent și impenitent, aproape ritualic, tinerii aflați la început de drum. Acceptând împărțirea traiectoriei noii generații, de către Zigu Ornea, într-o fază apolitică inițială, “fremătătoare, fascinant căutătoare întru împliniri” și una politizantă, preponderent “înverzită” (după 1936)¹⁰, să notăm că ideile directoare care au animat succesiv cele două momente au fost livrate de același personaj, de o importanță vitală pentru identitatea grupului.

Pe bună dreptate, critica recentă îi rezervă în continuare profesorului Nae Ionescu rolul de *maître à penser* al generației ‘27. Numeroase concepte filosofice – și nu numai – sunt ieșite din mâneca lui, astfel încât e greu să abordăm viziunea oricăruia dintre discipoli fără a schița, în prealabil, liniile de forță ale gândirii inspiratrice. Una dintre problemele ridicate de opera lui Nae Ionescu este însă incompletitudinea: profesorul a avut multe proiecte neduse la capăt și relativ puține texte scrise. Cele două

7 E. Ionescu vorbește, pe la începutul anilor ‘30, ca și alți colegi de generație, de trăire, experiență, autenticitate, confesiune, jurnal, crize interioare, Gide, cultul eului ș.cl. Vezi E. Simion, op.cit., p. 48-49 et passim, E. Ionescu, *Război cu toată lumea. Publicistică românească*, ediție îngrijită și bibliografie de Mariana Vartic și Aurel Sasu, Editura Humanitas, București, 1992, vol. I, p. 27, 86-87, 89-90 et passim.

8 E. Ionescu, *Nu*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 132 ș.urm.

9 E vorba despre reacția lui E. Ionescu la polemica stârnită de articolul *Generația în pulbere* al lui Zaharia Stancu (E. Ionescu, *Despre “generația în pulbere”*, *Facla*, 4 iunie 1936, în “Dosarul” *Mircea Eliade*, cuvânt înainte și culegere de texte de Mircea Handoca, vol. I, p.129-132).

10 Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995, p. 149.

cursuri (de metafizică, de logică) și seria de conferințe (din lagărul de la Miercurea Ciuc) editate în volum sunt de fapt redactări ale unor ascultători din public, pasibile așadar de interpolări și inexactități. O parte dintre articolele de gazetă i-au fost antologate în 1937 prin strădania lui M. Eliade, care a avut și strălucita idee de a le adăuga o postfață consistentă. Dar contribuțiile publicistice nu pot fi suficiente pentru a cunoaște viziunea unui filosof. Răspunzătoare pentru penuria de cărți scrise și îngrijite de autorul însuși este metoda lui "socratică", preponderent orală, despre care se zice că ar fi dat, în schimb, rezultate pedagogice excepționale. Ne aflăm, astfel, în situația paradoxală de a trebui să comentăm un gânditor a cărui operă speculativă e... cvasi-inexistentă.

Înainte de a o face, o scurtă precizare se impune: vorbind despre viziunea naeionesciană, nu trebuie uitat că majoritatea copleșitoare a conceptelor cu care operează el sunt împrumuturi, de obicei străine. (De altfel, profesorul român avea o proastă părere despre filosofii care caută originalitatea cu orice preț, socotind că ideile cu adevărat importante circulă ca o marfă anonimă, devenind bunurile personale ale celui care le-a asimilat¹¹.) Nae Ionescu este mai degrabă releul de transmitere a unor curente născute sau renăscute în Occident în preajma războiului mondial către studenții sau adepții săi. Merită trecute în revistă principalele concepte-cult lansate în cursurile profesorului de metafizică, alături de originile lor. *Organicismul* vine tocmai de la Spencer și Buckle¹² (pe o filieră unde găsim și cel puțin doi antemergători români: pe C. Rădulescu-Motru și N. Iorga¹³); *trăirea*

e o traducere după fenomenologicul Erlebnis; *substanța* sau *esența*, ca și distincțiile *general-particular*, *potențial-actual* sunt noțiuni aristotelice asimilate prin neotomismul unui J. Maritain; antinomia *Orient-Occident* sau *mistic-rațional* e de la Keyserling; *ortodoxismul* și *noul Ev Mediu* existau și la Berdiaev; *păcatul original* îl preocupase înainte pe J. De Maistre; antiteza *comunitate-societate* e a sociologului Tönnies; cvadru-pleta *realism-ortodoxism-autohtonism-monarhism* e un ecou din programul de la Action Française și așa mai departe. Setul acesta de noțiuni circula, ca un fel de *lingua franca*, la o întreagă falangă de gânditori conservatori ai secolelor XIX-XX. Rolul lui Nae Ionescu este de a le fi transformat în monedă curentă în gazetăria noastră interbelică, direct sau prin oficiul adepților săi, astfel încât ele să ajungă în scurtă vreme aproape "impersonale"¹⁴.

O parafă a generației: experiența, autenticitatea ș.cl.

Dar cele mai caracteristice concepte-cult, care au stârnit inițial adeziunea cvasiunanimă a membrilor generației, sunt *experiența*, *aventura*, *autenticitatea*. Asupra ascendenței lor s-au stârnit controverse. Camil Petrescu și-a atribuit paternitatea cel puțin a celui din urmă. M. Eliade susține – așa cum o vor face și alții – că originea lor ar fi naeionesciană. Punând față în față articolele vulcănesciene pe teme generaționiste și revelatoare postfață eliadescă la *Roza vânturilor* (în absența unor texte scrise de mână "profesorului"...), nu ne rămâne decât să concedem că termenii, cel puțin în accepția criteriștilor, au fost luați într-adevăr de la

11 Nae Ionescu, *Curs de metafizică*, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Editura Humanitas, București, 1995, p. 78.

12 Z. Ornea, *Studii și cercetări*, Editura Eminescu, București, 1972, p. 96 ș.urm.

13 Ideea unei filiații strict naționale, pornind de la M. Kogălniceanu, deși acreditată în epocă de discipolii profesorului, pe urmele unui N. Iorga, nu poate fi susținută. Să nu uităm orientarea politică ocidentalizantă a prim-ministrului Kogălniceanu: deplângând invazia "formelor fără fond în cultura română", Titu Maiorescu la guvernarea lui se referea (vezi și C. Schifirneț, *Formele fără fond, un brand românesc*, Editura Comunicare.ro, București, 2007, p. 31-36).

14 M. Eliade, *...și un cuvânt al editorului* (postfață), în Nae Ionescu, *Roza vânturilor*, Editura Roza Vânturilor, București, 1990, p. 423.

15 Idem, p. 431.

cursurile de metafizică: "Tot ce a dezbătut «generația tânără» în acea vreme - *experiența, aventura, ortodoxia, autenticitatea, trăirea* - își găsește rădăcinile în ideile profesorului Nae Ionescu."¹⁵ Recunoaștem în apele acestor fraze reflexii din scriitura viitorului istoric al religiilor, dar nu e greu să culegem din ele miezul învățaturii naeionesciene: ideea că autenticitatea înseamnă a fi tu însuși, a îți asuma până la capăt configurația particulară a ființei tale. O mai întâlnim colportată în articolele lui Vulcănescu și devenită loc comun în toată publicistica interbelică. E un ecou din Gide în această simplisimă definiție ("oser d'être soi"). Faptul nu e întâmplător și nici fără consecințe: profesorul care, declarativ cel puțin, disprețuia literatura avea printre sursele sale și un scriitor, și încă unul modern. E ușor de închipuit popularitatea pe care o asemenea afiliere neobișnuită pentru un dascăl de filosofie i-a adus-o în rândul studenților. Toată lumea vorbea despre aerul tineresc al lecțiilor sale. La orele de metafizică, din care ne-au rămas acele transcripții excesiv de convenționale, după niște stenograme și litografii cine știe cât de fidele (dar cum vor fi sunat în realitate pledoariile atât de laudate ale conferențiarului?...), studenții veneau să învețe nu atât o materie, cât o atitudine de viață. Ideea se regăsește peste tot, la Vulcănescu, la Eliade și - de data asta - la Nae Ionescu însuși¹⁶. Îndemnul principal

este ca prin metafizică tânărul să nu deprindă o steapă învățătură academică, ci un mijloc de construcție interioară. El nu trebuie să asimileze conștiincios întreaga istorie a filosofiei, ci să arunce deoparte ce-i displace și să primească numai ce se potrivește firii sale intime. Trebuie să fie activ, selectiv, independent, curajos, nonconformist. Prelegerile lui Nae Ionescu au de multe ori aspectul unei lupte: de edificare a propriei structuri interioare și de respingere încrâncenată a viziunilor alternative, resimțite ca niște primejdii. Într-un cuvânt, "filosofia la persoana I" este ce le propune studenților săi și ceea ce aceștia învață bucuros. Asumarea subiectivă, personală, cu toate riscurile ce decurg de aici, va fi și *credo*-ul literar, și cel existențial al generației. Toate alegerile pe care tinerii le vor face - în favoarea sau împotriva unor forme literare, curente filosofice, mișcări politice, opțiuni existențiale - vor avea caracterul tranșant al unor hotărâri definitive, în care s-au angajat cu toată ființa: de aici grandoarea și căderea lor... Pe urmele învățăturilor lui Nae Ionescu, ei privesc viața ca pe un război între eu și lumea de afară¹⁷. Ar merita analizată frecvența verbelor de nietzscheană rezonanță "a se răfui", "a birui" în paginile scrise de criterioniști și de profesorul lor în anii '20-'30.

Vor fi avut învățăturile naeionesciene și efecte stimulative asupra creativității ilustra-

16"(...) metafizica, fiind în primul rând o încercare de a te pune pe tine de acord cu întreaga realitate trăită, reprezintă dintr-odată cea mai însemnată problemă, problema existenței tale morale pur și simplu. Nu izbutești să te orientezi în realitate, nu izbutești, prin urmare, să soluționezi problema metafizică, ești un om care ameninți să te dezechilibrezi etic. De aceea, problema metafizică este importantă și de aceea, când ataci un curs care se ocupă cu asemenea probleme, trebuie să ai și foarte mult curaj, și foarte multă temere în același timp, pentru că nu te joci cu lucruri care sunt indiferente, ci pui - aș zice - la bătaie oarecum însăși liniștea ta sufletească și puțința ta de echilibrare." (Nae Ionescu, *Curs de metafizică*, ed.cit., p. 10).

17 Nae Ionescu vorbește, încă din al doilea curs de metafizică, de dualitatea eu-lume: "Aceasta este problema conflictuală a metafizicii: cum reduc într-o singură unitate acest conflict între mine și existență sau cum îl înglobez în două? Reducerea acestui dualism dintre mine și realitate, reducerea acestui conflict cum se face?" (Nae Ionescu, *Curs de metafizică*, ed.cit., p. 29). Ideea dualismului e reluată și de M. Vulcănescu într-o evocare a lui Nae Ionescu, în care, după ce notează "schimbarea de mentalitate de la obiectivitatea rece la caracterul personal al preocupărilor din vremea de azi", menționează existența unui "război între eul gânditor și realitățile de afară". (M. Vulcănescu, *Gândirea filosofică a d-lui Nae Ionescu*, în M. Vulcănescu, *De la Nae Ionescu la "Criterion"*, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Editura Humanitas, București, 2003, p. 51). Concepția dualistă se va regăsi, peste ani, și în *Doctrina substanței* a lui Camil Petrescu, dezvoltată într-un mod care amintește de tratările criterioniste, în pofida retrărilor indignate ale romancierului filosof.

lor săi discipoli, studenți, ascultători? (Căci despre cele negative, mult mai ușor de dovedit, va fi vorba mai încolo.) Un răspuns hotărât – datorită lipsei operelor autentice naeionesciene, după cum spuneam... – e imposibil de dat. Însă cred că da. Poate că, fără exercițiul de emancipare deprins la cursurile sale (pe care în general le detesta), Cioran nu și-ar fi decantat atât de precoce o filosofie personală. Pionieratul lui Eliade într-o zonă culturală neexplorată în România (istoria religiilor și a credințelor) sau “negaționismul” total dezinhibat din “ego-critica” lui Eugen Ionescu¹⁸ ar fi putut întârzia. A fost nevoie de un moment inaugural de revoltă pentru ca potențialul generației să atingă acea detentă neobișnuită. A fost necesară o perioadă în care intelectualii în devenire să privească măcar o parte din copleșitoarea cultură universală ca pe un bagaj incomod, ca pe un obiect absurd, de felul bibliotecii înfășurate în cearșafuri ude din proza lui Urmuz. Acesta este sensul creator al “huliganismului” despre care făcea vorbire un personaj eliadesc: “Există un singur debut fertil în viață: experiența huliganică. Să nu respecti nimic, să nu crezi decât în tine, în tinerețea ta, în biologia ta, dacă vrei... Cine nu debutează așa, față de el însuși sau față de lume, nu va crea nimic. Să poți uita adevărurile, să ai atâta viață în tine încât adevărurile să nu te poată pătrunde, nici intimida — iată vocația de huligan...”¹⁹ Cam la fel ca acest erou-prototip al generației gândea și foarte tânărul Eugen Ionescu, glosând pe marginea unei celebre replici din *Fructele pământului*: “Trăiește viața omul care nu cunoaște literatura. Acesta este probabil sensul îndemnului lui André Gide: «Ardeți cărțile!» Adică trăiți cu autenticitate viața. Gestul nu este facil. Omul cult nu poate uita cărțile. I s-au infiltrat, organic, în mentalitate. Fac parte din unitatea lui spiri-

tuală. [...] Omul care trăiește ignorează aceste goale și artificiale noțiuni. El trăiește fără prejudecăți; fără rușini sau pudori literare; autentic și plin.”²⁰ Despre huliganism și autenticitate se va mai vorbi mult și bine – sau, alteori, interminabil și prost – în toată publicistica tinerilor. Rămâne, ca o parafă inconfundabilă a întregii generații, spiritul frondeur, revolta împotriva instituțiilor și a oamenilor-instituții, energia negării ce precede și întârzie un patos cel puțin egal al afirmării și creației. Această atitudine, învățată la cursuri, furată din cărți (de la vitaliști), respirată cu aerul vremii, exersată în articole de gazetă, își va avea contribuția ei la nașterea capodoperelor ce nu vor întârzia să vină. *Schimbarea la față a României* și *Pe culmile disperării*, *Maitreyi*, *Huliganii*, dar și *Cum am devenit huligan*, *Nu* și *Mathesis*, toate cărți de tinerețe, sunt făcute din aluatul fierbinte al unor polemici cu sine sau cu lumea.

Iarăși despre experiență, autenticitate ș.cl.

Dacă autenticitatea înseamnă “să fii tu însuși”, în acest prim sens care e și cel mai fructuos literar și artistic, de-a lungul deceniului al patrulea se profilează și un înțeles derivat, a cărui urmă în cultura română e mult mai întunecată. Precipitarea sensului secund, dacă e să îi dăm din nou crezare lui Eliade, se datorează tot lui Nae Ionescu. Spre lămurire, cităm continuarea pasajului din postfața de la *Roza vânturilor*: “Sufletul românesc nu se putea găsi pe sine fără drame și eșuări, fără «experiențe». Nu te puteai întâlni cu tine prin cărți, prin metode, prin ideile altuia. [...] Pe Nae Ionescu nu-l interesa decât un singur lucru: să fii tu însuși. Problema sufletului românesc este o problemă ontologică înainte de a fi una istorică.”²¹ Fragmentul poate părea confuz, cu

18 “Negaționismul” și “ego-critica” sunt termenii propuși de E. Simion pentru a descrie atitudinea critică a lui Eugen Ionescu în extraordinarul său volum de debut *Nu*, premiat în 1934. (E. Simion, *Tânărul Eugen Ionescu*, ed.cit., p. 60 ș.urm.)

19 M. Eliade, *Huliganii*, ediție îngrijită și cuvânt înainte de M. Handoca, Editura Garamond, București, 1996, p.168.

20 E. Ionescu, *Banalitatea artistică*, *Clopotul*, anul II, nr. 4, 17 ian. 1932, în E. Ionescu, *op. cit.*, vol. I, p. 27.

21 M. Eliade, *...Și un cuvânt al editorului* (postfață), în N. Ionescu, *Roza vânturilor*, ed. cit., p. 27-28.

alunecările lui înainte și înapoi între două chestiuni pe care azi le tratăm pe planuri separate și cu unelte diferite, dar este caracteristic pentru gândirea majorității criterioniștilor și a maestrului lor, în anii '30. În virtutea unei greșite – știm acum... – analogii între individual și colectiv, definiția autenticității este împinsă de pe planul individual pe cel comunitar. Saltul nu e fără primejdii: "să fii tu însuși" va ajunge un fel de deviză a naționaliștilor care vor respinge cu știuta virulență orice influențe din Apus. Una va fi realitatea "organică" a spiritului românesc și cu totul altul adaosul, implanțul "artificial" al civilizației. Cu arme noi – și, vai, seducătoare pentru tineretul "experiențialist" și gidian... – vechea luptă a "fondului" cu "forma", a tradiționaliștilor cu modernității era reeditată.

Nu trebuie trecută cu vederea această regretabilă semnificație secundă pe care o capătă conceptul atât de drag generației '27. Cuvintele – se vede și aici – pot fi trădătoare. În *Curs de metafizică*, îndemnul "fii tu însuși" avea deja un sâmbure de solipsism, conținea o vătuită invitație la intoleranță față de opiniile Celuilalt²². M. Eliade a sesizat-o și a dezvoltat-o într-un articol bizar, cu un titlu edificator (*Nu mă interesează...*), antologat și în *Fragmentarium*²³, în care dresează un rechizitoriu ideii de dialog. Or, în momentul în care această filosofie a închiiderii față de exterior se transferă în dome-

niul social-politic, chestiunea se agravează. De aici și până la o doctrină a izolaționismului nu mai e decât un pas, pe care mulți tineri intelectuali l-au făcut.

Nae Ionescu utilizează calificativul "autentic" doar în contexte neaoșiste, legate de cultura materială sau spirituală băștinașă²⁴. Profesorul nu dezvoltă subiectul în paginile scrise, în schimb emulii îi consacră analize generoase.

M. Vulcănescu, discipol fidel, îi prelucrează sugestiile ajungând la o teorie originală fascinantă, de am trece cu vederea conotațiile ei social-politice evidente. Pentru sociolog, un membru al elitei nu e suficient să se caute pe sine, să se lanseze într-un *quest* identitar steril, îndepărtat de realitățile românești precum planeta Sirius, el trebuie să se ancoreze adânc în comunitatea în care s-a născut și să pună umărul la propășirea ei spirituală. Vulcănescu numea această etică a implicării modeste în lume "istorism prin resemnare"²⁵. Autenticitatea – în primul sens, de autoconstrucție identitară individuală – nu are un rost superior decât dacă participă la edificarea celeilalte autenticități – colective, culturale, ortodox-naționale. Într-un fel, autenticitatea în sensul al doilea, de autohtonism spiritualizat, seamănă cu sculptura ascunsă în blocul de marmură, din butada lui Michelangelo: ea există deja în tradiția noastră colectivă, dar trebuie scoasă la lumină de dalta intelectualului

22 Nae Ionescu consideră că personalitatea este "închegată" în momentul în care "nimic nu se mai răsfinge emoțional și sentimental asupra ta; vulgar s-ar putea spune, în momentul în care începi să devii nepăsător – căci aceasta înseamnă nepăsător: neinfluențabil. Dar, după cum adversitatea sau norocul nu mai împlinesc niciun rol asupra închegării tale spirituale, tot așa nu mai împlinește niciun rol nici viața spirituală a semenului tău." Sau: "a filsofa înseamnă a reduce realitatea sensibilă la necesitățile personalității tale, așa cum este ea închegată, bine sau rău – a deforma realitatea sensibilă și a încerca să o pui de acord cu tine însuși, a-ți proiecta structura ta spirituală asupra întregului cosmos." (N. Ionescu, *Curs de metafizică*, ed.cit., p. 11-12, 14).

23 *Nu mă interesează*, în M. Eliade, *Fragmentarium*, Editura Humanitas, București, 1994, p. 94 ș.urm.

24 Cuvântul apare fie în descripții ale experienței mistice, fie în referiri la modul de viață țărănesc (de ex., N. Ionescu, *Curs de metafizică*, ed.cit., p. 150, N. Ionescu, *Roza vânturilor*, ed.cit., p. 273, 330).

25 "În loc să se complacă în jocul steril al veleităților, al avânturilor nemărturisite și în fond al aripilor rețezate, istorismul resemnării se apleacă spre problemele concrete ale neamului, ale culturii și ale vieții lui, căutând răspuns nu problemelor care vin din Sirius, ci problemelor lui imediate și actuale." (M. Vulcănescu, *Istorismul prin resemnare în spiritualitatea tinerei generații*, *Dreapta*, an II, nr. 8, 26 mar. 1933, în M. Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, ed.cit., vol. III, *Către ființa spiritualității românești*, p. 50).

26 M. Eliade, *Cultură sau politică?*, *Vremea*, an VIII, nr. 377, 21 feb. 1935, în M. Eliade, *Profetism românesc*, Editura Roza Vânturilor, București, 1990, vol. II, p. 64.

angajat. Teoria nu sună neapărat rău, mai ales având în vedere buna-credință a autorului, dar consecința ei imediată e aservirea elitelor la un program neoașist. Pentru că, dintre “cele două Românii”, opțiunea declarată a gânditorului merge către cea rural-tradițională...

M. Eliade, după ce a polemizat o vreme cu ideea vulcănesciană (“contemplația este instrumentul de lucru al elitelor”²⁶), ajunge prin 1935 la aproximativ aceleași concluzii referitoare la înfrățirea intelectualului cu spiritul popular²⁷. În viziunea lui, singurele pături “autentice” românești, direct conectate la sufletul național, sunt elitele și țărănimea, clasele orășenești – burghezia și proletariatul – fiind spiritualmente dispensabile²⁸. Imaginea studențimii înveșmântate în dimii albe, ciobănești, mărșăluind pe străzi și ulițe se înfiripă...

E punctul în care discursurile foștilor criticieni încep să semene suspect între ele, să își reducă nuanțele individuale și să se topească în monoblocul jargonului de extremă dreaptă. Vom vedea cum zestrea de cuvinte-cult de ei lansate, trunchiate și deformate într-un mod stupid, vor fi întrebuințate copios de corifeii Legiunii.

Așadar, eșecul generației '27 decurge din derapajul programului său atât de îndrăzneț în apele stătute ale unor doctrine social-politice învechite, cu iz medieval. *Experiența, autenticitatea, spiritualitatea* ș.c.l. erau fertile artistic atâta vreme cât se mențineau în sfera privată; transplantate în sfera publică, ele devin nocive. Sensul neli-

nișitor al autoexplorării e părăsit pentru clișeu autohtonismului; ceea ce fusese un vârf de lance al modernității devine coada de topor a naționalismului integral, exaltat în toată maculatura extremei drepte. Deriva grupării întregi e inscripționată în istoria decăderii semantice a unor cuvinte.

Exeunt...

Discutând despre izbânzile și eșecurile unei generații, privind așadar o seamă de scriitori drept un grup omogen ca problematică, pe urmele considerațiilor lui M. Vulcănescu citate la începutul eseului, se cuvine exprimată și o rezervă critică: nu toți membrii furtunoasei generații s-au hrănit de la aceleași surse și s-au închinat, așa zicând, acelorași idoli. Unii au debutat sub auspiciile valorilor afirmate în *Itinerariu spiritual* sau (mai puțin) în *Manifestul Crinului Alb*, pentru a se îndepărta și a continua pe cont propriu. Alții cultivau o caldă amicitie literară și extraliterară cu nucleul dur al cercului, spicuind însă din program doar punctele inocente politic. Petru Comarnescu, sufletul Asociației Criterion și teoreticianul “experiențialismului”, a făcut apologia Americii în fața bunilor săi prieteni antidemocrați un deceniu întreg²⁹. M. Sebastian a început ca naționescian fervent, dar s-a dezis de magistrul printr-un gest tulburător de desolidarizare publică³⁰, în 1935. Cam la fel a procedat și Eugen Ionescu: înțelegând, prin 1936, încotro duc discuțiile generaționiste, el repudiază *in integrum* pachetul lor ideologic, luând la refec cam toate valorile

27 “Este și în structura țaranului, și în aceea a «intelectualului» o orientare *realistă*. Și unii, și alții sunt realiști, adică înclinați către experiență, către detaliul concret, către autenticitate și dramă.” (M. Eliade, *Realități românești*, *Vremea*, an VIII, nr. 392, 16 iun. 1935, în M. Eliade, *Profetism românesc*, ed.cit., vol. II, p. 100).

28 “Elitele creatoare ale României moderne sunt singurele care au dreptul la succesiunea clasei țărănești. De orice alt element s-ar putea dispensa România, în afară de țărănime și de elitele creatoare. [...] Nici burghezia, nici proletariatul n-au rupt continuitatea «stilului românesc»” (idem, p. 99).

29 După o călătorie în S.U.A., P. Comarnescu scrie entuziasmat trei volume în decursul a doi ani: *Homo Americanus* (1933), *Zgârie-norii New-York-ului* și *America văzută de un tânăr de azi* (ambele 1934). Apologia Americii democratice o susține însă și oral, în conferințele Asociației Criterion. Pentru felul în care P. Comarnescu își judeca generația, care “s-a răvășit” din considerente de ideologie politică, vezi P. Comarnescu, *Jurnal* (1931-1937), Editura Institutul European, Iași, 1994, *passim*.

30 Volumul autobiografic *Cum am devenit huligan* (1935) descrie ruptura lui M. Sebastian de Nae Ionescu și de ideologia antidemocrată pe care acesta începuse să o promoveze la *Cuvântul* (vezi M. Sebastian, *Cum am devenit huligan*, Editura Humanitas, București, 2006, p. 61 et *passim*).

îmbrățișate la tinerețe, inclusiv autenticitatea și trăirea³¹. Iată trei personalități marcante care nu s-au imbarcat în dezastruoasa aventură social-politică de la sfârșitul deceniului patru. Ca ei au făcut și alți intelectuali, incluși în cercul lărgit al criterionismului³². Marta Petreu împarte generația în trei subgrupuri – o extremă dreaptă, un centru și o extremă stângă – trăgând concluzia că, totuși, primul pluton este vizibil cel mai numeros³³. La el se adăugau, în a doua jumătate a deceniului patru, și unii gânditori neafiliați, dar cu simpatii legionare, ca M. Vulcănescu. Despre toți aceștia se poate spune că imensa bibliotecă de (extremă-) dreapta asimilată în tinerețe i-a strivit...

Nici după schimbarea de regim, după înlocuirea unei dictaturi cu alta, istoria nu a fost prea răbdătoare cu cei mai mulți. Unii au murit în închisori. Alții, vorba lui Eliade, au sombrat în uitare. Câțiva au supraviețuit cultural prin talent, dar și prin compromisiuri, mai mici sau mai mari. Puțini au reușit să își uite trecutul (chiar “deocheat”...) și să o ia de la capăt, dând noi capodopere. Dar de acum nu mai putem vorbi despre destine solidare, programe convergente, deci nici despre o “generație”, în sensul consacrat în critica și în istoria literară de la Thibaudet încoace.

Bibliografie:

“Dosarul” Mircea Eliade, cuvânt înainte și culegere de texte de Mircea Handoca, vol.I-V (1926-1944), Editura Curtea Veche, București, 1998-2001

Comarnescu, Petru, *Jurnal* (1931-1937), Editura Institutul European, Iași, 1994

Eliade, Mircea, *Fragmentarium*, Editura Humanitas, București, 1994

Eliade, Mircea, *Huliganii*, ediție îngrijită și cuvânt înainte de M. Handoca, Editura Garamond, București, 1996

Eliade, Mircea, *Profetism românesc*, vol. I-II, Editura Roza Vânturilor, București, 1990

Ionescu, Eugen, *Nu*, cu o prefață de M. Vulcănescu, Editura Humanitas, București, 1991

Ionescu, Eugen, *Război cu toată lumea. Publicistică românească*, ediție îngrijită și bibliografie de Mariana Vartic și Aurel Sasu, Editura Humanitas, București, 1992

Ionescu, Nae, *Curs de metafizică*, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Editura Humanitas, București, 1995

Ionescu, Nae, *Roza vânturilor*, Editura Roza Vânturilor, București, 1990

Ornea, Zigu, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995

Ornea, Zigu, *Studii și cercetări*, Editura Eminescu, București, 1972

Petreu, Marta, *Generația '27, între Holocaust și Gulag*, în *Revista 22*, an IV, nr. 676, 18-24 feb. 2003

Schifirneț, Constantin, *Formele fără fond, un brand românesc*, Editura Comunicare.ro, București, 2007

Sebastian, Mihail, *Cum am devenit huligan*, Editura Humanitas, București, 2006

Simion, Eugen, *Fragmente critice IV: Cioran, Noica, Eliade, M.Vulcănescu*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2000

Simion, Eugen, *Tânărul Eugen Ionescu*, Editura Muzeul Literaturii Române, București, 2009

Vulcănescu, Mircea, *De la Nae Ionescu la “Criterion”*, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Editura Humanitas, București, 2003

Vulcănescu, Mircea, *Dimensiunea românească a existenței*, Editura Eminescu, București, 1996, selecția textelor, note și comentarii de Marin Diaconu și Zaharia Balica

31 “Există, la noi, o «teorie» a autenticității care, până acum, a justificat «trăirea» tuturor mediocrităților și povestirea pe larg a fleacurilor; care a permis orice facilități, a anulat orice efort de desăvârșire; o neglijență, în ecprsie, scuzată de «forțele vitale», de stângăcia vieții. De la o extremă deplorabilă am ajuns la alta, tot așa de deplorabilă: de la superstiția scrisului frumos, la cultul scrisului prost. [...] Prostia e periculoasă când devine obraznică. Și cred că nicio țară din lume nu permite scriitorilor să nu știe să scrie. Să nu le permitem nici noi.” (E. Ionescu, *Nerozie și stângăcie*, în *Facla*, an XVI, nr. 1567, 19 apr. 1936, apud E. Simion, *Tânărul Eugen Ionescu*, ed.cit., p. 141).

32 De pildă, Ionel Jianu, H.H. Stahl, Bucur Țincu, Al. Vianu, Ion Vlasiu, Anton Golopenția, Sandu Tudor (Marta Petreu, art. cit.).

33 Idem.

Cosmin CIOTLOȘ*

Izbânzi și eșecuri, à vol d'oiseau

Abstract

Imaginea generației existențialist, așa cum se poate reconstitui ea din numeroasele comentarii care i-au fost consacrate, rămâne, până astăzi, destul de confuză. Vinovați pentru aceasta nu sunt numai criticii literari. Sau, oricum, dacă sunt, culpa lor admite circumstanțe atenuante. În primul rând, pentru că avem de-a face cu o generație formată din individualități puternice. Din personalități. Pe cale de consecință, diferențele dintre membrii ei sar în ochi mai repede decât ceva mai palidele note comune. În al doilea rând, pentru că, ei înșiși, autorii despre care vorbim, n-au fost numai decât consecvenți. Existențialismul pe care, chiar fără s-o știe, îl exersau plenar i-a salvat de riscurile dogmatismului. Conceptele aparent tari cu care operau (experiență, autenticitate) erau fundamental niște concepte entropice. Antirigoriste.

Cuvinte-cheie: generația existențialistă, generația '27, experiență, autenticitate, aderență legionară.

Achievements and Failures, "à vol d'oiseau". The image of the existentialist generation, as one might reconstruct it from the huge quantity of commentaries, is still very confused. Critics are not the only ones to be blamed for this situation. Firstly, because this generation is build up from outstanding personalities. Consequently, the differences between the members are more obvious than the common notes. Secondly, these authors were not so consistent. They were not aware about their existentialism, which helped them not to become dogmatic. Their apparent hard-core concepts (experience, authenticity) were fundamentally entropic and anti-rigorous. The same thing for their solemn-metaphoric stylistic.

Keywords: existentialist generation, '27 generation, experience, authenticity, legionary adherence.

„A apucat, de asemenea, să-și susțină în mod strălucit teza despre importanța comunală și hanseatică pe care ar fi putut s-o dobândească micul orașel german Hanau între anii 1413 și 1428, precum și despre cauzele speciale și, de altfel, cu totul nelămurite care l-au împiedicat să capete o asemenea importanță.”

La aceste cuvinte, extrase din *Demonii* lui Dostoievski, fac apel ori de câte ori încerc să înțeleg, în toate semnificațiile lui, un fapt istoric. Le folosesc (explicit sau fără să-mi mai dau seama) nu atât de dragul tonusului academic pe care-l insuflă, ci pentru a-mi

păstra buna măsură a judecății. Pentru a mă feri și de exaltare, și de opacitate. La urma urmelor, *posibila mărire și evaziva decădere* (fiindcă marele prozator rus ține la accentele acestea) sunt inerente oricărui fenomen de emulație. Iar lucrul apare cu atât mai limpede odată cu trecerea unui interval suficient de mare de timp. Oricât am iubi precizia, în analiză ne lovim întotdeauna de imponderabile.

Mai ales când în joc e greu clasificabila generație '27. (Nici măcar eticheta aceasta, propusă de Dan C. Mihăilescu, nu convinge pe toată lumea. Ea e legată, desigur, de anul

* Universitatea din București - University of Bucharest.

în care Mircea Eliade își publică *Itinerariul spiritual*. Dar, cu adevărat, voga sintagmei se datorează mai degrabă omonimiei cu generația iberică a unor Jorge Gulien, Pedro Salinas, Rafael Alberti, Federico Garcia Lorca, Dámaso Alonso ș.a.)

Imaginea acestei generații, așa cum se poate reconstitui ea din numeroasele comentarii care i-au fost consacrate, rămâne, până astăzi, destul de confuză. Vinovați pentru aceasta nu sunt numai criticii literari. Sau, oricum, dacă sunt, culpa lor admite circumstanțe atenuante. În primul rând, pentru că avem de-a face cu o generație formată din individualități puternice. Din personalități. Pe cale de consecință, diferențele dintre membrii ei sar în ochi mai repede decât ceva mai palidele note comune. În al doilea rând, pentru că ei înșiși, autorii despre care vorbim, n-au fost numai decât consecvenți. Existențialismul pe care, chiar fără s-o știe, îl exersau plenar i-a salvat de riscurile dogmatismului. Conceptele aparent tari cu care operau (experiență, autenticitate) erau fundamental niște concepte entropice. Antirigoriste. Stilistica solemn metaforică, predispusă la sofism, de asemenea. Cu excepția lui Mircea Vulcănescu (care, totuși, n-a apucat să-și ducă la bun sfârșit proiectele, rămânând în urma lui doar foarte interesante viziuni parțiale), ei n-au fost oameni de sistem. De aceea, a le discuta programul prea aproape de litera cărților, prea, cum se spune, la firul ierbii, presupune, din partea exegeților de astăzi, serioase pericole metodologice. Dincolo de aceste fisuri asumate, a mai existat, în cazul generației, și o fractură majoră. Aceea dictată de istorie, care le-a întrerupt câtorva destinul și i-a obligat pe alți câțiva să ia totul de la început. (De aici, încă un hiatus, de receptare: multă vreme, la noi, nu s-a putut scrie aproape nimic despre membrii generației existențialiste, cum e preferabil s-o numim, în virtutea unui criteriu, totuși, tipologic. Abaterile de la regulă au fost puține și întotdeauna parțiale.) În sfârșit, un al treilea motiv care complică mai mult decât ar trebui datele problemei îl reprezintă orientarea ideologică a câtorva dintre componenții importanți ai generației criteri-

oniste (cele mai sonore nume fiind ale lui Eliade și Cioran). Orientare, eufemistic vorbind, neinspirată. Aici, apele se tulbură serios. Din nou, istoria le joacă un renghi: resuscitată imediat după Revoluție, când cărțile componenților ei au putut fi republicate, generația a căzut pradă unei nestăvilit euforii a demascărilor. Sigur că adevărurile trebuie spuse, indiferent de consecințe. Și sigur că destui criterioniști au virat, politicește, către extreme (mai cu seamă către extrema dreaptă). Dar regretabil rămâne tonul neglijent justițiar cu care aceste deconspirări au fost făcute.

Cam aceasta ar fi o sumară schiță de context. Al cărei merit, poate singular, e acela de a jalona conjunctural încercarea de aproximare a reușitelor și eșecurilor generației '27. Sau, în spiritul promisiunii inițiale, al posibilelor reușite și al evazivelor eșecuri ale acesteia.

O izbândă indiscutabilă o reprezintă însăși impunerea, în cultura română, atât de egotic atomizată, a noțiunii de generație. (cu avantajele și, neîndoilelnic, cu dezavantajele ei.) Retrospectiv, vorbim astăzi cu larghețe despre generația pașoptistă sau despre aceea junimistă, dar uităm că brevetul moral al acestei forme a solidarității de grup compact le aparține, totuși, criterioniștilor. Astăzi, cuvântul a devenit curent. Și nu-l folosesc numai criticii literari. Generația '60 e un reper. Generația '80, un altul. Se insinuează chiar prezența activă a unei generații 2000. Fără presiunea difuză, pneumatică parcă, a criterioniștilor însă, care și-au purtat bătăliile canonice la timp, poate că alții ar fi fost termenii în care noi toți gândim literatura postbelică. „Pentru cine înțelege, noi suntem generația cea mai bine-cuvântată, cea mai făgăduitoare din câte s-au ridicat până acum în țară”, afirma Eliade. La actul acesta de naștere au subscris, vrând-nevrând, peste ani și șaizeciștii, și optzeciștii. Severitatea catedratică prin care Șerban Cioculescu (care era cu doar câțiva ani mai în vârstă decât semnatarul articolului) a întâmpinat *Itinerariul spiritual* practic n-a mai contat. Voința de afirmare a fost dintotdeauna și va fi pentru totdeauna de o pură și impenitentă iraționalitate.

Ajung, în felul acesta, la cel dintâi neajuns al generației, asupra căruia se cuvine, cred, insistat. E vorba tocmai de încrederea acestor tineri în iraționalitate. Sau cel puțin mefiența cronică față de orice demers restrictiv raționalist. (De unde, firește, și dezastruarea lui Maiorescu, și oroarea față de filosofii de școală.) Admirabilă în literatură, atunci când e însoțită de un talent enorm, iraționalitatea singură e pernicioasă în toate celelalte sfere ale umanului. Le maculează cât ai clipi. Mai ales pe acelea care vin în contact cu planul ideologic. Derapajul înspre extreme își află, în această tendință aparent inofensivă, o explicație plauzibilă. Ioan Petru Culianu vorbea parcă, în cazul lui Eliade, despre o perioadă „amniotică”, premergătoare adeziunii lui la Legiune. Formularea e exactă. Și nu îl vizează, din nefericire, doar pe Eliade, ci și pe alții, mai cunoscuți sau mai pasabili (Mircea Vulcănescu, Constantin Noica, Cioran, Mihail Polihroniade, Haig Acterian, Alexandru Christian Tell, Marietta Sadova).

Mă străduiesc să nu cad în capcana multora dintre comentatori. Problema legionarismului nu mă interesează decât în măsura în care mă poate ajuta să duc la capăt un raționament istorico-literar. O întrebare interesantă, pe care n-am întâlnit-o însă până acum, vizează dublul etalon cu care sunt judecați simpatizanții interbelici ai acestei mișcări extremiste. Se cunoaște, de exemplu, apropierea lui Ion Barbu de gardiști. Există un necrolog scris în memoria lui Zelea Codreanu, există numeroase anecdote, nu pe de-a-ntregul fanteziste. Și totuși, autorul *Jocului secund* n-a beneficiat de interesul malițios căruia i-au căzut victime criterioniștii (e suficient să mă gândesc doar la cărțile Martei Petreu, dedicate lui Cioran sau, mai recent, nevinovatului Mihail Sebastian.) De ce? Ipoteza mea se întemeiază pe un detaliu aproape evident, ce ține de datul mentalului colectiv românesc: avem o cultură literaturocentrică. Ideile rodsc mai greu. Formulările, în schimb, se rețin, se perpetuează, fac prozeliți. Ne lasă reci sobrietatea, strictetea. Suntem, toți, fascinați de expresivitate. (Chiar și de aceea involuntară, pe care-o ridicăm ceremonios la rang

de criteriu estetic.) Nu ne dăm în vânt după acuitate. Căutăm talentul și, odată găsit, nu mai vrem nimic de la viață. În conflict, nu ne poziționăm, ne aruncăm. Disensiunea se rezolvă prin pamflet. Regulile polemicii ne sunt străine.

Iertăm, prin urmare, literaților multe. Iar poezilor, literați prin excelență, orice. Între vagile suspiciuni privitoare la Mihail Sebastian și certitudinile care-l vizează pe Ion Barbu, îl trecem în carantină pe cel dintâi și-l achităm pe cel din urmă. Instinctiv. Iar asta numai pentru că, puse în balanță, *Femei* și *Ultima oră* (o proză și o piesă de teatru) nu atârnă, luate împreună, la fel de greu ca un volum de poezii, unul singur, de Ion Barbu.

N-o spun cu indignare. Eu însumi am tendința de a gândi uneori așa, condiționat de un perfect autism literar.

Trăgând linie și făcând media, generația existențialistă s-a ilustrat în special prin proza de idei pe care, ca publiciști acerbi, toți au practicat-o, pe urmele mentorului lor, Nae Ionescu. Cu toate virtuțile ei literare însă, literatura de idei e nu e tocmai literatură. Aici se află, după părerea mea, punctul nodal al discuției. Aici se judecă în ultimă instanță meritele și nereușitele. Căci pe terenul ideilor nude interpretarea literară e lipsită de instrumente. Iar o eventuală extindere a domeniului luptei (cum sună titlul unei cărți a celui mai la modă romancier francez al momentului, Michel Houellebecq) n-ar da, de bună seamă, decât rezultate de o importanță minoră.

Reiau firul de unde l-am întrerupt. De la ceea ce numeam literaturocentrismul culturii române, accentuat de grija privilegiată de care se bucură, în cadrul acestui sistem, poezia. La un examen fugitiv, se constată că generația '27 pare să fie imună la lirism.

Paré doar. Și, spunând asta, am în vedere nu numai debutul, cu versuri, al celui mai lucid tragic dintre spiritele ei, Eugen Ionescu (*Elegii pentru ființe mici*, 1931). Nici cronicile, unele remarcabile, ale acestuia sau ale lui Mihail Sebastian, la cărțile unora dintre poezii de primă mână dintre războaie, cronici care probează o reală finețe a gustului. (La acesta din urmă se găsește, înainte de

Călinescu, un model coerent de demontare și reasamblare a unui poem ermetic.) Ar trebui amintit, în aceeași ordine de idei, și faimosul eseu *Nu* (1934). Din cele trei *bêtes noires* pe care și le fixează, două sunt întruchipate de poeți. Și ce poeți! Citindu-i necomplezent pe Arghezi și pe Barbu, Ionescu se trezește recunoscând, cu o doză de umor cinic, că a ajuns să-i iubească. Într-un fel, însăși spaima de moarte (care nu e câtuși de puțin o simplă fanfaronadă) trădează un tip de tensiune abisală vecină, de nu chiar cosubstanțială, cu adâncimile poeziei adevărate.

Înțelegând lirismul și altfel decât exclusiv formal, descoperim o fațetă interesantă a generației '27. Una în care disponibilitatea mistică e convertibilă în fior poetic. (Exagerând pedagogic, am putea chiar identifica în frecvențele sofisme groase ale criterioniștilor gemeni de *concetti* manieriste.) Cioran e exemplul cel mai la îndemână. Disperarea lui e, de la un capăt la altul, calofilă. Ne-am putea întreba dacă nu cumva cele două, disperarea și calofilia, sunt compatibile. Are importanță? „Este atâta crimă și poezie în Shakespeare, că dramele lui par concepute de un trandafir în demență”, scrie el, splendid, în *Amurgul gândurilor*. Tot acolo se întreabă, cu ingeniozitate de romantic: „Paradisul nu-i un appendice al botanicii?” Pentru el, exact ca pentru un poet veritabil, „lenea e un scepticism al cărnii”.

Premisele deci există. Iar în interiorul acestora, reușita și eșecul se îmbină aproape indisolubil.

Făcând un pas înainte către literatura propriu-zisă, câteva titluri sunt de neocolit. Din Mircea Eliade, *Maitreyi* (1933) și nuvelele fantastice (unele datând din interbelic, altele fiind deja operă de exil) sunt, incontestabil, de prim raft. *Domnișoara Christina*, *Șarpele*, *Douăsprezece mii de capete de vite*, *Secretul doctorului Honigberger*, *La țigănci*, *Pe strada Mântuleasa*. După Eminescu și înainte de Vasile Voiculescu, Eliade e un maestru al genului. Cât privește romanele „huliganice”, *Întoarcerea din Rai* și *Huligani* au, astăzi, mai degrabă interes documentar. (E ciudat cu cât entuziasm și le recitea autorul,

notând în *Jurnalul* său portughez: „Niciodată n-am avut mai net sentimentul că sunt un mare scriitor și că romanele mele vor fi singurele citite din toată producția 1925-1940 peste o sută de ani.” E clar, mai avem de așteptat câteva decenii până să-i vedem profeția confirmată!) Romanul în care Eliade a crezut însă cel mai mult, *Noaptea de Sânziene* (*Forêt interdite*, 1955, în românește, cu titlu schimbat, în 1971), nu e nici el, din păcate, o reușită. Ambiția de a-l concura pe nimeni altul decât pe Tolstoi, cel din *Război și pace*, e, fără strictă legătură cu dimensiunile romanului, enormă.

Redescoperit o dată cu publicarea *Jurnalului* (1996), Mihail Sebastian are parte de o a doua tinerețe literară. Cât de îndreptățit, e greu de spus de pe acum. Cert e că *Jurnalul*, datând din anii cei mai dificili ai autorului, 1935-1944, dă seama de complexitatea unui personaj până mai ieri aureolat de ușurătate (Probabil piesele de teatru poartă răspunderea acestei imagini deformate.) Scandalul din jurul romanului *De două mii de ani* (datorat mai ales prefetei vitriolant antisemite semnate de Nae Ionescu) și al replicilor cuprinse în curajosul volum *Cum am devenit huligan* (publicat în anul imediat următor, 1935) poate fi citit acum cu alți ochi. Dragostea discipolului pentru maestru nu suferă nicio sincopă. Devotamentul e atât de sincer încât Sebastian uită pur și simplu de sine ori de câte ori în scenă apare Nae Ionescu. (Amănuntul, ce ține până la urmă de o candoare copilăroasă, a fost speculat ideologic de Marta Petreu în sensul unui „extremism moderat” de care Sebastian s-ar fi molipsit. Scriind editoriale politice pe prima pagină a *Cuvântului*, cot la cot cu maestrul său, Sebastian, afirmă eseista clujeană în *Diavolul și ucenicul său*, s-ar fi ferit să iasă din vorbele acestuia. Mai mult, nu s-a dat în lături nici de la a le repeta în surdina. Și să fi fost așa, argumentele sunt prea fragile pentru un rechizitoriu.)

Agreabil e microromanul *Femei* (1933), în fapt o colecție de patru nuvele erotice, cu imagini de un veritabil rafinament libertin. Cu adevărat demn de interes rămâne însă, cum spuneam, criticul Mihail Sebastian, pe care Călinescu l-a expedit pe nedrept în

Istoria lui: „Estetica sa nu e decât aceea tipică la criticii evrei, și anume: iubirea. Criticul este prea generic amical sau incredul și ceremonios.” Astăzi, când avem acces măcar la o parte din aceste cronici, constatăm că ele vădese cu totul alte contururi decât cele ușor caricaturale din portretul călinescian.

Mai mult decât romanele ca atare, le-a reușit tinerilor din generația existențialistă (și în special lui Mircea Eliade) altceva: modelarea teoretică a unui tip de roman. Apropierea de Gide, dar și îndepărtarea de el, acum se parafează. Dar nu numai de Gide. Și de Papini, și de Huxley, și de Montherlant, și de Malraux, și de D. H. Lawrence. O întregă pleiadă contemporană e citită și asimilată aproape convulsiv. Anticalofilia și imperativul autenticității le descoperă cam deodată cu Camil Petrescu. (Și, desigur, sub îndrumarea lui Nae Ionescu.) Înregistrăm, tot la ei, și un triumf, exploatat pe mai multe fronturi, al memorialisticii (înțeleasă ca necesitate sau chiar urgență, existențială, nu ca simplu răsfăț grafologic). Faima postdecembristă a genului și recrudescența lui li se datorează măcar într-o anumită măsură. Să mai adaug doar că prima întâmpinare favorabilă în presa de la noi a fenomenului Joyce datează din 1929 și îi aparține lui Mihail Sebastian.

Literatura lor, cum se vede, apare scindată între bune și rele. N-au fost atât de talentați pe cât și-ar fi dorit, dar talent au avut. Lucru mai presus de orice discuție. Și, cel puțin până la un punct, romanele lor oferă și astăzi o hartă mai plauzibilă a încercărilor tinereții decât, să zicem, medelenismul idilic al lui Ionel Teodoreanu. Le-au trăit, pe fiecare în parte, pe proprie piele și uneori le-au suportat, târziu, consecințele.

Anii de maturitate le-au scos în cale câtorva șansa de a deveni modele morale pentru generațiile (*et pour cause!*) de după ei. Mircea Vulcănescu, postum. Steinhardt, apucând să-și desăvârșească opera, sinonimă cu destinul. Într-un fel, toate ratările (sau cel puțin ridiculitățile) generației sunt inventariate, la cald, de acesta din urmă, în volumul de necruțătoare disecții parodice *În genul... tinerilor* (1934). L-am lăsat către final pentru că, mai tânăr cu un an decât

Cioran (cel mai tânăr component al generației), acesta n-a avut în epocă faima zgomoasă a celorlalți. Dovadă chiar distanța pe care o ia, ironic, dar nu răuvoitor, față de ei. Prin *Jurnalul fericirii*, o mărturie realmente uluitoare a anilor de detenție (transformați în ani de teribilă construcție spirituală), Steinhardt face dovada unui existențialism mântuit. Pentru a doua oară, el ia asupra sa, creștinește de data aceasta, păcatele generației de care aparține. Nu pentru a le îndrepta prin răs, ci, parcă, pentru a le face iertate.

Față de aceste două exemple emblematic, celelalte admit, pe rând, amendamente. Și cel al lui Cioran, „un Iov format la școala moralistilor francezi”. Pe acesta nu știm când să-l mai credem: atunci când își afișează, bravând, disprețul de rasă sau atunci când își inventează un vechi și etanș iudaism? Și cel al lui Noica, în jurul căruia s-a discutat năvalnic și contradictoriu în anii din urmă. Și cel al lui Mihail Sebastian, întâi întâmpinat ca un martir (imediat după apariția *Jurnalului*), apoi căutându-i-se urmele de pași pe un presupus drum al Damascului năist. Nu mă erijez nici acum în judecător. Dar, în chestiuni de excelență etică, merg pe mâna istoricilor latini: omul trebuie să fie mai presus nu doar de vină, ci și de bănuială.

Cum bine se știe, Eliade n-a avut tăria de a răspunde franc întrebării, de o noblete curat rabinică, pe care Gershom Scholem i-o adresase în 1969 în legătură cu suspiciunile privitoare la apartenența sa la Garda de Fier: „Te consider un om sincer și drept, pe care îl privesc cu mult respect, de aceea mi se pare normal să-ți cer să-mi spui adevărul.” Tocmai adevărul solicitat, Eliade nu i l-a spus. A trebuit să-l afle, trei decenii și jumătate mai târziu, istoricul Florin Țurcanu, din arhivele Siguranței (cercetarea se găsește în volumul, publicat în 2003, *Mircea Eliade. Prizonierul istoriei*). În discuție nu mai e, de data aceasta, legionarismul sau antisemitismul autorului *Itinerariului spiritual*, ci abandonul etic la care s-a pretat el în fața unei asemenea mâini întinse. Abandon care nu trebuie exagerat, dar nici ocultat când vine vorba despre eșecurile (liderului) generației '27.

George NEAGOE*

Izbânzi și eșecuri ale generației existențialiste sau *Direcția nouă în cultura română*

Abstract

Membrii generației existențialiste au dorit să fie mai mult decât scriitori. Au avut înclinații filozofice. Și-au pus probleme legate de condiția omului în lume. Au fost exasperați că le lipsește un destin măreț. Au resimțit modernitatea ca pe o vreme a pierderii umanității. Cel mai mult i-a ispitit să devină îndrumători ai națiunii, convingși fiind că toate proiectele înaintașilor au constituit eșecuri lamentabile. Tocmai obsesia profetică, asociată ulterior cu trufia de a schimba soarta unui popor, au dezintegrat existențialismul românesc. Cu excepția lui Eliade, majoritatea "trăiriștilor" au fost, din păcate, oameni ai fragmentelor. Au făcut beletristică, s-au consacrat panseurilor, au încercat să reformeze România. S-au implicat în prea multe sfere publice, obținând rezultate îndoielnice. Iar atașamentul unora dintre ei pentru extrema dreaptă (Eliade, Cioran, Noica) sau pentru extrema stângă a altora (Petre Pandrea) a fost catastrofal deopotrivă. Dacă există în cultura română o "generație pierdută", atunci nu trebuie s-o căutăm în poezii din jurul periodicelor "Albatros" și "Kalende" (Geo Dumitrescu, Ion Caraion, Constant Tonegaru, Dimitrie Stelaru, Mihail Crama sau Ben Corlaci) ori în membrii Cercului Literar de la Sibiu, ci în studenții lui Nae Ionescu.

Cuvinte-cheie: generația existențialistă, generația pierdută, literatură vs. eseu, sistem, fragmentarism, extrema dreaptă, extrema stângă.

The Achievements and Failures of the Existentialist Generation or The New Direction in the Romanian Culture. *The members of the existentialist generation wanted to become more than writers. They had philosophic inclinations. They formulated problems regarding human being's condition. They had been exasperated about missing a magnificent destiny. They perceived modernity as a time of losing humanity. They were attracted mostly to lead the nation, as they were convinced they the previous political project were clamorous failures. Precisely this prophetic obsession disintegrated the Romanian existentialism. Excepting Mircea Eliade, the majority of them were not systematic personalities. They activated in many cultural areas, such as literature, essays, literary criticism, achieving doubtful results. And their attachment for the Iron Guard (Mircea Eliade, Cioran, Constantin Noica) or for the Communist Party (Petre Pandrea) was catastrophic. If there is a "lost generation" in the Romanian culture, on must identify it with Nae Ionescu's students, not in the poet gathered around the periodicals "Albatross" and "Kalende" (Geo Dumitrescu, Ion Caraion, Constant Tonegaru, Dimitrie Stelaru, Mihail Crama sau Ben Corlaci) or the members of the Literary Circle from Sibiu..*

Keywords: existentialist generation, lost generation, literature vs. essay, system, fragmentary work, right extreme, left extreme.

Cu scrierile generației existențialiste nu mă împac deloc. Caracterul preponderent de eseuri pe teme filosofice, sociologice și

religioase mă împiedică să le înțeleg pe deplin. Totuși, nu-mi lipsește o vagă percepție asupra acestora. Nefiind literați ge-

* Institutul de Istorie și Teorie Literară "G. Călinescu" (Academia Română); Universitatea din București - History and Literary Theory Institute "G. Călinescu" (Romanian Academy); University of Bucharest.

nuini, „experiențialiști” îmi creează multiple dificultăți. De pildă, lucrările lui Constantin Noica, *Mathesis sau bucuriile simple* (1934) sau *De caelo* (1937) nu mi-au iscat decât indiferență. Am avut senzația că asist la o vorbărie neconținută, că am în față un aluat nefrământat de probleme lipsite de coeziune. La fiecare lectură, mi s-a părut că sunt pus în fața unor false probleme. Responsabilă e doar îndărătnicia mea de a-i răspunde cu aceeași monedă gânditorului, știind că disprețuia critica literară. În ceea mă privește, mă ghidez după mărturisirea lui E. Lovinescu din *Memorii*: „Sunt critic literar, nici mai mult, dar nici mai puțin”. Cred că un spirit cu o cultură covârșitoare, așa cum era inițiatorul proiectului de facsimilare a „Caietelor Eminescu”, a comis o gafă intelectuală, nerecunoscând importanța unor funcții în societate. Din punctul meu de vedere, există loc pentru orice tip de intelectual, cu o singură condiție: să-și îndeplinească rolul cu rigoare și să stăpânească domeniul în care activează. Lipsa aceasta de toleranță profesională poate fi socotită un eșec personal, nu și al tuturor discipolilor lui Nae Ionescu. Să ne amintim că Mircea Vulcănescu a redactat câteva zeci de cronici literare, Mihail Sebastian a fost un bun comentator al prozei, iar Eugen Ionescu s-ar fi dovedit un critic destoinic, dacă n-ar fi abandonat recenziile în favoarea dramaturgiei. Însă nu foiletoanele despre literatura română interbelică i-au impus pe cei trei și, în extenso, pe ceilalți. „Noua generație” și-a consumat energia în proiecte ample, fără a crea opere durabile. Unele dintre romanele lui Eliade (*Întoarcerea din Rai*, *Huliganii*) se încheagă din conferințe și monoloage referitoare la etică și la conflictul cu semenii, altele (*Maitreyi*, *Nuntă în cer*) reprezintă drame stârnite de capricii. Cărțile lui Sebastian, mai puțin confesiunile din *De două mii de ani* și *Cum am devenit huligan*, sunt dulcegării. Poezia lui Eugen Ionescu are tonalitate discretă și epigonică. Eugen Simion a sintetizat aprehensiunea criteriilor față de literatori: „Eseul, la modă,

în anii '30, îi pare o formă hibridă, un gen oricum inferior. Mai mult, Eliade este de părere că literatura însăși este un gen inferior. O idee pe care Noica o păstrează până târziu. A murit, probabil, cu ea și cu sentimentul său față de zeflemeaua lui I. L. Caragiale. Cioran mărturisește că n-a putut niciodată citi până la capăt pe Balzac. Eliade l-a citit și a făcut și el însuși literatură de ficțiune, dovadă că neîncrederea în literatură a fost doar o criză de tinerețe”¹. În concordanțele trioului, regăsim nu doar repulsia împotriva unei îndeletniciri incompatibile cu propriile preocupări și idealuri, ci și o mutație specifică intelectualilor formați sub girul lui Nae Ionescu. Ei vor să fie mai mult decât scriitori. Au înclinații filosofice. Își pun probleme legate de condiția omului în lume. Sunt exasperați că le lipsește un destin măreț. Resimt modernitatea ca pe o vreme a pierderii umanității. Cel mai mult îi ispitește să devină îndrumători ai națiunii, convinși fiind că toate proiectele înaintașilor au constituit eșecuri lamentabile. Tocmai obsesia profetică, asociată ulterior cu trufia de a schimba soarta unui popor, au dezintegrat existențialismul românesc.

Cu excepția lui Eliade, majoritatea „trăiriștilor” au fost, din păcate, oameni ai fragmentelor. Au făcut beletristică (Cioran și Noica s-au îndeletnicit cu proza de idei fără s-o recunoască), s-au consacrat panseurilor, au încercat să reformeze România. S-au implicat în prea multe sfere publice, obținând rezultate îndoielnice. Iar atașamentul unora dintre ei pentru extrema dreaptă (Eliade, Cioran, Noica) sau pentru extrema stângă a altora (Petre Pandrea) a fost catastrofal deopotrivă. Dacă există în cultura română o „generație pierdută”, atunci nu trebuie s-o căutăm în poezii din jurul periodicelor „Albatros” și „Kalende” (Geo Dumitrescu, Ion Caraion, Constant Tonegaru, Dimitrie Stelaru, Mihail Crama sau Ben Corlaci) ori în membrii Cercului Literar de la Sibiu, ci în studenții lui Nae Ionescu. Anunțându-și turbulent intrarea în scenă, făcând atât frondă culturală, cât și biologică

1 *Fragmente critice: Cioran, Noica, Eliade, Mircea Vulcănescu*, IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000, p. 20.

(segregarea între tineri și bătrâni), apartenenții grupării existențialiste nu și-au primit locurile care, probabil, li s-ar fi cuvenit în climatul cultural românesc. Expresia lingvistică s-a numărat printre factorii decisivi care au condus la o asemenea stare de fapt. Niciunul dintre vârfurile generației – poate cu excepția lui Eugen Ionescu (în *Nu*) – nu și-a scris măcar una dintre operele majore în tinerețe. Intelectualii rămași în străinătate după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial au transformat în avantaj persecuțiile venite din partea „democrației populare” de la București. Adeziunea legionară și statutul de transfugi, de „dușmani ai poporului” în termenii propagandei comuniste, le-au anulat câtorva posibilitatea de a se reintegra în țara natală. Dar asta a însemnat și reorientarea către o limbă de circulație internațională – franceza – care le-a asigurat devenirea în personalități de importanță mondială. Prin urmare, în exil, Eliade, Cioran și Ionescu și-au câștigat fotolii în loja celor mai însemnați creatori din secolul al XX-lea, obținând astfel o revanșă universalistă împotriva urii politice. Victoria lor cea mai însemnată a constat în dobândirea calității de personalități unicate. E drept că unul dintre ei, anume creatorul teatrului absurdului, și-a adaptat grafia numelui conform necesităților din Hexagon. Numai că decizia lui și-ar afla explicația atât în rațiuni geografice (stabilirea în Paris), cât și în sentința primită din partea autorităților române de a-l condamna la închisoare din pricina unui articol, apărut sub genericul *Scrisoare din Paris* în nr. 3, din martie 1946 al „Vieții românești”, în care critica în special năravurile armatei și lipsa de pregătire a acesteia. Cei rămași în țară, Sebastian, Vulcănescu, Noica, au fost împiedicați de factori politici să-și continue evoluția. Putem afirma că autorul *Jocului de-a vacanța* a murit la timp, înainte de a se compromite din pricina relației tot mai apropiate cu extrema stângă. Vulcănescu a pățimit în urma participării în guvernul format de Ion Antonescu după rebeliunea legionară din 21-23 ianuarie 1941. Încarcerarea i-a pricinuit decesul. Iar Noica, după domiciliul obligatoriu și detenția severă, a mers în direcția naționalismului ceaușist, fără a fi

asimilat exagerărilor protocroniste. De fapt, în 1945, după înfrângerea Germaniei naziste, exaltata și răzvrătită „generație tânără” se pulverizase. Componentii se împrăștiaseră, dușmânindu-se chiar față în față. Eugen Ionescu, singurul care nu se rinocerizează, surprinde situația critică a colegilor de altădată. Într-o epistolă adresată lui Tudor Vianu, fostul atașat cultural la Vichy arăta cum s-au rinocerizat foștii colegi. Legionarismul i-a ucis fie moral, fie fizic. Cuvintele dure nu exprimă ranchiună. Ascund exasperarea că mulți oameni de calibrul s-au lăsat cuprinși de furia purificării fasciste. Vituperările consemnează un microjurnal agonizant, al imbecilizării, al puterii malefice de a seduce, al dezorientării. Negativistul de altădată trăiește într-o lume lipsită de repere, crepusculară, având ca vecini ființe ca de vârf: „Generația «Criterion», fudula «tânără generație» de acum cincisprezece și zece ani s-a descompus, a pierit. Nici unul din noi nu avem încă patruzeci de ani și suntem sfârșiți. Alții, atâția, morți. Generația d-tale e mult mai norocoasă. Noi am fost niște bezmetici, niște nenorociți. În ceea ce mă privește, nu-mi pot reproșa că am fost fascist. Dar lucrul acesta se poate reproșa aproape tuturor celorlalți. M. Sebastian își păstrase o minte lucidă și o omenie autentică. Ce păcat că nu mai este! Cioran e aici, exilat. Admite că a greșit, în tinerețe, mi-e greu să-l iert. A venit sau vine zilele astea Mircea Eliade: pentru el totul e pierdut de vreme ce «a învins comunismul». Țăsta e un mare vinovat. Dar și el, și Cioran, și imbecilul de Noica, și grasul Vulcănescu, și atâția alții (Haig Acterian, M. Polihroniade) sunt victimele odiosului defunct Nae Ionescu. Dacă nu era Nae Ionescu (sau dacă nu se certa cu regele) am fi avut, astăzi, o generație de conducători valoroasă, între 35 și 40 de ani. Din cauza lui toți au devenit reacționari. Al doilea vinovat este Eliade: la un moment dat era să adopte o poziție de stângă. Sunt de atunci cincisprezece ani. Haig Acterian, Polihroniade fuseseră comuniști. Au murit din cauza prostiei și încăpățănării. Eliade a antrenat și el o parte din «colegii de generație» și tot tineretul intelectual. Nae Ionescu, Mircea Eliade au fost îngrozitor de ascultați. Ce era dacă ăștia erau maștri

buni”². Semnatarul rândurilor identifică elementele de coeziune care se confundă cu cele de coroziune. Pe de o parte, stă liderul grupului, Mircea Eliade, al cărui *Itinerariu spiritual* din „Cuvântul” (1927) l-a determinat pe Dan C. Mihăilescu, făcând o analogie cu Spania, să vorbească despre o generație ’27, cu altă fizionomie decât cea modernist-interbelică. Pe de altă parte, Nae Ionescu, filosoful fără operă, geniul oralității, pedagogul nonconformist, polemistul turbulent, probabil una dintre eminențele cenușii ale Gărzii de Fier.

Ce înseamnă că Nae Ionescu a fost un mentor? Analizând după criterii distincte, obținem rezultate contradictorii. Impactul său s-a concretizat în două laturi: agent de contaminare ideologică și factor de curățare a prejudecăților. Dacă admitem că ziaristul de la „Cuvântul” i-a ademenit pe Eliade, Cioran și Noica să se numere printre susținătorii „cămășilor verzi”, atunci iese din calcul situarea acestuia în seria apostolilor culturali, pentru că a declanșat insuccesele politice ale tinerilor săi colaboratori. Rămâne totuși de stabilit rolul magistrului în convertirea legionară a foștilor săi studenți, delimitându-ne de influența incontestabilă asupra formării intelectuale. Repetatele reverențe din partea lui Eliade și a lui Cioran nu se transformă automat în probe ale preschimbării lor în membri ai Gărzii de Fier. O cercetare referitoare la respectivele raporturi se limitează la ipoteze și la bănuiele, deoarece nu cunoaștem pe deplin natura implicării lui Nae Ionescu. De altfel, Florin Țurcanu a semnalat imposibilitatea de a tranșa această discuție, din lipsă de probe: „Nimic nu ne permite să spunem cât a fost de influențat Eliade, încă din această perioadă [a începutului colaborării la „Cuvântul”, n.m.], de opiniile politice ale lui Șeicaru și Nae Ionescu. E totuși dificil de presupus că a rămas cu desăvârșire indiferent la judecățile pe care aceștia le făceau

asupra actualității, chiar dacă propriile sale articole nu tratau subiecte politice”³. Oricum, posteritatea l-a asimilat pe conferențiarul universitar cu un *spiritus rector* al criterioniștilor. Iar dacă apropierea lui de Corneliu Zelea Codreanu poate fi considerată o treaptă decisivă către înscrierea autorului *Romanului adolescentului miop* în tabăra legionară, eveniment petrecut în 1937⁴, se cuvine a nu ocoli supoziția că editarea în același an a culegerii *Roza vânturilor* ar însemna un omagiu, o tentativă de a-l consacra pe maestru în ipostaza de principal doctrinar al extremei drepte. Prin selecția întreprinsă, Eliade propunea, în figura lui Nae Ionescu, un factor în semnalarea nevoilor spirituale și civile ale României: ortodoxia ca trăsătură genetică a neamului, neîncrederea în parlamentarism, atacurile formulate împotriva liberalilor și a țărăniștilor, instaurarea unei teocrații.

În altă ordine de idei, pare de netăgăduit că Nae Ionescu a avut rolul unui catalizator în educația colaboratorilor. Din acest punct de vedere, se aseamănă cu intervenția modelatoare a lui Lucian Blaga asupra cerchiștilor. Neîndoielnic, a fost un ins charismatic. Din memoriile lui Mircea Vulcănescu (*Nae Ionescu: așa cum l-am cunoscut*) reiese că Universitatea din București ducea lipsă de pedagogi. Plictiseala trona la cursuri. Fiecare profesor venea în sală și citea însemnările pregătite de acasă. În aceste condiții, încânta spontaneitatea trucată a oratoriei lui Nae Ionescu. Aparentul haos al discursului, demonstrațiile falacioase, contradicțiile ajunseseră metode de predare. Și ele și-au făcut efectul, întrucât, în anii 1920, când comunitatea intelectuală europeană căuta soluții de înlocuire a pozitivismului perimat, când tinerii aveau senzația că progresul s-a împotmolit, cineva răsturna locurile comune, incita la regândirea conceptelor osificate, a prescripțiilor. Un intelectual care îndemna la revizia întregului bagaj de

2 Scrisoare din 19 septembrie 1945, în *Scrisori către Tudor Vianu*, vol. II, ediție de Maria Alexandru-Vianu și Vlad Alexandrescu, București, Editura Minerva, 1994, p. 274-275.

3 Florin Țurcanu, *Mircea Eliade: prizonierul istoriei*, traducere din franceză de Monica Anghel și Dragoș Dodu, București, Editura Humanitas, 2005, p. 107.

4 *Ibidem*, p. 338.

cunoștințe socotite infailibile reprezenta o scânteie, declanșând întâi combustia frondei, iar apoi, în câteva decenii, descoperirea vocației oricărui erudit veritabil: pregătirea succesorilor. În acest sens, revelatoare se arată cazurile lui Eliade și Noica. Unul l-a avut ucenic redutabil pe Ioan Petru Culianu. Celălalt a voit să ajungă „antrenor cultural”, umblând prin toată țara, ca Diogene Cinicul cu lampa, în căutarea unor tineri valoroși care să se ocupe de editarea operei eminesciene. O mărturie făcută de gânditorul de la Păltiniș la unica sa întâlnire cu studenții Universității din Capitală, relatată de Eugen Simion într-un articol memorialistic, dezvăluie importanța magistrului în debarasarea de afirmațiile luate de-a gata și în deprinderea refuzului de a se subordona clișeelelor: „«Ce-ați învățat de la Nae Ionescu?» – vine din sală o altă întrebare (primejdioasă pentru acele vremi). Filosoful răspunde prompt și precaut: «M-a învățat să mă dezvăț de filosofie»// Unii au interpretat defavorabil acest răspuns; au văzut în el o trădare intelectuală și în C. Noica, elevul lui Nae Ionescu, un Petre care, la a treia strigare a cocoșului, se leapadă de Iisus. N-aș fi atât de intolerant cu filosoful ființei pentru ființă pus într-o situație cu adevărat dificilă. «M-a învățat să mă dezvăț de filosofie» sugerează o idee care circulă în anii '30 în rândurile tinerilor filozofi. O aflăm, de pildă, la Cioran. Nae Ionescu însuși o spunea în deschiderea cursurilor sale”⁵.

Citatul precedent încapsulează meritul fundamental al generației existențialiste. Componentii ei se încumetă să rediscute cultura ca sistem, focalizându-și atenția asupra spațiului românesc. Tratează deopotrivă punctele nevralgice și punctele forte, propunând viziuni diferite de rezolvare. Privindu-le articolele și cărțile după aproape opt decenii, ne dăm seama că „trăiriștii” au numeroase puncte divergente. Istoria li-

terară i-a tratat ca pe o grup compact prin prisma umbrei lui Nae Ionescu, lipsindu-i un instrument adecvat pentru a le descrie dimensiunea intelectuală comună. Elementul ordonator a fost identificat în disprețul față de predecesori și în simpatia legionară. Alexandra Laignel-Lavastine își întemeiază cartea pe teza aceasta: „Aversiunea față de generația precedentă, cea a «bătrânilor», reprezintă fără îndoială trăsătura cea mai simptomatică a grupului. Această revoltă va putea totuși să ia forme foarte diverse. La Ionescu, de exemplu, ea este mai curând polemică decât politică: intervențiile sale stârnesc proteste vehemente în viața literară, în special prima sa carte, *Nu* (1934) – celulă germinativă pentru o lungă serie de «nu»-uri –, mai ales că tânărul critic vrea aici să demoleze una câte una gloriile consacrate ale scenei locale, mânuind paradoxul și o frondă permanentă mai cu seamă de a exaspera patriotismul literar ambiant – și, în mod accesoriu poate, în scopul de a-și exaspera propriul tată, care întruchipează, în ochii lui, șovinismul cel mai mărginit”⁶. Însă gerontofobia lor se deosebește de cea manifestată de avangardiștii congeneri (Geo Bogza, Constantin Nisipeanu, Virgil Teodorescu sau Gellu Naum), adversari ai tradiției literare și ai moralei burgheze. Iar apropierea de extrema dreaptă îi diferențiază de poeți ca Mihai Beniuc, Eugen Jebeleanu sau Radu Boureanu, aderenți ai comunismului. Caracteristicile anterioare nu surprind coordonatele definitorii ale învățăceilor lui Nae Ionescu. Pe urmele elinilor, ei văd în cultură o modalitate ontologică, o cale de supraviețuire, un mijloc de afirmare în istorie. Eugen Simion considera obsesia trăirii întru cultură, conștiința că în afara ei omul nu depășește stadiul vegetal un indiciu al *existențialismului*⁷. De altfel, moralistul din *Schimbarea la față a României* notează undeva: „Și fără glorie istoria nu e decât biologie”⁸. Oricare ar fi situația, nu putem

5 *Fragmente critice: Ne revizui, ne revizui*, VI, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2009, p. 99-100.

6 *Cioran, Eliade, Ionescu: uitarea fascismului. Trei intelectuali români în vâltoarea secolului*, traducere din franceză de Irina Mavrodin, București, EST – Samuel Tastet Éditeur, 2004, p. 76-77.

7 *Fragmente critice*, IV, p. 18-19.

8 *Schimbarea la față a României* [1936], ediție revăzută de autor, București, Editura Humanitas, 2001, p. 24.

decât să remarcăm că Eliade, Cioran, Noica, Vulcănescu și Eugen Ionescu s-au fixat în conștiința contemporanilor și a posterității ca o facțiune delimitată în raport cu avangardismul, cu tradiționalismul, chiar și cu modernismul, ceea ce, în ultimă instanță marchează o victorie a generației. Dintre tinerii cu vârstă apropiată în epocă, Nicolae Steinhardt este singurul care a remarcat cu acuratețe și cu ironie tendința tinerilor debutanți editorial în 1934 (Cioran, *Pe culmile disperării* sau Noica, *Mathesis sau bucuriile simple*) de a propune, *mutatis mutandis*, o „direcție nouă în cultura română”, asemenea lui Titu Maiorescu în 1872. Viitorul creator al *Jurnalului fericirii* disociază, în spatele îngâmării și al teribilismului juvenil, o dorință legitimă de a scoate România din inerție. Împrumutând titlul unui articol semnat de liderul *Junimii* (*Beția de cuvinte*, 1934), Steinhardt privește condescendent și zeflemitor, asemenea unui Caragiale interbelic, intențiile tinerilor „revoluționari”: „Astăzi, ca și la 1872, cultura română e la o răscruce; astăzi, ca și atunci, o direcție nouă își face apariția. Boala se prezintă sub același aspect, cu aceleași simptome, numai că sunt mai grele, mai îngrijorătoare. Înapoia verbalismului dezlănțuit stă prostia triumfătoare și alături de ea gândul adevărat care însușește producția ce se numește tânăra: lupta împotriva virtuților și însușirilor burgheze”⁹. Dar șarja nu se îndreaptă contra proiectului cultural național, ci a imposibilității lui de realizare. Steinhardt râde tragic de elanurile vitaliste ale „naștilor”, văzând în acestea simptome ale visării în van. Mesajul codificat din parodia care deschide *În genul tinerilor* ar fi că, sub himera unei generații chemate să înfăptuiască modificarea din temelii a țării, rezidă imposibilitatea de a dăpăși stadiul unor *oameni ai începutului de drum* (în terminologia propusă de Paul Cornea cu referire la pașoptiști). Ținta pașoptei o recunoaștem în discursul înflăcărat al lui Eliade din *Itinerariu spiritual*: „Pentru cine înțelege – noi suntem generația cea mai binecuvân-

tată; cea mai făgăduitoare din câte s-au rânduit până acum în țară. Trebuie să ținem seama numai de elită. Suntem cei care au trecut, odată cu copilăria, experiențe diverse și tragice, care au cunoscut viața răsfrântă pe fețele părinților noștri. Unii au suferit mai mult, alții mai puțin. Dar toți ne-am *întrebat*. Ceea ce nu se făcuse până atunci. Criza religioasă a fost pentru noi mai puternică decât a generațiilor trecute... Confuzia care s-a făcut înaintea noastră, și pe care o fac acum profesorii universitari – noi nu am făcut-o. Pentru că noi am cunoscut o viață mai *completă*. Am trecut experiențe care ne-au adus la rațiune, la artă, la misticism”¹⁰.

Din nefericire, criterionismul n-au scăpat de mirajul utopiei. Iar acesta poate fi socotit cea mai mare înfrângere suferită. E aproape imposibil de conceput cum niște intelectuali enciclopediști au intrat prizonieri de bunăvoie în cetățile ideale, dar lipsite de orice fundație. Polii atitudinii respective îi regăsim în Eliade și în Cioran. Unul promovează – uneori cu inconsecvență, depărtându-se de propriile opinii, ca în cazul replicii date prin *Moment nespirtual* (1933) – agitația ortodoxistă, miturile întemeietoare, ajungând să considere Garda de Fier treapta superioară a transformării tinerei generații. Discursul său, inițial apolitic, își aproprie, în zece ani, elementele milenarismului creștin. Spiritualitatea devine revoluție „verde” și denunțarea modernității ca timp al îndepărtării de la mântuire: „Anul 1937 a însemnat începutul luptei între «generații». Nu lupta între bătrâni și tineri – cum s-a crezut și s-a spus multă vreme –, ci războiul între două lumi: pe de o parte, lumea veche care credea în pântec (primatul economicului și al politicianismului), iar pe de altă parte, lumea nouă, care îndrăznește să creadă în Duh (primatul spiritualului). Mișcarea tinerească din 1927 s-a născut cu conștiința acestei misiuni istorice: de a schimba sufletul României, subordonând toate valorile unei singure valori supreme: Spiritul.

9 *În genul lui... Cioran, Noica, Eliade*, cu o postfață de Dan C. Mihăilescu, București, Editura Humanitas, 1996, p. 11.

10 „Cuvântul”, 6 septembrie 1927, p. 5.

Subordonare care înseamnă, mai ales în fala eroică – sacrificiu, renunțare la sine, asceză. Sensul istoric al acestei mișcări tinerești nu este deloc greu de descifrat. Avându-și izvoarele vii în creștinism – și creștinismul înseamnă «răsturnarea tuturor valorilor» –, ea încearcă formarea unui om nou. Căci omul timpurilor moderne a rămas integrat în vechea economie luciferică: a egoismului, a instinctelor, a valorilor celei mai abjecte biologii. De câte ori a apărut în istorie *un om nou*, el s-a înfăptuit printr-un primat al valorilor spirituale¹¹. Dacă Eliade parcurge un traseu lent de contemplație la susținerea purificării prin metode legionare, Cioran susține teoria activistă a „saltului istoric”, considerând că numai prin modernizarea societății se va produce intrarea în istorie a României și, în consecință, obținerea unui destin, adică al respectului marilor puteri: „Aș vrea o Românie cu populația Chinei și destinul Franței. Dar nu vreau să fac din viitorul țării o utopie”¹², afirmă la un moment dat eseistul. Totuși, precizarea trebuie interpretată în reversul ei, întrucât Cioran face apologia mesianismului profan, sprijinind concepția că muncitorimea deține menirea de a preface societatea: „Revoluționarii au pus atâta pasiune și au vărsat sânge, fiindcă ei trăiau revoluția ca un moment final al istoriei, așa încât tot ceea ce avea să urmeze n-avea să mai fie istorie, ci *paradis terestru*. Pentru orice mare revoluționar există o soluție în istorie. Ceea ce el știe teoretic, masele o simt practic. Dacă escatologia creștină «continuă» istoria într-o lume transcendentă, revoluționarul o «rezolvă» în imanență”¹³. Eliade anticipa apariția *omului nou*. Cioran întrezărea în proletar figura care va fanatiza România. Nici nu știau că, în aproximativ un deceniu, programele lor se vor conjuga sub forma îndoctrinării cu „ura de clasă” și cu „făurirea visului de aur al omenirii” în regimul comunist.

Printre izbânzi și eșecuri, generația existențialistă își caută încă exegetul care să-i înțeleagă toate sursele, influențele, implicările și ideile. Literații stăpânesc prea puțin din bagajul filosofic necesar pentru a-i situa pe membri la justa valoare. Filosofilor le lipsește spiritul critic, puterea de a discerne între propunerile viabile și cele nefondate. Istoricii se limitează la studiul legăturilor cu legionarii, vânând în orice scriere o cheie politică. Ne mulțumim deocamdată să-i privim ca pe o generație pe care cultura română a pierdut-o din cauza totalitarismelor concurente: fascismul și comunismul. Cândva vor fi recuperați.

Bibliografie:

- Cioran, *Schimbarea la față a României*, [1936], ediție revăzută de autor, București, Editura Humanitas, 2001
- Mircea Eliade, *Textele „legionare” și despre „românism”*, ediție îngrijită de Mircea Handoca, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001
- Eugen Ionescu, *Scrisori către Tudor Vianu*, vol. II, ediție de Maria Alexandru-Vianu și Vlad Alexandrescu, București, Editura Minerva, 1994
- Alexandra Laignel-Lavastine, *Cioran, Eliade, Ionescu: uitarea fascismului. Trei intelectuali români în vâltoarea secolului*, traducere din franceză de Irina Mavrodin, București, EST – Samuel Tastet Éditeur, 2004
- Eugen Simion, *Fragmente critice: Cioran, Noica, Eliade, Mircea Vulcănescu*, IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000
- Idem, *Fragmente critice: Ne revizuim, ne revizuim*, VI, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2009
- N. Steinhardt (Antisthius), *În genul lui... Cioran, Noica, Eliade*, cu o postfață de Dan C. Mihailescu, București, Editura Humanitas, 1996
- Florin Țurcanu, *Mircea Eliade: prizonierul istoriei*, traducere din franceză de Monica Anghel și Dragoș Dodu, București, Editura Humanitas, 2005

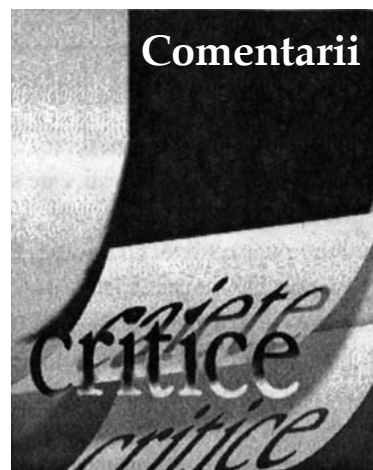
11 *Revoluție creștină*, în „Buna Vestire”, anul I, 27 iunie 1937, nr. 100, p. 3, citat după Mircea Eliade, *Textele „legionare” și despre „românism”*, ediție îngrijită de Mircea Handoca, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001, p. 50.

12 Cioran, *op. cit.*, p. 79-80.

13 *Ibidem*, p. 99.

Caius Traian
DRAGOMIR*

Reforma și atât ?

Abstract

Denumirea generică a ultimelor trei secole ar putea fi "Revoluția". Perioada care începe acum este "Criza". Ipocrizia politică globală a inventat, pentru a desemna actualele schimbări, termenul de "reformă". Toate măsurile soci ale benefice, adoptate de Napoleon al III-lea și Bismarck, sunt anulate sau diminuate ca importanță. Formele de organizare socială, politică și administrativă sunt restrânse fără nicio bază de susținere în evoluția conceptului de umanitate. O reformă care nu țină cont de nevoile umane nu este decât o manipulare istorică.

Cuvinte-cheie: reformă, revoluție, Iluminism, modernitate, manipulare, criză.

The Reform and Nothing More?. The name of the historical period of the last three centuries could be named generically "The Revolution". The period starting now will be "The Crisis". The global political hypocrisy introduced, for the actual general changes, the term of "reform". All the social success, started with the initiatives of Napoleon III and Bismarck are abolished or diminished. The social, political and administrative forms of existence are restrained without any fundamental evaluation of the principles of humanity. A reform without looking in these is nothing but a historical manipulation.

Keywords: reform, revolution, Enlightenment, Modernity, manipulation, crisis.

A denumi perioada ultimelor două-trei secole (poate chiar patru, dacă se ține cont și de istoria, totuși poate prea particulară ca formă de evoluție, a Olandei și Angliei) cu simplul termen de „epocă modernă” este cu totul modest, nesemnificativ și trădează o anumită lipsă de idei referitoare la dezvoltarea umanității și a umanului. Generator de orgolii și, totodată, chip al exprimării unei neîndoielnice aroganțe, conceptul sau ideea de modernitate excită fără să dinamizeze forțele omenesti, fie că este vorba de întruparea acestora în persoană, deci în individualitate, fie că se manifestă drept rezultată a actelor comuniunii, grupului, corpului social.

Am propus ca perioada istorică inițiată prin pregătirea iluministă a conștiințelor, luând apoi caracterul războiului de elibe-

rare a Coloniilor britanice din America de Nord, continuat de crearea unei forme de societate dotată cu unele inovații semnificative, chiar dacă acestea nu întruneau nici profunzimea necesară și nici numărul suficient spre a acoperi obiectivele de natură să instituie cadrele formării unei națiuni negrevată de excluși sau marginali; devenind, în plenitudinea afirmării ei, Marea Revoluție Franceză; urmând un secol de revoluții periodice integral exprimate – din prima jumătate a secolului XIX european și până la actualele mișcări ale lumii arabe, trecând prin revoluțiile comuniste, apoi anticomuniste, anticolonialiste, ca și prin simplele revoluții politic-indefinite (Franța, Italia, 1968) – să se numească, deci, inechivoc, în ansamblul ei, „Revoluția”. Esența existenței umane de la jumătatea secolului XVIII și

* Diplomat, fost ministru, fost ambasador al României în Grecia.

până astăzi este tocmai revoluția, așa cum apare aceasta, dacă dorim sub nume proprii, nume de oameni, precum Einstein, Freud, Teilhard de Chardin, Marx, Lenin, Gandhi, Mandela, Walesa, Ioan-Paul II, Den Xiaoping. Aveam impresia că epoca „Revoluției” se încheiase cu Republica a V-a Franceză, gaullistă și, apoi, cu Revoluția Estului European, după expresia lui Ralph Darendorf, dar în ultimele luni reîntră în revoluție o importantă parte a spațiului islamic. Mai este însă principiul revoluției tot atât de viu, de motivant, în orizont universal, pe cât fusese în urmă cu cinci-șase decenii sau încă mai multă vreme? Evident, nu. Ce epocă începe? Pare evident că noua perioadă, începută deja, chiar dacă încă în suprapunere cu Revoluția, va trebui să poarte numele „Criza”. Noi nu parcurgem o vreme de criză; noi nu avem de făcut față unei crize anume, pe care o vom depăși cum-necum, fie că nu vrem, fie că nu vrem, deci indiferent cum ar fi ea, spre a trăi apoi într-o lume lipsită de sechelele unor experimente temporare, episoade sau, dacă vom avea de făcut față unor anumite reminiscențe, reziduuri ale unei amărăciuni, acestea ar putea fi în ansamblu metabolizate și depășite. Nici vorbă de așa ceva: noi am pătruns într-un autentic univers al crizei, univers critic, în care inventivitatea istorică a dezechilibrului, propriu crizei, va pulsa dincolo de capacitățile politico-economice de control, prevenție și reîntrire într-o mișcare acceptabilă, previzibilă, orientată liber, dar nu mai puțin rațional. Criza va fi, pentru un interval care nu poate fi calculat încă, dar care va avea o dimensiune istorică, pur și simplu criză. S-a încercat sufocarea Revoluției – ca formă istorică de a exista a umanității – și aceasta prin manipularea conștiințelor; se încearcă banalizarea actualei stări de criză – de asemenea, prin manipularea conștiințelor.

Care este numele manipulării, ale cărei dimensiuni vizează globalizarea, astăzi? Evident: „reforma” sau „a reforma”. Am fost cu toții – sau măcar aproape toți cei care am parcurs și, oarecum, am determinat evenimentele desfășurate în Europa și în lume, începând cu acel final de an 1989 – de acord cu necesitatea parcurgerii unei reforme complexe, adânci și decisive. Aceasta ar fi putut să fie realizată fulgerător, extrem

de rapid, integral – deci implicând toate compartimentele existenței istorice – și ireversibil; s-a făcut superficial, încet, neconcludent, și aceasta nu doar în România, ci în toate țările în care structurile statale comuniste au fost înlăturate, cel puțin în plan formal. Într-o oarecare măsură, simultan, mai ales însă în momentul secund, într-un al doilea timp, necesitatea pretinsă a reformei a făcut obiectul schimbării întrucâtva a lumii capitaliste, neafectate de guvernări comuniste. Afirmarea, încă de la începutul schimbării declanșate în România de vârful revoluționar din decembrie 1989, că statele vestice avuseseră un program – indiferent cum va fi fost el, dar a fost – pentru tranziția zonei comuniste la o economie declarativ liberă și la electoralismul declarativ democratic, eventual de la dictatură la ceea ce încă socotim a fi democrație și de la etatismul economic dirijist la economia de piață, dereglementată, fără a avea însă niciun program de transformare a lor însele, în condițiile unei lumi noi sau măcar parțial înnoită. În cele din urmă, omeneste, toată planeta este în reformă. Întâi reforma a vizat detașarea de comunism – ulterior ea a avut ca obiectiv extins ieșirea dintr-o generală stare de fragilitate în fața primejdiei sau intervenției de fapt a crizei; acum reforma este văzută ca singură șansă de supraviețuire istorică, politică, economică. Un vechi afiș de propagandă franchistă, utilizat în timpul Războiului Civil Spaniol, spunea direct și aparent îndreptățit – sub un desen imaginând un soldat în uniforma revoluționarilor sau poate, pur și simplu, a soldaților ruși ai vremii: „comunismul înseamnă sărăcie”. Evident, capitalismul însemna o oarecare larghețe, dar aceasta pare a fi ținut câtă vreme capitalismul stătea sub amenințarea mortală a unui sistem comunist mondial, expansiv și bine înarmat. Ce s-ar scrie astăzi pe un afiș în care ar fi descrisă, sintetic, sumar, concentrat, valoarea umană a capitalismului? Istoria – și politica – înseamnă echilibrarea puterilor sau dezastru.

A reforma, astăzi, înseamnă a pretinde că faci fără să faci, în cazul cel mai bun, iar în cazul cel mai frecvent, infinit dramatic, să pretinzi a face binele – singurul bine posibil – făcând răul cvasigeneralizat și binele ca privilegiu superlimitat. Se dorește – fără ca

neapărat să se conștientizeze o astfel de aspirație simbolică – a se putea numi epoca succedării „Revoluției” cu numele chiar al manipurii: „Reforma”. Această reformă, a actualității noastre globalizate, constă în reducerea societății la condiția anterioară vremii în care sistemele și regimurile, Napoleon III, în Franța și Bismarck, în Germania, înțeleseseră că trebuie să le creeze pentru popoarele lor. Acestea, apoi, deveniseră reperul modului în care omul așazisei epoci moderne trebuie să fie respectat de statul său, fie el democratic, sau autoritar, sau oricum va fi fost. Economia liberă – dereglementată – avea a deveni instrumentul prin care statele puteau să realizeze un maximum de bunăstare a tuturor, dar nu era îndreptățită să devină un scop în sine. Reforma actuală, în țările care nu aparțin „noii forțe” – pentru a-l parafraza pe Walter Lipoman –, respectiv puternicului sistem BRIC, revine la a expropria cetățeanul de cât mai mult din dreptul său la sănătate, la învățătură, la justiție operativă, eficientă și la guvernarea statului în baza voinței majoritare așa cum se structurează aceasta în dinamică, și nu în simpla formulă electoral-partidică, extrem de reduționistă, dacă se face raportarea la pretenția democrației, în descendența Pericle și Lincoln, de a reprezenta „conducerea poporului de către popor și pentru popor”.

În concret, despre reformă trebuie observat simplu și clar: se dorește reforma sistemelor de sănătate, a spitalelor, reforma pensiilor, a ajutoarelor sociale, a educației, reforma statului, a clasei politice, a justiției, a întregii societăți. În ce anume constau aceste reforme? Am spus deja – în general, în confiscarea unor câștiguri sociale, cărora, juridic, li se recunoaște oricând o valoare patrimonială (de exemplu, nivelul unei pensii, gratuitatea unor servicii, ajutoare sociale în situații limită și altele) – dar mai este ceva esențial de spus: totul are caracterul simulării și disimulării. Totul eșuează, în așa-zisa reformă – mai peste tot în lume, acolo unde i se dă caracterul arătat aici; mai peste tot, dar mai presus de oriunde în România. De ce? Pentru că se schimbă totul fără nicio analiză, cât de sumară, a principiilor de funcționare a domeniului de aplicație a schimbării. Nu reanalizăm principi-

ile educației, ale justiției, ale parlamentarismului, ale politicii, ale economiei. Reformăm totul pe baza vechilor principii, care vin dintr-un Iluminism, și acela neînțeleles, alienat, compromis, dar care, în variantele sale strălucite, geniale, a dat deja marile revoluții ale secolelor de mult încheiate. Nimeni nu mai aduce la zi marile valori iluministe care au născut, alături de creștinism și de celelalte religii, civilizațiile prezentului. Ce reformăm? Ceea ce ne-a lăsat să vedem Caragiale că trebuie schimbat: totul, cu obligația de a nu ne atinge de nimic. Nu ne atingem mai ales de ceea ce derivă din chiar principiile realului.

Atunci când justiția a fost revoluționată, își publicaseră operele reformatoare un Grotius, un Pufendorf, un Montesquieu, un Voltaire, un Beccaria, un Bentham. Când politica a intrat în revoluție, își publicaseră operele Voltaire, Rousseau, Hugo, Marx, Durkheim. Educația nu a fost reformată sau revoluționată de state, ci, din nou, de Rousseau, dar și de Pestalozzi, care, de altfel, s-a inspirat din autorul „contractului social”. Despre ce fel de reforme vorbim noi? Despre imitarea penibilă a dimensiunii desuete și extrem individualist-egoiste a capitalismului care intrase în prudentă disimulare în perioada opoziției între sisteme. Este evident că nu trebuie să așteptăm apariția unor personalități de geniu precum cele ale căror nume tocmai le-am citat, pentru a ajunge la a dezvolta reforme – sau o reformă – adevărate și deci inteligente; a renunța însă la reformarea, prin actualizare a unor principii altădată perfect aplicabile, a orientării fluxului istoriei, în vremea elaborării lor, revine însă la a nu face mai mult decât figurație politică, pe de o parte, profitabilă în manieră mafiotă și, pe de altă parte, a manipula și înjosi ființa umană în ea însăși, precum și în noțiunile rezultate din cristalizarea vocațiilor ei.

Lucrurile sunt absolut clare cu privire la sensul și posibilitatea de împlinire sau neîmplinire a reformelor. Rămâne doar de știut dacă reformele care implică și principiile existenței individului și societății se mai numesc astfel sau poartă numele de revoluții. Răspunsul la o astfel de întrebare este însă unul de minimă importanță.

Des femmes par des femmes : la réception de la littérature féminine par des écrivaines roumaines au 19e siècle

Abstract

L'article est dédié à l'activité de quelques journalistes roumaines de la moitié du XIXe siècle et du début du XXe siècle (Maria Rosetti, Maria Flechtenmacher, Sofia Nădejde, Eugenia Scriban), auxquelles on ajoute la bien connue Dora d'Istria. Celles-ci ont contribué non seulement par les publications qu'ont dirigées (Mama și copilul, Femeia Română), mais aussi par leurs écrits (articles, traductions etc.) à illustrer une perspective honnête concernant le statut des femmes dans la société et dans la littérature féminine de Roumanie et d'ailleurs.

Mots-clés: féminisme, littérature féminine au XIXe siècle, Maria Rosetti, Maria Flechtenmacher, Eugenia Scriban.

Women by Other Women: The Reception of Feminine Literature by Romanian Female Writers in the 19th Century. *The article is dedicated to the activity of several Romanian female journalists from the second half of the 19th century and the beginning of the following (Maria Rosetti, Maria Flechtenmacher, Sofia Nădejde, Eugenia Scriban), to which one can add the famous Doria d'Istria. Through the publications they directed ("The Mother and the Son", "The Romanian Woman") and their writings (articles, translations), militated that women's status should improve. In addition to this, they promoted literature composed by females, both Romanian and foreign.*

Keywords: Feminism, feminine literature of the 19th century, Maria Rosetti, Maria Flechtenmacher, Eugenia Scriban.

La question de la place des femmes dans la littérature et dans la société a fait couler des flots d'encre dans les rubriques des journaux de la Roumanie moderne, à partir de 1859, date de la constitution de l'État national.

Certaines publications ont été carrément dédiées à l'instruction des femmes, comme l'hebdomadaire *Mama și copilul*, destiné à la lecture dominicale des mères (et des enfants des deux sexes), et dont la directrice fut une des écrivaines et journalistes les plus insignes, Maria Rosetti, née Mary Grant. Elle écrivit elle-même une bonne partie de son journal (dont la parution fut assez régulière entre le 4 juillet 1865 et 24 août

1866) et auquel elle assura, sûrement grâce aussi aux relations de son mari, C. A. Rosetti, grand journaliste et homme politique, un des chefs du parti libéral dans la seconde moitié du siècle, la collaboration des quelques plumes assez prestigieuses du moment, dont un très grand poète d'inspiration romantique, Dimitrie Bolintineanu. Ayant elle-même d'ailleurs publié aussi dans le grand journal dirigé par son mari, *Românul*, elle est considérée généralement la première journaliste de langue roumaine. Elle contribua aussi, de façon significative, à la pénétration de George Sand dans la conscience des lecteurs roumains, par ses considérations publiées en 1859 lors de la

* Institutul de Istorie și Teorie Literară "G. Călinescu" (Academia Română); Universitatea din București - History and Literary Theory Institute "G. Călinescu" (Romanian Academy); University of Bucharest.

représentation d'une adaptation théâtrale roumaine de *La petite Fadette*, sous le nom de *Fermecătorita* (dans une version plus tardive, *Urâta satului*¹) qui nous donnent aussi quelques idées sur son opinion sur la littérature féminine. Elle analyse et loue les romans à inspiration sociale de l'auteur (en particulier *Jacques*, *Lélia*, *Valentine*), qui posent les problèmes du statut de la femme et, en arrivant aux romans champêtres de George Sand (*François le Champi*, *la Mare au Diable*, *La Petite Fadette*), elle les caractérise ainsi:

« charmantes petites fleurs de ce grand génie, qui a dû prendre nom d'homme, tant il se sentait homme, mais qui, heureusement, n'a pas pu perdre son cœur ardent et jeune de femme et son trésor capricieux, qui pleure et rit, qui souvent pleure et rit à la fois »².

D'ailleurs, son appréciation pour *Fadette* (dont le nom dans la version roumaine d'Eugeniu Carada devient *Ileana*) nous permet d'apercevoir les raisons extra-esthétiques de ce choix :

« *Ileana* critique vertement chacun pour ses mauvaises actions, et voilà pourquoi *Ileana* est nommée *sorcière* dans son petit village. Dans les grandes villes, de telles personnes sont nommés des révolutionnaires ».

Il est impossible de ne pas y voir un reflet de l'attitude politique de la femme qui avait eu une attitude très courageuse pendant la Révolution de 1848 à Bucarest, notamment pendant la répression, et qui avait accompagné son mari en exil à Paris. Son attitude lui avait valu l'éloge de Jules Michelet, qui lui dédia le chapitre « Principautés Danubiennes » des *Légendes démocratiques du Nord* (Paris, 1853). Son premier enfant, né le 6 juin 1848, reçut le nom de *Libertate*, car c'était une fille. D'ailleurs, l'idée de la maternité allait devenir pour elle un vrai point central

de sa pensée, ce qui explique sa nouvelle vision exprimée dans ses articles de la revue *Mama și copilul*, où elle se préoccupe surtout de l'influence de la femme-mère sur le destin de la société en son ensemble, où elle est censée apporter l'idéal éthique de bonté et d'amour universel :

« À vous, mères roumaines, je dédie les premières colonnes du journal des enfants, car c'est par votre intermédiaire qu'elles peuvent leur parvenir et ce n'est qu'avec votre aide que je puisse espérer leur être utile. [...] Une partie de chaque numéro vous sera dédiée. Nous y parlerons de l'éducation physique et morale de l'enfant, de l'hygiène et même de la mode, mais seulement dans le contexte du petit univers de votre foyer, où vous êtes en même temps Reine et Premier Ministre ».

Ses contributions dans cette revue comprennent autant des articles de fond que des petites histoires moralisatrices et sentimentales écrites ou traduites par elle-même (*Le Mensonge*, *La Pluie d'Or*) que des synthèses de bonne qualité scientifiques sur des personnalités telles Franklin, Galileo, Newton, Mozart, des *Conversations sur l'Univers*, des évocations synthétiques mais bien rédigées et bien informées sur l'histoire et la géographie de la Roumanie. Mais elle s'occupe aussi d'instruire sur des questions plus générales ses jeunes lectrices, avec lesquelles elle entretient une vive correspondance dans les pages du journal. Par exemple avec la demoiselle Emrod Lupani, du village de Piatra, le 7 mars 1864, avec qui elle discute du droit des nations (en l'occurrence, la fille voulait contribuer avec son argent de poche à une loterie en faveur de la Pologne). Maria Rosetti lui explique dans des phrases énergiques le drame de la Pologne (« qui fut assassinée sans répit et quatre fois divisée ») en ajoutant des mots de louanges pour les « femmes polonaises

1 Voir : Ileana Mihăilă, « Le rôle des idées politiques dans la réception de G. Sand en Roumanie », dans *George Sand lue à l'étranger – Recherches nouvelles* no. 3, Actes du Colloque d'Amsterdam réunis par Suzan van Dijk, CRIN 30, 1995, p. 68-79.

2 La chronique a été publiée sous le pseudonyme *Elena* dans le journal *Românul*, les nos. 130-131, p. 516-517 et 519-520. Voir aussi *Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice*, sous la direction de Ioan Lupu et Cornelia Ștefănescu, t. II, Bucarest, Ed. Academiei, 1982, p. 53, entrée 8260.

qui se sont battues elles aussi comme leur pères, leurs maris, leurs enfants » et dont il faut honorer le sacrifice qu'elles avaient fait pour cette loterie de leurs objets personnels, car

« il faut aimer sa patrie comme on aime son père, comme on aime le souvenir de sa mère, et respecter toujours l'amour des autres pour leurs patries. Car il faut aimer l'Humanité comme on aime ses frères et ne jamais oublier qu'on ne saurait être une bonne femme sans être une bonne citoyenne. »

En valorisant la littérature épistolaire de ses jeunes lectrices par la publication, et en leur offrant un exemple implicite dans le même genre littéraire par ses réponses, Maria Rosetti contribue au développement de l'écriture féminine roumaine dans la seconde moitié du XIXe siècle, à laquelle elle avait déjà su s'intégrer par sa propre création (mémoires de voyages, correspondance littéraire, articles de presse). Elle s'intéresse aussi à la littérature féminine européenne et traduit pour son journal un conte de Mme de Genlis, sous le titre *Zuma, sau Descoperirea chinchinei*³.

Son exemple comme première directrice d'un journal roumain ne restera pas sans effets. Quelques années plus tard, la presse roumaine compte avec un journal encore plus attaché à la cause féminine, intitulé *Femeia Română* (deux numéros par semaine, du 1 janvier 1878 jusqu'au 12 avril 1881), ayant pour directrice, animatrice et sûrement premier collaborateur l'infatigable Maria Flechtenmacher, actrice dans sa jeunesse et épouse du plus célèbre compositeur roumain de l'époque, Alexandru Flechtenmacher. Elle aussi réussit à attacher à la cause féminine des plumes illustres de

son époque, parmi lesquelles celles des poètes de premier rang comme Vasile Alecsandri ou Al. Macedonski, ou des prosateurs tels C. Bacalbaşa ou Barbu Ştefănescu Delavrancea. Dans les pages de ce journal (plus exactement, dans la rubrique permanente, normalement tenue par Maria Flechtenmacher, *Cestiunea Femeilor* [La question des femmes]) fera d'ailleurs sa première apparition une autre écrivaine, Sofia Nădejde⁴, de presque vingt ans sa cadette, figure marquante qui contribuera de façon significative au progrès de la littérature féminine en Roumanie autant par sa littérature que par ses traductions⁵. La revue sera d'ailleurs constamment préoccupée par la promotion de la littérature féminine. Au même numéro, elle offre à ses lectrices une traduction d'un fragment consacrée à l'enthousiasme d'après Mme de Staël, en 1878⁶ nous trouvons en traduction des extraits des écrits de Sainte-Beuve concernant Mme de Sévigné et le 15 juin 1880, la première page est occupée entièrement par un long article dédié à Mme de Sévigné, illustré par un joli portrait. L'article débute par une présentation de la vie et de la personnalité de la grande écrivaine, mais qui dévoile en filigrane les opinions personnelles de son biographe :

« Elle aimait ses enfants à la folie. Elle aimait surtout sa fille, devenue plus tard Mme de Grignan, à laquelle sont destinées les admirables épîtres qui lui ont apporté la gloire.

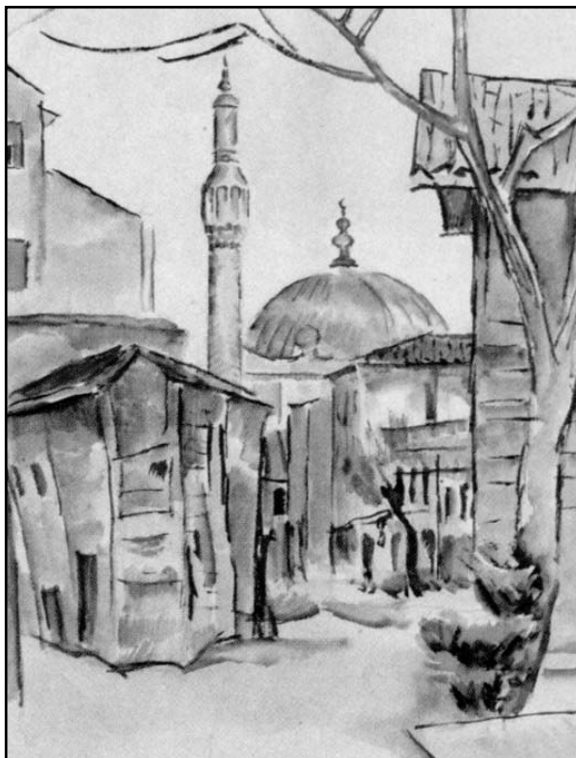
Blonde et riante, aucunement sensuelle, très gaie et toujours prête à faire une blague, elle traversa le monde aimée, appréciée, courtisée, en semant autour d'elle des passions malheureuses qu'elle ne prenait pas en considération, mais en gardant autour

3 Traduction parue en 1866, no. 1-3.

4 Jusqu'au milieu du XXe siècle, plus exactement jusqu'en 1946 !

5 An II, no. du 25 mars 1879, à la une, Maria Flechtenmacher annonce par une présentation très chaleureuse la nouvelle collaboratrice au journal, « une dame intelligente et instruite de l'assy, Mme Sofia Nădejde », à qui elle est « heureuse de laisser les deux premières collones de ce numéro », qui « s'inscrit avec confiance et énergie parmi les soldats de l'émancipation des femmes ». L'article de Sofia Nădejde combat avec chaleur les idées énoncées dans un article « paru dans la revue *Le Nord* du 15 mars 1879, reproduit d'après *La Liberté* » [les deux en français en original], qui essaie de justifier la position inférieure de la femme dans la société par une infériorité foncière de son cerveau.

6 Nos. 20-24.

d'elle comme amis ceux qu'elle repoussait comme amants. Tout son bonheur était concentré sur sa fille ».

Elle passe ensuite à la présentation de l'écrivaine : « Allons maintenant la voir comme femme de lettres, comme écrivaine, où son rôle est beaucoup plus grand, beaucoup plus admirable », présentation pour laquelle elle cite notamment Sainte-Beuve avec ses *Portraits de femmes*, où il la place à côté de Molière et la Fontaine. Elle termine en renvoyant ses lectrices pour plus de détails aux commentaires du grand critique littéraire qu'elle avait mis à la disposition de ses abonnées deux ans auparavant.

Maria Flechtenmacher y publie également sa traduction en feuilleton d'un conte de Mme de Genlis sous le titre *Florile, sau artiștii*⁷. Mais la partie la plus importante de son activité littéraire est formée, sans doute, par les longs articles où elle prend énergiquement la défense des femmes face aux préjugés et les discriminations, parfois en

s'attaquant à des noms de grande notoriété, et dont elle combat avec arguments scientifiques et culturels les affirmations défavorables concernant les femmes. Un bon exemple en ce sens est sa longue étude *Amorul, femeile și căsătoria*, où elle s'attaque notamment aux idées philosophiques exprimées par A. Schopenhauer⁸, très en vogue en Roumanie à cette époque, qui présentaient les femmes, le mariage et l'amour même comme des malheurs que le sage devrait éviter. «Fort malheureusement pour les disciples de Schopenhauer, conclut Maria Flechtenmacher, la nature est riche en subterfuges, et la femme, grande spécialiste en pièges tendues à des excentriques comme ces gens-là ».

Son discours est centré notamment sur le combat acharné contre les préjugés de tout poil qui accablaient les femmes, avec une insistance spéciale sur la question juridique (la femme, civilement un mineur⁹), en s'inscrivant de façon décidée et décisive dans le combat mené pour la réforme de l'enseignement destinée aux jeunes filles (elle nous donne aussi une présentation des nouvelles programmes scolaires que venait d'approuver le ministère et aussi de *l'Asile Elena Doamna*, destiné notamment à l'origine aux jeunes orphelines sans ressources et où elle enseignaient) et en tenant constamment informées ses lectrices des progrès obtenus dans les mêmes questions sur les deux bords de l'Atlantique (*Le Congrès international des droits des femmes* lui offre du fil à retordre à plusieurs reprises, notamment en 1878-1879). Une touche plus personnelle apparaît parfois dans ses articles, par exemple quand elle annonce ses lectrices sur les innombrables difficultés financières auxquelles elle doit faire face, à cause du retard de l'envoi de l'argent des abonnements, ou bien le contraire, la joie quand son journal reçoit des souscriptions). Mais peut-être le moment le plus touchant est l'annonce du 29 juin 1879, quand elle annonce directement ses abonnées qu'elle se voit dans

7 En 1878, nos. 3-7.

8 Le 21 février 1880 (an III), nos. 173-174.

9 Le 8 avril 1878, à la une.

l'obligation de prendre des vacances pour un mois (donc de suspendre l'apparition du journal pendant cette période) car elle devait se préparer pour la commémoration de la mort de son fils, survenue 7 ans auparavant. L'église orientale prévoit une cérémonie très spéciale pour un tel moment, et notre brave combattante devait s'interrompre de son activité à laquelle elle s'était dédiée corps et âme pour remplir elle aussi ses devoirs de mère et d'épouse, comme elle avait conseillé maintes fois ses lectrices de le faire.

La presse roumaine compte aussi avec une étude extrêmement riche en détails concernant la littérature féminine, que l'auteur, quasiment inconnue, Eugenia Scriban¹⁰, publie au début du XXe siècle (en 1907), après l'avoir présentée, semble-t-il sous forme de conférence¹¹. Au début de son article¹², Eugenia Scriban considère que le problème de l'émancipation de la femme représente « la question » la plus importante de son époque : « Briser un joug lourd, souvent même humiliant, se diriger sur une nouvelle voie, de travail fertile, voilà vers quoi tend la femme d'aujourd'hui, qui juge et sent, voilà ce que nous désirons pour notre sort ». Elle commence par analyser le statut de la femme à travers l'histoire, à partir du Code de Hammourabi, pour qui la femme « valait exactement comme l'animal », pour arriver aux femmes célèbres qui ont fait la gloire de leur sexe tout au long de l'histoire (Sémiramis, Cléopâtre, Elisabeth Ière, Catherine II, Marie-Thérèse) et qui ont montré bien ce que la femme vaut, pour passer ensuite aux femmes de lettres, en commençant par Sapho. En s'excusant que la richesse du sujet l'oblige non seulement à passer sous

silence bien des noms, mais encore à présenter de manière fatalement superficielle les écrivaines dont elle s'occupera, elle enjambe quelques vingt siècles et passe directement aux Françaises Marguerite de Navarre, à Mlle de Scudéry, à Mme de La Fayette (à qui elle reconnaît « une place de choix dans le siècle d'or des lettres françaises, car elle nettoie le roman des mensonges et des extravagances dont il avait été rempli par Mlle de Scudéry »), à Mme de Sévigné ou à Mme de Maintenon, pour passer à Mme de Staël et à Mme de Genlis, et dont elle nous donne des portraits parfois un peu naïfs, mais bien vivants et en présentant correctement leur biographie. Les observations concernant leurs œuvres sont un étrange mélange d'observations personnelles et d'informations livresques, mais le ton en est généralement juste. C'est vrai qu'à cote d'elles Eugenia Scriban nomme quelques femmes-auteurs de moindre importance : Mme Deshoulières, Mme Cottin, la comtesse de Souza, Mme Ancelat, mais alors elle nous les présente très brièvement.

La seconde partie de son article¹³ débute par une ample analyse de la vie, des œuvres et des conceptions de George Sand, à qui la jeune Roumaine voue un vrai culte. Elle parle même des célèbres quatre périodes de la création sandienne, qu'elle illustre avec bien d'exemples de ses romans, ce qui, en 1907, signifiait être très au courant du meilleur de la bibliographie sur G. Sand, car cette idée devenue classique venait d'apparaître sous la plume de Gustave Lanson !

Puis elle passe aux représentantes féminines de la poésie romantique allemande, parmi lesquelles elle distingue notamment Anne-Elisabeth von Draste-

10 Probablement épouse du philologue August Scriban, lui-même appartenant à une famille de lettrés qui s'illustrèrent dans la culture roumaine du début du XIXe siècle et jusqu'au milieu du XXe. Comme Eugenia Scriban publie cet unique texte dans la même revue où August Scriban collaborait assez régulièrement, et que le nom de son unique sœur nous soit connu, je présume que notre Eugenia Scriban doit être son épouse et qu'elle a dû mourir très jeune.

11 Mais nous ignorons tout sur la date et l'endroit, quoique cette revue fournit généralement ce genre d'informations dans des cas similaires.

12 *Revista idealista*, an III, mars 1907, no. 3, p. 249-263.

13 Publiée au numéro suivant, avril 1907, p. 57-85, mais il manque visiblement un fragment, plus précisément le début de la vie de G. Sand.

Hulstohoff, la poète de la Westphalie du début du XIXe, Marie Narthusius, Ottilie Wildermuth, pour arriver à sa préférée, Marie de Ebner-Eschenbach, et cite encore d'autres noms, comme Anna Riter ou Eugénie Marlitt. Puis elle s'arrête sur la figure emblématique de George Eliot, à qui elle dédie une analyse plus poussée et nous cite *in extenso* son opinion très favorable sur G. Sand, malgré, dit-elle, la différence entre leurs opinions sur le mariage. Elle s'arrête ensuite longuement sur la belle histoire d'amour entre Elisabeth Barret et Robert Browning.

Enfin, la dernière partie est consacrée aux écrivaines roumaines, la reine Elisabeth (Carmen Sylva) en tête, dont elle énumère les raisons pour lesquelles elle appartient de plein droit à la culture roumaine : « Etrangère par l'origine, la langue et la foi, elle pense et sent comme une Roumaine ». À l'appui de cette idée, elle mentionne les titres de ses ouvrages à sujet roumain (les pièces *Marioara* et *Meşterul Manole*, la dernière inspirée d'une célèbre balade populaire roumaine), par lesquelles la reine avait su rendre son pays adoptif plus connu dans le monde des lettres européennes. Il lui semble également important de préciser que la traduction des œuvres de la reine en roumain fut réalisée par un de nos grands poètes, G. Coşbuc.

D'autres noms sur lesquels elle s'arrête (et qui ont été, pour la plupart, retenus par l'histoire littéraire roumaine) sont Iulia Hasdeu, Veronica Micle, Matilda Cugler-Poni, Ana Conta-Chernbach, dont elle cite avec plaisir les titres et même des vers qui l'ont impressionnée, et les très jeunes encore Elena Farago et Alice Calugaru, à qui elle prévoit avec raison un bel avenir. Elle laisse un portrait bien flatteur de Sofia Nădejde en tant que premier grand prosateur parmi les femmes roumaines, en mentionnant notamment *Patimi*, *Robia banului* et surtout *Părinţi şi copii*, qui était en train d'être publié en feuilleton. Il faut mentionner que Sofia Nădejde est restée célèbre dans l'histoire littéraire roumaine moins pour son œuvre, considérée mineure, que pour avoir soutenu une grande polémique au sujet des

droits des femmes, avec le plus important critique littéraire du XIXe et créateur de notre canon esthétique, Titu Maiorescu, pourtant terrible polémiste. Enfin, la dernière présentée est Hélène Vacaresco, dont elle loue à juste titre le lyrisme très spécial de *l'Ame sereine* et des *Chants d'Aurore*, mais aussi le roman moins connu *La femme du roi*, en regrettant que la langue dont elle s'est servie n'est plus le roumain, car ainsi, dit-elle non sans quelque raison, sa gloire ne rayonne plus tellement sur la culture roumaine.

En ce qui concerne Dora d'Istria, elle présente la vie et surtout les écrits concernant la poésie populaire des peuples des Balkans. Pourtant, d'autres œuvres d'elle aurait pu lui servir de modèle, surtout *Des femmes par une femme*, où elle mélange avec plaisir ses informations historiques, les souvenirs personnels concernant les représentantes de la haute aristocratie européenne qu'elle avait rencontrées au cours de ses pérégrinations, l'exposition des opinions contemporaines les plus réputées concernant les femmes, mais aussi des observations parfois très personnelles sur la création littéraire des écrivaines dont elle avait lu les œuvres (mais qu'elle n'avait pas fréquentées). Il ne faut pas oublier la moins connue *Les femmes en Orient*, où il lui arrive aussi de s'arrêter sur des femmes de lettres célèbres (comme elle le fait dans le cas de la Princesse Daschkova).

« Dans ces pages – dit Eugénie Scriban à la fin de son article - j'ai montré le rôle de la femme en littérature, mais il en va de même en sciences, politique, industrie et beaux-arts, dans tous les domaines d'activité, où les femmes ont bien fait la preuve des mêmes aptitudes et intelligence que les hommes. Dans ce cas, comment la situation de la femme pourrait rester telle qu'elle est actuellement ? ».

Effectivement, tout le combat de ces plumes féminines ne resta pas sans effet. Par la nouvelle constitution de l'Etat roumain moderne, en 1923, les femmes roumaines obtenaient tous les droits demandés, les droits politiques en tête.

Mihai A.
STROE*

Edmund Spenser's Mystique of Light: *The Hymns to Beauty and Love in the Context of Modern Science*

Abstract

We propose a reconsideration of Spenser's mystical worldview - oscillating between Plato's and Aristotle's systems of thought, with the English poet inclining more to Aristotelianism; we explore mainly Spenser's famous four hymns dedicated to (earthly and celestial) beauty and love. We show possible interpretations that associate Spenser with modern science (Erich Jantsch and Alfred Korzybski), and Occidental (Plotinus, Pseudo-Dionysus the Areopagite, Ficino, Joyce) as well as Oriental mystique.

Keywords: *earthly/celestial love/beauty, celestial fire, great chain of being, time/space binding, attractor, Aristotle's being in potentia, Plotinus' oculus spiritualis (inward eye), Joyce's pineal gland aglow.*

The Spenserian quaternary – earthly love and beauty, and celestial love and beauty – corresponds to Plato's binary opposition structure in the nature of Aphrodite: Aphrodite Urania and Aphrodite Pandemos – i.e. Uranian-celestial-heav-

enly-intellectual beauty-love versus earthly-worldly-sensual beauty-love. About his first two hymns that are dedicated to earthly love and earthly beauty Edmund Spenser (1552-1599) declared they were expressive of his Platonic conception of love and beauty, whereas the other two, dedicated to heavenly or celestial love and beauty, were to satisfy the religious scruples of Ladie Margaret Countesse of Cumberland, and Ladie Marie Countesse of Warwick.

Spenser's thought seems nevertheless to be closer to Aristotle's than to Plato's system, for when Spenser says that "soul is form, and doth the bodie make"¹ he is actually stating the Aristotelian theory of being: for Aristotle, the two "poles" of being were the "being in potentia" and the "being in act". The first is matter or *potency* as a sort of pure non-determination and the second (the "being in act") is form as determination. In Aristotle's system, form causes matter to become manifest² ("actual"). Aristotle's theory is that being tends to leave matter and indeterminacy and to "plunge" more deeply into a determined form. We find the same idea in Spenser, although the following formula is somewhat ambiguous: "the earth, the ayre, the water, and the fyre" are taken by Love and are placed in order, and compelled, "together linked with Adamantine chaines"³. Spenser's "Adamantine chaines" seem to point to the Platonic idea that the earthly matter is a prison for the soul, but the chains may well be also a positive image of an ontic chain, namely the image of the great Chain of Being. The idea about the Great Chain was adopted by the church in the age of Enlightenment directly from Plotinus via Origen and Pseudo-Dionysus the Areopagite; it was embraced also by numerous other authors like Addison, Pope, Thomson, Akenside, Buffon, Goldsmith, Diderot, Kant, Herder, Schiller, etc. (neoclassics, pre-romantics and romantics): Nature and the Great Chain of

* Universitatea din București - University of Bucharest.

1 "An Hymne in Honour of Beautie", 133.

2 Alain Graf, Christine Le Bihan, *Lexic de filosofie*, 2000, p. 72.

3 "An Hymne in Honour of Love", 78-89.

being became "the sacred phrase[s]" of the 18th century⁴.

The image of the chain may point also to a linking medium such as gravitation (which is known to have been commonly represented as a chain after Isaac Newton's discoveries of the laws of gravitation⁵). A similar linking medium was postulated in the 20th century by Erich Jantsch in his idea of "time binding" in which he sees a universal characteristic of evolution: the binding force in the universe, the force that is triggered after symmetry breaks. "Time binding" is the power that reconstructs symmetry in the cosmos – and is more or less equivalent to Spenser's Love binding things together with "Adamantine chains".

This idea was suggested to Jantsch, among others, by Alfred Korzybski's system⁶, in which this binding element refers only to the human sphere – time binding in Korzybski's equation is human language as a medium to accumulate knowledge from generation to generation. Jantsch thus generalized Korzybski's hypothesis at the level of the entire universe, adding also the idea of a spatial binding (which in Korzybski's equation is instinctual knowledge – such as operating in the animal kingdom – which accumulates only slowly or not at all): linear self-reproduction by celular division is an example of temporal binding, while genetic transference among bacteria is an example in which a spatial binding is added⁷. It is significant that by this approach (two papers written between 1924-1926) Korzybski raised the question of a general semantics, which, according to Jantsch, may be considered as the foreshadowing of a cybernetic theory of living systems, given the fact that here man is considered as being an organism whose behaviour acts on the environment in a holistic manner. Moreover, this general semantics seems to foreshadow Ken

Wilber's project of an integral semiotics, having virtually no other correspondent in contemporary science.

The image of the chain, which is connected therefore with the idea of sufferance (inflicted on the whole of creation as a consequence of the Fall from celestial freedom, beauty and love), must as a consequence be also interpreted as an image of ontological order (the Great Chain of Being), as Nelson Hilton suggested. The image of the chain, Hilton observed, appeared for the first time in the *Iliad*, being then adopted by Macrobius and others, accepted by Bacon, and immortalized by John Milton in the image of our world hung by a golden chain⁸, that

4 Cf. A. Lovejoy, *The Great Chain of Being*, 1964, p. 184, apud Ken Wilber, *Sex, Ecology, Spirituality*, p. 405.

5 Nelson Hilton, "Blake in the Chains of Being", p. 81.

6 See Alfred Korzybski, *Time Binding, The General Theory*, 1949.

7 Cf. Solomon Marcus, *Timpul*, 1985, p. 115.

8 "[H]anging in a Golden Chain", cf. John Milton, *Paradise Lost*, II, 1051, apud Nelson Hilton, "Blake in the Chains of Being", p. 71.

is why associating the chain only with negative ontic values seems an error, the more so since we observe in Spenser's case a rather clearly positive valorization of the chain as a spatio-temporal binding force, irresistible ("adamantine") as a sort of quantum force (a quantum strong interaction, a strong nuclear force).

On the other hand, in Plato the soul and the body are in their essence strange to one another, whereas in Aristotle form is immanent. This notion is actually the basis of Aristotle's theory of the unity between the soul and the body – in other words, for Aristotle the soul is the form (the *eidos*) of the body. In Plato the Idea is also an *ousia* (an essence), but this is strictly transcendent, it exists in itself, whereas Aristotle's *eidos* is functional-dynamic⁹. Likewise, Plato's *eros* is human, while that of Aristotle is a decisive universal desire to gain form, act, independence, autonomy.

In Spenser this distinction is operative: the soul resides in matter, structuring the latter from within. Matter, from this viewpoint, is not a prison, it is rather a house (the substance that gives the patterning possibility). Spenser's "adamantine chains" are "laws" superimposed in the anarchic state of the formless elements. Thus, the return to Beauty is the return to the soul, the pure form which is by definition related to Love, "the flaming light of that celestiall fyre"¹⁰ – here Spenser defines his mystique clearly as one of divine light, reminding of an image in Joyce's *Ulysses* (see *infra*). According to Spenser, this return is a passage "through seas, through flames, through thousand swords and spears"¹¹, i.e. a passage through the elementary formless or semi-formless, therefore through a sort of purgatory. This is the quest for Love – an archetypal mythical journey of this sort is precisely that of *Ulysses*.

Beauty, on the other hand, is related on earth with the "infusion of celestiall powre"¹², so beauty can be only of divine origin, even if it assumes the humble vestments of inferiority: "Beauty is not [...] an outward shew of things, that only seem"¹³, but it comes from within. The soul is thus to be identified with beauty – we find the same idea in "Epithalamion", in which Spenser speaks about the "inward Beauty" of the "lively spright".

One of the "laws" of Beauty is the unvanquishable virtue which is analysed into virtues: Spenser's *megalopsihia* (or Magnificence) presupposes the possession of all virtues, without which there is no access to the "purest sky" and the "great immortal Spright"¹⁴.

This differentiation in the space of virtue generates the entire quest in the *Faerie Queene*. The process of differentiation in excess leading to the fragmentation of the contents of consciousness can be traced down in the first two books of the *Faerie Queene*. Thus, in the first book the Red Cross Knight is deceived by Archimago (or Guile, Fraud) to distrust the integrity of Una, his lady, who is Truth, and so he takes Duessa in her stead, being thus enamoured of false Religion. This signifies the fall of conscience into a dual state in which falsehood appears and hereupon receives substance. This is the abandonment of the One (the Truth) and the passage to duality-relativity (Duessa), in which non-determination and falsehood may exist as reflections of the force of the Fall that in the first place made the separation from Truth possible. This is the fall from the first Beauty, the greatest "attractor" of being.

Moderation, on the other hand, is for Spenser the only one by which a reconstruction of the beginnings is rendered possible, for moderation denounces the human

9 Cf. Jeanne Hersch, *Mirarea filosofică, Istoria Filosofiei Europene*, 1994, p. 50.

10 "An Hymne in Honour of Love", 185.

11 *Ibid.*, 228.

12 "An Hymne in Honour of Beautie", 50.

13 *Ibid.*, 90-91.

14 "An Hymne in Honour of Beautie", 105-107.

hybris, and this is a reason for which Aristotle, for instance, admired Greek tragedy: on speaking of moderation, the lack of moderation in man's nature is revealed. Thus, in the 2nd book of the *Faerie Queene* we discover the Knight of Temperance destroying the "Bower of Bliss" (i.e. of relativity) in the "House of Alma" (i.e. of the human soul), which is the body. Spenser describes the Castle of Alma as having lower regions, so, in his ontological hierarchical conception, reminding one of the hierarchical conception of Pseudo-Dionysus the Areopagite from which the notion of the great Chain of Being originated, there are several degrees of the decomposition of pure beauty into increasingly stranger realities – in this concept there seems to be a foreshadowing of the later romantic "gothic" so much concerned with the haunted and haunting (castle) spaces of decomposition, material or spiritual.

In this respect the almost Blakean description of "maister cooke Decoction" who officiates with the "kitchen clerke Digestion" in the spacious halls of Alma (which resemble, in a spacial-formal context, "Los's Halls" of Blake's mythology) has been said to have been one of the lowest levels of Spenser's art. This seems, however, to have been done on purpose: the organic world is namely inferior to the spiritual, but the soul gives it the structure, so that the soul partakes of this low reality which it tries to raise again to celestial beauty and radiance, by virtue of the celestial beauty's force of attraction/numinousness and its power to render transparent by filling spaces with its light. The only moderator and fulfiller of this task seems to be for Spenser Truth, which by definition is ultimate Beauty (as in Keats's later system of thought pointing to the Egyptian notion of *maat* as "beautiful truth"), and beauty is the

illuminating principle of highest truth (cf. the *angel face of Una*), Love – the "celestiall harmonie, of likely harts composed of starres concent"¹⁵,/ Which ioyned together in sweete sympathie"¹⁶.

We can identify here no doubt a cosmic Christian vision of man as an integrating entity within the universal spheres: the human heart comprises the universal pulse of life, and human conscience is a matter of feeling-internalizing the unfathomable depths of life. This is Spenser's mystique of light.

Man, says Spenser, is made
"most beautiful and fayre,
Endewed with wisdomes riches, heaven-
ly, rare.

Such he him made, that he resemble
might Himself [...]

For love doth love the thing belov'd to
see,

That like it self in lowly shape may be"¹⁷,
and beauty "kindles love"¹⁸.

In this psychological equation (which reminds one of C. G. Jung's modern depth psychology) eros is a universal "celestiall desyre of faire forms"¹⁹ – therefore a participation in the archetypal beauty of the eternal. In this fundamental concept, according to which *eros* is a desire to gain or share beautiful forms, the Aristotelian strain in Spenser's thought seems obvious.

The "base world" is a kind of ontological platform for the contemplation of "immortal beauty". The structure of this platform is itself symmetrically abyssal:

"th' Earth, on adamantine pillars founded
Amid the Sea engirt with brassen bands;
Then th' Aire [...] firmly bounded
On euerie side, with pyles of flaming
brands,

Never consum'd nor quencht [...]

And last, that mightie shining cristall
wall,

15 I.e. harmony.

16 "An Hymne in Honour of Beautie", 196-198.

17 "An Hymne of Heavenly Love", 111-114.

18 "An Hymne of Heavenly Beautie", 5. Observe the many words related to light (and its epiphenomena) used by Spenser.

19 *Ibid.*, 18-19.

Wherewith he hath encompassed All²⁰.

The abyssal image above is suggested mainly by the idea of the unfathomable diamond “pillers of eternity” on which everything/infinity rests, and the “shining cristall wall” that is the circumference of infinity. These are the permanences of reality, the archetypal immutable forces which bind everything together – these are the spatio-temporal binding forces similar to the immutable and living letters of the law in the New Testament and similar to Erich Jantsch’s idea of a “time binding” and a space binding as universal characteristics of evolution (symmetry breaks followed by fusions operated by time binding). Spenser’s pillars reveal a reality beyond the universe, paradoxically still “touching” space and time, being pure and indelible-adamantine, perfect, creative, sustaining.

At the same time, Spenser says that “euery thing doth upward tend / [...] till to his perfect end / Of purest beautie, it at last ascend²¹”, by this he actually coming close to the romantic endless desire to reach perfection by spiritual ascension. However, the following image is of the descending soul which thus enters the earthly world:

“the soule [...] deriued [...] out of that great immortal Spright,

By whom all live to love, whilome did pas

Downe from the top of purest heavens hight,

To be embodied here, it then took light²².

This image seems to have afinities with Ficino’s (1433-1499) description of the soul descending into the world and while so doing enwrapping itself in a celestial, pure and bright veil: the latter is a kind of pro-

tecting layer, an ontic filter for the very pure soul which now embraces the very impure material body.

The entering of the soul into the universe is, according to Ficino, like the gestation of an embryo, because the soul enters the celestial-cosmic matrix, containing the “seals”, i.e. the seven planetary systems, this matrix modelling the human form²³, and acting as a stratified filter. This matrix is an imprint in the human soul, it is an abyssal matrix, as Culianu notes²⁴, which sets the preliminary conditions for the phantasmic process, therefore the erotic process.

This concept of matrix can be found in Spenser by the name of “goodly Paterne²⁵”,

“[t]hat wondrous Paterne wheresoere it bee,

Whether in earth layd up in secret store²⁶,
Or else in heaven, that no man may it see [...]

[Which] Is perfect Beautie²⁷,

and by the name of “heavenly patterne²⁸” according to which “He [God] man did make²⁹”. So the soul matrix is itself the archetype of Beauty as universal attractor, being hidden according to the divine mysteries of generation.

The same doctrine about the soul’s eternal imprints can be met also in the *Zohar*, one of the main Kabbalistic writings, and, in a slightly different light, in Plato’s theory about innate Ideas.

Any cosmogony needs a formative law. In Spenser, the soul as part of the immortal great Spirit, which is light, gives form, being itself the form having within its “owne native light³⁰”. Reality, as a hierarchy leading to the celestial world of the heavens,

20 *Ibid.*, 36-42.

21 *Ibid.*, 44-47.

22 “An Hymne in Honour of Beautie”, 106-110.

23 Petre Culianu, *Eros și Magie*, 1994, pp. 73, 75.

24 *Ibid.*, p. 76.

25 “An Hymne in Honour of Beautie”, 32.

26 I.e. the structuring soul.

27 “An Hymne in Honour of Beautie”, 36-40.

28 “An Hymne of Heavenly Love”, 108.

29 *Ibid.*, 110.

30 “An Hymne of Heavenly Beautie”, 70. An idea related to St. John’s *Revelation*.

"still by degree arize[s], / Until [it] come[s] to [its] first Movers bound"³¹. Reality therefore is, according to Spenser, in a continual process of ascension: the poet even speaks about "the heavens illimitable hight"³² – so even the highest heavens still ascend which are populated with "pure Intelligences from God inspyred"³³, with "powers" and "Dominations", "bright Cherubins" and "eternall burning Seraphins", "Angels and Archangels, which [being highest] attend / On Gods owne person, without rest or end", and "[yet] is that Highest farre beyond all celling"³⁴.

This image of "endless perfectnesse"³⁵ is in opposition with another writing by Spenser, the "Ruins of Rome", in which we find a vision of the deep open Abysses, of darkest hell, of Great Babylon, of the "worlds' inconstancie", of the temporal fight lasting 36,000 years, a vision of the bands of elements returning to their discord, and of the "seeds, of which all things at first were bred [returning] in great Chaos wombe againe [to] be hid".

In contrast with this regressive perspective, in "The Tears of the Muses" Spenser returns from the descensive view to the ascensional image of the everlasting, of "the heavens great Hierarchie", "the Starres", "the Spheres", "the Spirites and Intelligen-

ces fayre, / And Angels [...] on th' Almighties chayre", the angels who "selves can not endure his sight"³⁶.

But a description of God and the everlasting remains always insufficient, and Spenser is aware of that when he says that

"Him to behold, is on his workes to looke
Which he hath made in beauty excellent,
And in the same, as in a brasen book,
To reade enregistred in euery nooke
His goodnesse, which his beautie doth
declare,

For all that's good, is beautiful and faire"³⁷.

The liminal cognition of God is therefore creation, and the last consequence thereof is that God can directly be known and experienced only through the *Kenosis*, the becoming flesh of Christ as the only *door* given to creation towards absolute transcendence. The image of the brasen book above may well signify the book of time fallen from the golden age, similar to Urizen's brazen book in Blake's myth, so an image of the ruins of time versus the beyond.

The sceptre of God is "Righteousnesse"³⁸. The seat of God is Truth³⁹,

"from whence proceed her beames so pure and bright,

That all about him sheddeth glorious light"⁴⁰,

31 See Aristotle's doctrine about the first unmoved Mover, which is the divine thought, the pure act, to which being aspires in its ascensive process. Here are Spenser's original verses related to this idea:

"And as these heavens still by degrees arize,
Untill they come to their first Movers bound,
That in his mightie compasse doth comprize,
And carrie all the rest with him around,
So those likewise doe by degrees redound,
And rise more faire, till they at last ariue
To the most faire, whereto they all do striue".

32 "An Hymne of Heavenly Love", 57.

33 "An Hymne of Heavenly Beautie", 84.

34 *Ibid.*, 86-101. A Christian view according to which God is boundless, infinite.

35 "An Hymne of Heavenly Beautie", 105.

36 *Ibid.*, 119.

37 *Ibid.*, 128-133.

38 *Ibid.*, 155. See also Talus in the *Faerie Queene*, as an embodiment of Justice, placed at the right of Artegal; Talus is an iron man in Spenser, but in Greek mythology he is a Man of Brass, the work of Vulcan, growing red-hot and thus hugging intruders to death. In Spenser he threshes out falsehood with a flail – a tool which also Blake's Tharmas uses to "thresh the nations" – and unfolds truth.

39 "An Hymne of Heavenly Beautie", 159. Truth is Una in the *Faerie Queene*.

40 "An Hymne of Heavenly Beautie", 160-161.

"His throne is all encompassed around ,
And hid in his owne brightnesse"⁴¹.

Spenser's mystique of light could not be any clearer than in this passage here.

Under God's feet Spenser sees "[t]hunder, and lightning, and tempestuous fyre"⁴². In God's bosom "Sapience doth sit, / The soueraine dearling of the Deity", clad in "royal robes" and gems⁴³. It seems that Spenser is talking here actually about the Gnostic Sophia, the divine wisdom, the heavenly Mother. In this regard it is a fact that for most of the Gnostics the Holy Ghost is identified with an immaterial woman, sister and wife of Christ.

In Spenser "Sapience" seems to be one of the divine persons, she is the "Queene"⁴⁴, she bears a

"crowne of purest gold [...]

in signe of highest souerainty [...]

she rules the house of God on hy" and the "ever-mouing sky",

"[b]oth heaven and earth obey unto her will [...]

her fulnesse which the world doth fill

They all partake"; she excells everybody in beauty, and her beauty is

"[s]parkled on her from Gods owne glorious face,

And more increast by her owne goodly grace,

That it doth farre exceed all humane thought"⁴⁵.

By contemplating the divine wisdom man becomes

"with her huge love possest,

In th' only wonder of her selfe to rest"⁴⁶,

"it doth bereaue

Their soule of sense, through infinite delight,

And them transport from flesh into the spright [...]

into an extasy,

And hear such heavenly notes, and carolings,

Of Gods high praise"⁴⁷.

It seems that the being possessed by love here mentioned by Spenser is not so much related to Ficino's view of eros, as Selincourt, for instance, pointed out. In Ficino the "phantasm" (i.e. the image of the object of love) entirely occupies the soul of the lover. If the object of love does not mutually return their love, the lover will lose himself into an abyss, because the transference is thorough: this is the image of the devouring phantasm. But if the object of love returns their love, the lover will find a soul, a "temple" to be entered.

In Spenser, the "huge love" comes from a divine person, and the possession is a contemplative, ecstatic one, it is a sharing and not a robbing or simply informal transference of divine light; it is a communion beyond one's being. This same communion is by degrees fulfilled by vision, and we have to notice a similar effect of contemplation in alchemy. Man tastes the divine

"felicities [...] which they have written in their inward ey,

On which they feed, and in their fastened mynd"⁴⁸

All happie ioy and full contentment fynd"⁴⁹.

The idea that "they have written in their inward ey" may suggest at first sight a

41 *Ibid.*, 177-178.

42 *Ibid.*, 181. See St John's descriptions in his *Revelation*.

43 "An Hymne of Heavenly Beautie", 183-187.

44 *Ibid.*, 185. See the *Faerie Queene*.

45 "An Hymne of Heavenly Beautie", 190-209. Spenser's *Sapience* seems thus to be the Holy Ghost of the Christian Trinity.

46 "An Hymne of Heavenly Beautie", 237-238.

47 *Ibid.*, 257-263.

48 A mystic Christian idea: the mind has to stop from its merry-go-round in order to let the soul-the conscience rule perception and vision, and thus disclose mystery and its hidden unfolding lights.

49 "An Hymne of Heavenly Beautie", 284-287.

Ficinian idea: the Florentine thinker believed that by intellectual evolution man receives a phantasmal revelation under the form of figures, elements of an interior phantasmagoria which are put on scene by the soul itself. This process is the manner in which the vision of the soul opens, it is the progressive meditation leading to the progressive discovery of the *oculus spiritualis*⁵⁰, the latter being a notion embraced by Plotinus in his idea of the *inward eye* (cf. *Enneades*) – and identified in Hindoo mystique as the pineal gland (this is commonly represented as an opening pinecone in sacred paintings and sculptures, and the famous red “bindi” mark on the forehead is

associated with it – from Sanskr. “bindu” = “drop”).

Spenser’s thought, however, seems to differ from Ficino’s in one respect, namely the soul for Spenser exists in a living real, not phantasmal reality, and is searching for communion. The inward world, being spiritual in nature, is not illusory/phantasmagoric, so the act of “writing happiness” within oneself is a real act of free-will. In Ficino, the inward eye is a fantastic organ open to the heights of the intelligible world. In Spenser, it is the eye of the soul, similar to the Horus of the Egyptians, who descends from and ascends into the world of Spirit – precisely a function of the pineal gland, to

50 Cf. Culianu, *op.cit.*, p. 66.

be a real linking medium, a portal between the two worlds, that of phenomena and that of noumina, both equally real: the pineal gland in this condition as an opening organ connecting man with transcendental reality is referred to by James Joyce in *Ulysses*: "Lotus ladies [...] their pineal glands aglow"⁵¹ – this is the kindled condition of fusion, when man and cosmos (the whole of reality) unite in an ascensive process by which man and the fallen world itself are enlightened and redeemed together.

Consequently, Spenser's ontological theory rests on a mystical experiencing of reality (mainly Christian, Occidental, but also with ramifications in gnosis and Oriental mystique), an experience of the paradox of infinite ascension versus indefinite descension (the latter anticipating the "gothic" dimension of reality such as interested many romantics like William Blake and Mary Shelley), the pre-formed patterning of human conscience versus the de-formed lack of conscience.

Love and Beauty, as ontologically integrative invariants or universal attractors/archetypes, seem to be in Spenser always marked by the poet's fundamental paradoxical deeply elegiac-joyous temper, as according to his own words – and despite the fact that Dekker saw Spenser in "the abode of the poets in the Insulae Fortunatae":

like a "Mill wheel, in midst of misery,
Driven with streams of wretchedness
and woe,
That dying lives, and living still does die
[...]
So do I live, so do I dayly die, [...]
therefore to die must needs be joyous"⁵².

This view points to the fact that Spenser's Love and Beauty archetypes are grounded in paradox, joy-happiness and sufferance-pain being in these archetypes sublimated into an "infinitesimal" vibrational alternating ontic mode having affini-

ties with the Christian "Kenotic" mode, i.e. the state of redemption that is being fulfilled by agency of the *Kenosis*, the becoming flesh of Christ, in which sufferance, as Vasile Lovinescu stated, does not disappear, being only sublimated into a vital luminous joy – the infinite energy of life.

References

- Petre Culianu, *Eros și magie*, Editura Nemira, București, 1994
- Alain Graf, Christine Le Bihan, *Lexic de filosofie*, Institutul European, Iași, 2000
- Jeanne Hersch, *Mirarea filosofică, Istoria filosofiei europene*, Humanitas, București, 1994
- Nelson Hilton, "Blake in the Chains of Being", in David Punter, ed., *William Blake*, New Casebooks, Macmillan, London, 1996, pp. 71-93
- Erich Jantsch, *The Self-Organizing Universe*, Pergamon, New York, 1980
- James Joyce, *Ulysses*, Oxford University Press, Oxford, 1993 [1922]
- Alfred Korzybski, *Time Binding, The General Theory*, Institute of General Semantics, Lakeville, Connecticut, 1949
- Arthur O. Lovejoy, *The Great Chain of Being*, Harvard University Press, Cambridge, 1964
- Solomon Marcus, *Timpul*, Editura Albatros, București, 1985
- John Milton, *The Works of John Milton*, Wordsworth Editions, Hertfordshire, 1994. We quote from *Paradise Lost*
- Edmund Spenser, *The Poetical Works of Edmund Spenser*, 3 vol., J. C. Smith & Ernest de Selincourt, ed., Clarendon Press, Oxford, 1909, 1910. We quote from this volume the following texts: "An Hymne in Honour of Love"; "An Hymne in Honour of Beautie"; "An Hymne of Heavenly Love"; "An Hymne of Heavenly Beautie"; *The Faerie Queene*; "Daphnaïda – An Elegie"; "Epithalamion"; "Ruins of Rome"; "The Tears of the Muses"
- Ken Wilber, *Sex, Ecology, Spirituality – The Spirit of Evolution*, Shambhala, Boston & London, 1995

51 James Joyce, *Ulysses*, p. 184.

52 "Daphnaïda – An Elegie".

Dan Petru CRISTEA*

Ajutând limbile aflate în pericol

Abstract

UNESCO estimează că, până la jumătatea acestui secol, jumătate din cele aproximativ 5.500-6.900 limbi vorbite vor dispărea. În cele ce urmează, mă voi ocupa de modalitățile în care IT-ul ar putea ajuta la diminuarea ratei extincției limbilor. Pe de o parte, există cercetări active despre stabilirea modelelor structurale ale limbilor periclitare și alcătuirea unor mostre de lucru. Pe de altă parte, IT-ul ar putea ajuta la stabilizarea procentului de degradare a limbilor pe cale de dispariție. Există numeroase inițiative, de la tehnologii care îi vor ajuta pe utilizatori să acceseze aplicațiile în limba maternă sau să crească interesul tinerilor pentru limba vorbită acasă, atunci când folosesc computerul sau internetul.

Cuvinte-cheie: limbi pe cale de dispariție, arhive digitale, biblioteci digitale, documentare lingvistică, adaptarea programelor digitale, UNESCO, Microsoft.

Helping the Endangered Languages. UNESCO estimates that half of the 5.500-6.900 known live languages of today will die till the half of the century. The article discusses ways in which research initiatives and IT could help to diminish the stress of losing languages. On the one hand, there are mentioned active researches on language documentation finalised in modelling linguistics features of endangered languages and in achieving recorded samples of dying languages. On the other hand, IT could help to stabilise the endangered languages' health, to stop them being forgotten. There are mentioned a whole range of initiatives, from equipments that encourages the use of small languages till software specially designed to help people access the IT applications in their native languages or to raise the interest of youngsters towards using their mother tongues when accessing the computer or the online.

Keywords: endangered languages, digital archives, digital libraries, language documentation, localisation of software, UNESCO, Microsoft.

Chestiunea unificării europene aduce, dincolo de avantajele lărgirii pieței de desfacere, de libera circulație a produselor și a forței de muncă, de o monedă unică și alte lucruri care au tendința de a deveni unice când până acum erau diverse, și pericolul unei amalgamări lingvistice. Dar, cu siguranță, fenomenul depășește granițele continentului nostru, fiind alimentat de sărăcirea economică a unor zone și de hegemonii social-politice, de globalizare, de revoluția mediatică, de distribuirea globală a canale-

lor de televiziune, de apariția și impactul imens pe care internetul îl are în societate. Există acum, mult mai mult decât cu câțiva ani înaintea, și tendința e în creștere, o imixtiune abuzivă a limbilor intens mediatizate asupra celorlalte. Amenințate în acest mod sunt dialectele locale și limbile mici, aduse în derizoriu de limbile oficiale, dar și de limbi cu o expunere exagerată în mediile electronice. Una dintre cele mai evidente amenințări lingvistice, pentru că se petrece permanent, aproape sub ochii noștri și

* Universitatea "Al. I. Cuza", Iași - University "Al. I. Cuza", Jassy.

atinge limbi care sunt vorbite de comunități semnificative numeric și stabile, se manifestă în impurificarea limbilor, prin importuri abuzive în anumite registre tehnice sau segmente ale jargonului, cât și prin coruperea unei părți a populației tinere de către online-ul social, unde lingua franca este engleza. Dar fenomenul, amplificat acum, nu este unul recent, generat neapărat de internet. El a existat întotdeauna la confluența dintre o limbă mare, vorbită de o populație invadatoare, și una mică, vorbită de o populație locală. Dintr-un astfel de contact, cea care suferă este întotdeauna limba mică, care-și pierde identitatea, fiind invadată, de multe ori ireversibil, de limba mare. Limba mare poate, uneori, prelua eventual un număr de concepte lingvistice proaspete, dacă contactul se petrece departe de spațiul ei de origine. În unele cazuri, populațiile mici înlocuiesc limba proprie cu versiuni simplificate ale limbii invadatoare – pidgin.

Nu există un consens asupra numărului limbilor vorbite azi pe glob. Diferite surse dau diverse valori, între 5.500 și 6.900¹, și deși marja de estimare pare destul de lăxă, se crede că 96% dintre ele sunt vorbite de numai 3% din locuitorii Terrei. Se recunoaște că multe limbi mai au doar câteva persoane care le vorbește fluent, acestea fiind, firește, trecute de 60 de ani. În prezent, o dată la două săptămâni² un cel din urmă vorbitor al unei limbi se mută dincolo, luând cu el dovada ultimă a unei limbi și toate acele detalii ale unei culturi și ale unei civilizații care nu pot fi altfel codate decât în limbă. UNESCO estimează³ că, dacă lucrurile vor continua în același ritm, jumătate din limbile aflate azi în circulație vor dispărea până la jumătatea secolului nostru.

Ne interesează dacă tehnologia IT poate face ceva pentru a proteja limbile periclitate. Desigur, primul gând ne duce la depozi-

tarea pe lungă durată a resurselor lingvistice. Tehnologiile bibliotecilor digitale și ale arhivelor digitale permit astăzi crearea de depozite de înregistrări sonore și video, integrate cu text și materiale de altă natură explicativă ori analitică și stocarea lor pe perioade nelimitate de timp. Activitățile locale de sprijinire a limbilor pot beneficia de acest gen de materiale. Astfel de depozite de limbă sunt furnizate cu precădere de cercetările de documentare lingvistică. *Hans Rausing Endangered Languages Project*⁴ (Universitatea din Londra) este focalizat pe trei componente: finanțarea expedițiilor de documentare lingvistică, un program academic, dedicat formării de specialiști în documentare lingvistică și un program dedicat prezervării materialelor de documentare și folosirii lor de către cercetători și comunitățile lingvistice. Membrii proiectului se deplasează în teren, uneori în regiuni izolate unde mai pot găsi câțiva vorbitori ai unor limbi. Ei înregistrează cuvinte și expresii pronunțate de localnici, pe care le transcriu apoi fonetic și le traduc într-o limbă de largă circulație. Rămân acolo perioade suficiente de lungi pentru a învăța limba și a colecta materiale care să acopere utilizarea ei într-o varietate de contexte sociale și culturale. În laborator, ei reconstituie apoi structura gramaticală a acelor limbi. Rezultatul se exprimă sub formă de dicționare și gramatici. Dar numai curarea limbilor în baze de date și descrierea lor în modele lingvistice nu protejează limbile, ci doar le pune la păstrare. Ea nu face decât să plaseze eșantioane de limbă pe rafturile muzeului mondial al limbilor moarte, cu un moment înainte de stingerea lor. Inventarierea limbilor nu împiedică dispariția lor.

Acțiunile de salvare a limbilor de la extincție sunt mult mai complicate. Acestea

1 Într-un articol dedicat limbilor amenințate cu dispariția, din CLARIN Newsletter, #3, septembrie 2008, Jost Gippert (University of Frankfurt), Sebastian Drude (Museo Goeldie Belem) și Peter Wittenburg (MPI Nijmegen) indică plaja 5.500–6.500. Peter K. Austin, în *One Thousand Languages: Living, Endangered and Lost*, Ivy Press Limited, tradusă în românește la Editura Art, 2009, indică 6900.

2 <http://www.pc-site.com/microsoft-vows-to-help-save-endangered-languages>.

3 <http://www.unesco.org/new/en/unesco/themes/languages-and-multilingualism/endangered-languages/>

4 <http://www.hrelp.org/languages/>

sunt limbi care, în general, sunt părăsite de vorbitori pentru că aceștia preferă altele care le aduc mai multe avantaje. Recâștigarea interesului pentru o limbă nu se poate face prin propagandă. El trebuie să se concretizeze în avantaje de natură socială, materială și uneori, la tineri, în inedit și spectaculozitate. Spectacularul poate fi realizat tehnologic, dar tehnologia se poate manifesta doar peste un anumit nivel educațional și material. Calculatorul portabil și telefonul mobil care încorporează capacități de procesare avansată sunt achiziții tehnologice recente, din păcate încă incompatibile cu anumite zone extrem de sărace, unde limbile mici sunt în agonie. Tehnologia nu poate ajuta acolo pentru că nu poate pătrunde. Terenul trebuie acolo pregătit mai întâi printr-o recuperare economică. Sectorul cel mai interesant pentru tehnologiile IT în momentul de față e cel al comunităților oarecum prospere, dar în care se manifestă tendința de părăsire a limbilor locale în favoarea altora mai avantajoase (așa este, de exemplu, limba comunității navajo din Statele Unite, limbile gwich'in, inuită și yupik din Alaska, care toate pierd teren în fața englezei). În astfel de comunități, tehnologia poate face ceva care să încurajeze utilizarea limbilor natale. Intervenția se manifestă la nivelul infrastructurii hard (fabricarea de claviaturi dedicate) ori a celei software (asignarea de coduri pentru caractere în toate alfabetele⁵, localizarea softului, lexicoane și gramatici utilizate în editoare pentru verificarea ortografică și a gramaticalității exprimărilor, traducătoare automate înglobate în nivelul sistemelor de operare, mai degrabă decât al aplicațiilor etc.).

Un mijloc de a contracara influențele devastatoare ale limbilor majore asupra celor mici este deschiderea accesului la tehnologia IT în limba natală. În acest sens, Microsoft a lansat *The Local Language Program*. Instalarea (gratuită) a unui *Language Interface Pack* în computerul propriu permite utilizatorului să interacționeze cu aplicațiile Microsoft în

limba proprie. Sunt deja operaționale pachete pentru un număr de 95 de limbi, alte 59 urmând a fi lansate în viitorul imediat. Ca un exemplu, în 2005 a fost lansat pachetul *Microsoft® Office 2003* și sistemul de operare *Windows® XP* pentru limba Maori din Noua Zeelandă (considerată în pericol din anii 1970-1980). În iunie 2006 a apărut *Quechua Language Pack* pe care Microsoft l-a dezvoltat în colaborare cu 3 universități peruane (sunt 10 milioane de vorbitori de limbă Quechua în America de Sud).

Firma Thornton Media⁶ a creat un software dedicat consolelor portabile Nintendo DSi numit *Language Pal* care conține deja zeci de mii de fișiere audio în limba cherokee, stocate într-o bază de date care permite căutarea, efectuarea și arhivarea înregistrărilor audio în orice limbă, producerea de flashcarduri, de jocuri lingvistice și de cărți animate, jocuri interactive prin care se deprinde scrierea în cherokee. Don Thornton, autorul acestui pachet, el însuși nativ cherokee, remarcă faptul că sunt două căi pentru revitalizarea limbilor: să faci atractivă învățarea limbii natale pentru copii și să readuci limba în familie, adică în nucleul social cel mai sensibil pentru dispariția ori înflorirea ei.

Copiii de azi cresc într-un mediu al dispozitivelor digitale, iar tehnologia este adesea la concurență cu tradițiile culturale. Cum dezvoltarea tehnologică nu poate fi oprită, singura soluție este să o folosim pentru a revitaliza valorile aflate în pericol. Copiii sunt ahtiați după gadget-uri și site-uri sociale. Dacă ei ar găsi acolo limba aceea pe care o aud acasă, dar pe care nu mai vor s-o vorbească, pentru că nu mai au ce face cu ea, ori, vorbind-o, li se pare că s-ar îndepărta de ceilalți, care sunt majoritari, care n-o înțeleg, dar cu care merg la școala împreună, atunci atitudinea lor față de limba lor natală s-ar schimba. Îmi aduc aminte de nepotul meu care a ajuns în Franța, la părinții lui care emigraseră cu un an în urmă, adus de mine în vara lui 1990. Avea 4

⁵ În momentul de față, standardele Unicode realizează acest lucru pentru un set de 109.000 de caractere acoperind 93 de alfabet.

⁶ http://indiancountrynews.net/index.php?option=com_content&task=view&id=7448

ani când l-am dus la părinții lui și deci vorbea binișor românește. În toamnă, a trebuit să meargă la grădiniță. Ei bine, în scurt timp, nu numai că a prins o franceză impecabilă, dar, simultan, a uitat să mai vorbească limba lui natală, cu toate că în casă auzea numai românește. Înțelegea tot, dar refuza să mai vorbească. Undeva în căpșorul lui a apărut nevoia imperioasă de a se debarasa de acea limbă. Ea trebuia uitată pentru că îl făcea diferit de ceilalți copii din noul lui anturaj. Nevoia de adaptare l-a obligat astfel s-o uite. A învățat s-o vorbească apoi, din nou, ca adolescent, când repulsia i se stinsese și când, cu mintea de matur, descoperise avantajele pe care cunoașterea a încă unei limbi i le aducea. Însă, ca orice francez care învață românește, a învățat-o cu accent.

UNESCO celebrează în fiecare an, la 21 februarie, Ziua Internațională a Limbii Natale. Interesant este că evenimentul din acest an (care a avut loc în sediul UNESCO din Paris) a fost aproape integral acaparat de prezentări orientate spre soluții tehnologice IT care promovau diversitatea lingvistică. A fost mediatizat acolo Atlasul Limbilor în Pericol⁷, care are și o versiune online⁸, al cărei motor de căutare permite interogări după țară, gradul de vulnerabilitate (vulnerabilă, în pericol, sever în pericol, în stare critică și dispărută), număr de vorbitori etc. Atlasul raportează două limbi în pericol pe teritoriul României (romani și bulgara bănățeană) și patru aflate sever în pericol (saxona transilvăneană, maghiara vorbită de ceangăii din regiunea Moldovei, precum și nogai și/sau tătara crimeeană, greu de departajat între ele de anumiți vorbitori – vorbită în câteva sate din Dobrogea).

Societatea contemporană are acum mijloace pentru a împiedica dispariția limbilor mici, pentru a încetini dizolvarea lor în limbile mari ori pentru a stopa deteriorarea lor prin importuri abuzive. Limbile au în ele tot atâta creație divină ca și speciile. O limbă este, într-un anumit fel, un "jurnal de bord" al unui popor, pentru că limba unui popor

păstrează urme ale trecerii lui prin timp, așa cum o formă de relief memorează uneori, în straturile geologice, istoria unei specii. A pierde o limbă e la fel de dureros cu a pierde o specie. Dar, așa cum selecția naturală, cu sacrificiile ei, a întărit speciile, poate că procesul de "nivelare" a limbilor, pe care noi îl resimțim ca fiind o tragedie, trebuie de fapt privit cu detașare. Pentru că, ar putea spune cineva, el nu reprezintă altceva decât un act de selecție naturală cu care ne-a obișnuit evoluția, actul numit "cel mai tare rezistă", exercițiul eschimos de a izola în noaptea polară un bătrân neputincios și nefolositor pentru ca cei tineri și utili să aibă o îmbucătură în plus, să ducă mai departe făclia speciei. Aceasta a fost evoluția firească a naturii de la facerea ei și e posibil ca fără această "ladă de gunoi" a speciilor extinse ori a limbilor dispărute nici noi să nu fi fost atât de inteligenți și de bine făcuți și nici o limbă atât de frumoasă precum italiana, ca să dau doar un exemplu, să nu fi existat. În acest calcul liniștitor, nu putem însă să lăsăm la o parte angoasa ca nu cumva societatea modernă, prin noile tehnologii create, capabile de diseminare planetară și instantanee, dar și prin semnalele sociale și politice insinuate de mari puteri tehnologice, să fi denaturat cumva compoziția supei primordiale în care s-a copt dintotdeauna evoluția limbilor. Pentru ca o entitate colectivă (specie sau limbă) ce se supune unor legi compoziționale (de încrucișare sau de comunicare) să evolueze natural spre o identitate "remarcabilă" (singura formă care ne interesează), e nevoie să fie respectate legile naturale ale liberului arbitru. Forțarea acestor legi poate duce la pierderea identității unei limbi "năcăjite" prin agresiunea arogantă a limbilor tari, a celor ce fac ocolul globului în mediile electronice. Globalizarea nu trebuie să conducă la o amestecătură lingvistică amorfă, un fel de *new-speak* planetar, ci, dimpotrivă, la cultivarea limbilor proprii prin ușurarea folosirii lor în comunicare în mediile electronice.

7 Moseley, Christopher (ed.), 2010, *Atlas of the World's Languages in Danger*, 3rd edn, Paris, UNESCO Publishing. Versiune online: <http://www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages/atlas>

8 <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/en/atlasmap.html>

Serge FAUCHEREAU

Le surréalisme roumain (III)

Abstract

L'Avant-garde roumaine a traversée une période d'hésitation, en recherchant une nouvelle modalité d'expression après que les revues Unu (« Un »), dirigée par Sașa Pană, et Contimporanul, dirigée par Ion Vinea, ont disparues en 1932. Au moins de 5 ans, Gellu Naum, Gherasim Luca, Paul Păun, Virgil Teodorescu et Dolfi Trost ont réussi à réinventer le surréalisme. Même s'ils étaient appelés sur les armes dans la Deuxième Guerre Mondiale, ces écrivains se sont réunis pour travailler ensemble. La fin de la guerre a signifié simultanément leur consécration et leur déclin. En 1947, au moment où la Roumanie est devenue « démocratie populaire » (pays communiste), le mouvement surréaliste a été interdit. Par conséquent, Gellu Naum, l'un des plus importants écrivains du groupe surréaliste, a publié des œuvres valables du point de vue esthétique, après 20 années, quand Nicolae Ceausescu est devenu dirigeant.

Mots-clés: Avant-garde, surréalisme roumain, Gellu Naum, Gherasim Luca, Paul Păun, Virgil Teodorescu, Dolfi Trost, la Deuxième Guerre Mondiale.

The Romanian Avant-garde passed through a moment of hesitation and search for new ways of expression after the reviews "Unu" ("One", directed by Sașa Pană) and "Contimporanul" ("The Contemporary", directed by Ion Vinea) disappeared in 1932. But in less than five years, Gellu Naum, Gherasim Luca, Paul Păun, Virgil Teodorescu and Dolfi Trost achieved to reinvent the surrealism. Even though they were mobilized in the Second World War, these writers managed to reunite and work together. The end of the conflict meant their consecration, but also their decline, because in 1947, when Romania became a "popular democracy" (i. e. a communist country), the surrealist movement was interdicted. Consequently, Gellu Naum, the most important exponent, was allowed to publish again its aesthetic works, when Nicolae Ceaușescu had become ruler.

Keywords: Avant-garde, Romanian surrealism, Gellu Naum, Gherasim Luca, Paul Păun, Virgil Teodorescu, Dolfi Trost, Second World War.

Faute d'un succès commercial de son exposition en 1934, Brauner doit aussi rentrer bon gré mal gré à Bucarest où la vie quotidienne paraît moins difficile; mais l'exposition de ses nouvelles œuvres surréalistes à Bucarest est une terrible déception. Resté à Paris, Herold ne parvient à survivre qu'en pratiquant divers petits métiers guère rémunérateurs et grâce à l'amitié trouvée au sein du surréalisme, notamment celle de Tanguy. C'est aussi une compréhension amicale que semble y avoir trouvé le jeune Max Blecher dont le *Surréalisme au service de*

la révolution publie en 1933 un poème en prose-mais, connaissance du français, il écrira peu dans cette langue. En fait, c'est toute l'existence de cet homme qui est surréaliste, tragiquement. Atteint de la tuberculose des os à la fin de son adolescence, il vivra pratiquement toute sa vie allongé dans un carcan de plâtre, allant d'hôpital en sanatorium, en France, en Suisse, puis à partir de 1934, en Roumanie. Ainsi immobilisé, il survivra dans un monde morne et fantomatique (« il me semble que je traverse la masse d'une mélancolie et que ce fut tou-

jours ainsi¹ ») seulement animé par la littérature et quelques complicités (Breton, Pierre Unik, Pierre Minet, Pană, Bogza). Son principal ouvrage, *Aventures dans l'irréalité immédiate* (1935), est une suite d'observations et d'épisodes fugaces mais lourds d'un érotisme réprimé où le narrateur, voyeur du monde et de lui-même, ressasse des faits d'une enfance qui ne l'a pas quitté. Ses déambulations dans les rues², les menus faits quotidiens s'animent d'une vie autre, perceptible à quelques observateurs comme lui-même, comme le surréaliste belge Marcel Lecomte ou le polonais Bruno Schulz. Un coup de vent suffit à faire surgir une vision sortie d'un tableau de De Chirico ou Magritte.

«... au milieu de ces tourbillons, soudain je crus voir surgir dans les airs une statue de marbre blanc. A ce moment-là, c'était une certitude, incontrôlable comme tout certitude. Le bloc de pierre blanche s'éloignait, montant rapidement de biais comme un ballon échappe des mains d'un enfant. Quelques instants plus tard, la statue n'était plus qu'une tache claire dans le ciel, grande comme mon poing. A présent je le distinguais deux formes blanches qui se tenaient par la main et glissaient sur le ciel comme des skieurs³».

Aventures dans l'irréalité immédiate est aussitôt salué dans les milieux d'avant-garde roumains et particulièrement par Ionesco qui le juge « un livre excellent, extraordinaire, dépassant de beaucoup tout ce qui s'est écrit ces dernières années dans la littérature roumaine⁴ ». Blecher n'aura que le temps de publier encore *Cœurs cicatrisés* (1937), description clinique de sa vie au sanatorium de Berck et, « comme *La*

Montagne magique de Thomas Mann, reconstitution de cette existence en marge de la vie⁵ ». Son récit suivant, *La Tanière éclairée* ne paraîtra qu'après sa mort survenue à vingt-neuf ans, en 1938.

Les idées nouvelles sont malvenues et ont de plus en plus de difficultés à trouver un public à mesure que la Roumanie entre dans les années trente. Après la disparition de *Contimporanul* et d'*Unu* à la fin de 1932, leurs animateurs ont esquissé un mouvement de recul: Pană reste en contact épistolaire avec les surréalistes de Paris mais publie peu: Janco est revu à un expressionisme anguleux guère convaincant; Brauner a constaté le peu de succès de ses peintures surréalistes; Perahim menacé par la Garde de fer fasciste a dû fermer sa deuxième exposition en 1936; « Quant à la hiérarchie cléricale des diverses confessions, elle appuie à fond les groupes de pression les plus rétrogrades⁶ »...Les nouvelles revues sont confidentielles et très éphémères. Plus durable, par exception, *Meridian* (1934-1936 et 1941-1945) qui paraît à Craiova, a un programme assagi, sans ligne directrice; au moins fait-elle place à de nouveaux venus qui, avec Luca, relanceront le surréalisme: Gellu Naum, Paul Paun, Virgil Teodoreanu et Dolfi Trost.

Gellu Naum se fait connaître par les poèmes véhéments du *Voyageur incendiaire* (1936) illustré par Brauner. C'est le début d'un échange durable entre le poète et le peintre qui lui a écrit: « Je ne suis pas d'accord avec ce que l'on pense habituellement de l'illustration d'un livre (...) Le dessin dans un livre doit être un signe, comme la signature secrète de celui qui écrit le livre. C'est à dire que le dessin est un graffiti qui

1 Max Blecher, « Promenade marine » (1936) en *Vizuina luminata* (La tanière éclairée), Bucarest, Editura Cartea românească, 1971, p. 173 (en français).

2 Peut-être aussi un souvenir des visions urbaines de Chants de Maldoror de Lautréamont qu'a suggéré le critique Mircea Tomus, *Romanul romanului românesc*, volume I, Bucarest, Editura Gramar, 1999, p. 459.

3 Max Blecher, *Aventures dans l'irréalité immédiate*, suivi de *La tanière éclairée*, Paris, Maurice Nadeau, 1989, p. 53-54 (trad. Marianne Sora).

4 Eugène Ionesco cité par Eugen Simion, *Tânărul Eugen Ionesco, op.cit.*, p. 381 (trad. S.F.).

5 Ovid S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, volume I, Bucarest, Editura Minerva, 1972, p. 510 (trad. S.F.).

6 Edouard Jaguer, *Perahim*, Paris, Arcane 17, 1990, p. 15.

7 Victor Brauner, lettre à Gellu Naum du 23 mai 1946, *Ecrits et correspondances 1938-1948*, Paris, Centre Pompidou-INHA, 2005, p. 163.

représente le poète se développant dans son livre⁷. » Le livre de Naum traduit le malaise du poète en décalage avec les difficultés sociales de son temps: « Camarades poètes ça suffit ». Même un peu d'humour n'enlève rien à sa colère.

Messieurs
J'ai oublié ma moustache dans le wagon-
lit

Près des sacs de monnaie des Rotschild
Et l'unique borgne de la région celui qui
Masturbe le sexe immense de l'air
Précipitant sa main tendue vers le raki
d'un gros su

M'a confié le secret principal de la gare:
LE MONDE COMMENCE A PUER⁸.

Ghérasim Luca fait apparaître en 1937 *Fata morgana*, un roman à thèse confus mais typique du surréalisme qui tente d'accorder la poésie vécue et l'engagement social, avec la psychanalyse comme catalyseur. Explicitement placé sous les auspices d'Engels et de Lautréamont, le livre oscille entre l'une et l'autre exigence plutôt qu'il ne les concilie. On passe de l'hallucination rimbaladienne: « Des blocs de sel remplissaient son assiette, des nouilles et des légumes, les vers aveugles du fond de la mer, la cuillère soupe, un autre fond de mer ») à un prophétisme d'un optimisme de commande (« Je vois un monde où chacun est l'égal de l'autre. Je vois un monde où l'exploitation de l'homme par l'homme disparaît⁹...»). Cette dernière préoccupation est beaucoup moins explicite dans le nouveau recueil de Naum, *La Liberté de dormir sur un front* (1937). Les images en seraient d'un surréalisme orthodoxe si elles ne mettaient en scène commissaires et soldats qui rappellent qu'à ce moment-là, des régimes fascistes ont déjà entrepris des guerres, en Europe et ailleurs.

Comme des taupes végétales les racines

creusent la terre

Les ailes se détachent des oiseaux
Des commissaires vérifient les moteurs
et regardent

Par la lorgnette les casques des soldats¹⁰.

Mais l'agitation de ces intellectuels de gauche heurte la Garde de fer, si puissante dorénavant qu'elle fait renforcer la censure. En 1938, Ionesco, qui avait passé son enfance en France, choisit d'y aller préparer une thèse. Brauner repart pour Paris, bientôt rejoint par Luca et Naum pour poursuivre, eux aussi, des études supérieures. Perahim part pour Prague où Burian lui offre du travail dans son théâtre; ce séjour sera bref car l'invasion nazie le renvoie en Roumanie. La même mésaventure arrive au jeune Paul Celan (de langue allemande) venu étudier la médecine à Tours¹¹. Plus heureux, Luca et Naum, introduits par Brauner et Herold, sont accueillis par les surréalistes. En 1939, Breton demande à Brauner et à Naum de préparer un numéro de la revue *Minotaure* qui serait consacré au diable; vain projet puisque l'imminence de l'invasion allemande contraint Naum et Luca à rentrer au pays. Dès leur retour à Bucarest, ils forment un groupe surréaliste avec leurs amis Paul Paun, Virgil Teodorescu et Dolfi Trost.

Les cinq surréalistes se réunissent et travaillent en secret quand les périodes de mobilisation le permettent. Naum parvient encore à faire paraître un recueil de poèmes anciens, sous le titre *Vasco da Gama* en 1940 et entreprend *Medium* qui ne sera publié qu'en 1945. Ce livre est un repère fondamental dans l'œuvre de Naum dans la mesure où il y apparaît tel qu'en lui-même avec les préoccupations qui seront les siennes jusqu'à son tardif chef-d'œuvre *Zenobia* (1985): les rencontres et les incidents dus au « hasard objectif », les rapprochement troublants de faits éloignés, les trouvailles et les

8 Gellu Naum, *Le Voyageur incendiaire*, en Ion Pop, *La Réhabilitation du rêve*, op.cit., p. 554-555 (trad. Annie Bentoïu).

9 Ghérasim Luca, *Inventatorul iubirii*, op.cit., p. 115 et 164 (trad. Petre Răileanu).

10 Gellu Naum, *La Liberté de dormir sur un front*, en Ion Pop, *La Réhabilitation du rêve*, op.cit., p. 556 (trad. Annie Bentoïu).

11 Hormis une quinzaine de textes en roumain, l'œuvre de Paul Celan (1920-1970) est en allemand et ne commence guère qu'à partir de 1940. Cf. « Paul Celan avant-gardiste roumain », en Ion Pop, *Din avangardă spre ariergardă*, Bucarest, Editura Vinea, 2010, p. 332, sq.

objets perturbants, et les rêves, tous les rêves, leur fusion au quotidien diurne sous le signe de l'alchimiste Paracelse et d'un grand précurseur « Gérard de Nerval estimait que le rêve n'est pas seulement un climat favorable, mais aussi un moyen de connaître la réalité la plus sûre et la plus digne de foi, perdue par la trahison d'une fausse culture, si soigneusement crétinisante¹² ». Ce poète sera son principal guide « a cote de l'ombre des vieux romantiques, a cote de la figure féroce et attirante de Maldorot, des hallucinations d'Horace Walpole, des personnages d'Anne Radcliffe, Clara Reeve, M.G. Lewis¹³... ». Ses références ne sont pas toutes lointaines puisque, dans une importante section du livre, il en appelle à Miss Terria, « la rivale et amoureuse de Fantômas¹⁴ ». La contemporanéité de cette intermédiaire bien nommée nous introduit à des considérations sur la lycanthropie, le vampirisme, le satanisme et les comportements occultes des êtres et des choses – toutes ces références à une démonologie médiévale glanée alors qu'il travaillait sur le diable pour *Minotaure* à la suggestion de Breton¹⁵. Endormi ou éveillé, voire somnambulique, le rêve est ce qui révèle un désir; il doit pousser l'homme à l'action car « c'est un sentiment accablant de n'avoir fait que de la poésie, de n'avoir trouvé que ce qui s'appelle le beau, de n'avoir résolu qu'un problème esthétique¹⁶ ».

Contrairement à Naum chez qui l'on glisse, comme dans un rêve, d'un fait à l'autre, naturellement bien qu'en dehors de la logique commune, son ami Luca use d'effets plus véhéments et de récits plus volontiers violents. Porté aux expressions extrê-

mes, Luca se complait aux phrases fleuves, étirées sur un paragraphe ou sur plusieurs pages, ou aux fragments sans syntaxe, aux mots haches, bégayés et destinés à la lecture à haute voix¹⁷. Cela répond moins à un tempérament emporté qu'à un désespoir aigu que la passion amoureuse ne fait qu'exacerber :

« ... La tombe que je creuse lorsque je serre une femme dans mes bras, si brûlants soient sa peau et l'air de cette nuit d'été, a une fraîcheur de caveau qui me glace.

Le sentiment du carnage est une bouche dont le rouge débordant les lèvres de la femme barbouille de sang sa figure, sa bouche mord dans la mienne des paysages nocturnes et sauvages...¹⁸ »

12 Gellu Naum, *Întrebătorul*, Bucarest, Editura Eminescu, 1999, p. 246 (trad. Annie Bentoïu).

13 *Ibid* (trad. S.F.).

14 Ce nom de Miss Terria vient d'un autre roman-feuilleton écrit par Marcel Allain après *Fantomas*, *Miss Terria*, douze volumes parus de mars à septembre 1931.

15 Je tiens cette information de l'auteur.

16 Gellu Naum, *Întrebătorul*, *op.cit.*, p. 238 (trad. S.F.).

17 Ce bégaiement, destiné à faire sens par la sonorité de sons et des syllabes isolées des mots, est surtout utilisé par Luca en langue française: «...ne do ne domin ne passi ne dominez pas !ne dominez pas vos passions passives ne/ ne domino vos passio vos vos... » (*Amphitrite*, Bucarest, Infra-noir, 1947, p. 7). Pour ses amis à Bucarest dans sa jeunesse, pour un public d'auditeurs à l'âge mur, Luca était un étonnant interprète de ses textes.

18 Ghérasim Luca, *Un Loup à travers une loupe* (1942), en *Inventatorul iubirii*, *op.cit.*, p. 192. On utilise ici la traduction libre de l'auteur *Un Loup à travers une loupe*, Paris, José Corti, 2010, p. 40.

Où Naum recherche dans l'amour les signes d'une communion médiumnique (il parlera plus tard de l'amour comme d'une reconstitution de l'androgynie primitif) le mysticisme de Luca exalte une union charnelle réelle ou fantasmée. Il partage avec Sade et avec ses contemporains André Masson et Georges Bataille, le sentiment profond que l'érotisme est lié à la mort et à sacrilège: « Je projette à l'infini sur sa chair angélique les convulsions, le poisons, la colère mais surtout ma grande ma terrible passion pour le sacrilège. » Sa volonté sacrilège s'étend « à progrès, aux arts, aux églises » et à l'empire d'Œdipe, « l'homme du complexe de castration et du traumatisme natal¹⁹. »

L'optimisme de Paul Paun (« amoureux du monde entier, unissez-vous ! ») et le lyrisme allègre de Virgil Teodorescu (« Le merveilleux plumage de tes yeux/secoue ses coraux au-dessus de ma tête... »²⁰) s'opposent à la rage définitivement pessimiste de Luca (« toute ma haine sans bornes pour absolument tout ce qui existe »). Plusieurs fois, Luca a réitéré sa haine du monde et diverses tentatives de suicide réelles ou imaginées sont relatées dans *Le mort morte*. Ce tourment le conduira à un suicide effectif en 1994. Auparavant, il aura le temps de faire une deuxième carrière en langue française dont le parcours bouleversait par trop ici notre chronologie.

Jusqu'à l'armistice de 1944 en Roumanie et la clause du gouvernement fasciste, aucun des cinq surréalistes ne peut publier²¹. Quand ils ne sont pas mobilisés, ils se font oublier, d'autant plus que les mesures antisémites menacent trois d'entre eux et que plusieurs de leurs amis sont directe-

ment persécutés: le très jeune Paul Celan interné dans un camp de travail, Perahim en exil dans le Caucase. C'est peut-être aussi pour des raisons de prudence que, puisqu'ils connaissent bien le français, ils adoptent cet idiome – mais seul Luca pourra acquérir une réelle stature dans la littérature française. Son premier texte en français, *Le vampire passif* (écrit en 1941, publié à Bucarest en 1945) est un récit à la première personne, de même teneur que ceux qu'il écrit simultanément en roumain, *Un loup à travers une loupe* ou *L'inventeur de l'amour*. Historiquement plus important pour le développement théorique du surréalisme est *Dialectique de la dialectique* (1945) qu'il rédige avec Trost – les autres ne participent pas parce que vient d'éclater une de ces querelles coutumières des groupes surréalistes²². En effet, le surréalisme est complètement désorganisé: le groupe parisien est en exil aux États Unis ou au Mexique et on ne connaît pas les nouveaux écrits théoriques de Breton, les surréalistes tchèques sont sous la botte nazie, de même que Robert Desnos et Pierre Unik à cette date mourants et peut être morts dans un camp d'extermination. Le texte de Luca et Trost est tout à la fois un bilan critique et un projet d'action.

De *Dialectique de la dialectique* on retient quelques aspects originaux. Ses premières constatations concernent les *déviations artistiques* contre lesquelles Breton et les théoriciens surréalistes ont trop peu mis en garde (sauf l'écriture automatique mise en doute dès *Le Paysan de Paris*): « Nous croyons qu'il est temps de réagir envers la tendance à considérer certaines techniques, objectivement surréalistes, comme mécaniquement transmissibles et pouvant être

19 Gherasim Luca, *Inventatorul iubirii*, op.cit., p. 231 et 234 et *L'Inventateur de l'amour* suivi de *La mort morte*, Paris, José Corti, 1994, p. 13-14, traduction libre de G. Luca.

20 Respectivement, Paul Paun, *Les esprits animaux*, Bucarest, Infra-noir, 1947, p. 7; Virgil Teodorescu, *La bouteille de Leyde* (1945), en *La Réhabilitation du rêve*, op.cit., p. 611 (trad. Dumitru Țepeneag); Gherasim Luca, *Inventatorul iubirii*, op.cit., p. 234 et *L'Inventeur de l'amour* suivi de *La mort morte*, op.cit., p. 234.

21 Rappelons brièvement que, son territoire déjà amputé par ses voisins, occupée depuis janvier 1941 par l'armée allemande, la Roumanie a attaqué alors l'Union Soviétique. L'armée rouge l'emporte en 1944, abolissant le régime fasciste. A la signature de l'armistice, la Roumanie se joint aux alliés.

22 Pour le détail des batailles personnelles et les diatribes théoriques on consultera Rémy Laville, *Gellu Naum, Poète Roumain prisonnier au château des aveugles*, Paris, L'Harmattan, 1994; Dominique Cralat, *Gherasim Luca l'intempestif*, Paris, José Corti, 1998; Ion Pop, Gellu Naum, *Poezia contra literaturii*, Cluj, Casa Cărții de Știință, 2001, Petre Răileanu, *Gherasim Luca*, op.cit.

utilisées à l'infini²³. » C'est-à-dire que les signes d'un De Chirico, les collages d'un Ernst ou les décalcomanies d'un Dominguez ne peuvent pas être exploitées ces découvertes. Concernant le devenir du surréalisme, leur dialectique qui permet de concilier le hasard objectif, l'amour et la révolution prolétarienne ne manque pas de surprendre :

« Le hasard objectif nous conduit à voir dans l'amour, la méthode générale révolutionnaire propre au surréalisme (...). Nous proclamons l'amour, délivré de ses contraintes sociales et individuelles, psychologiques et théoriques, religieuses ou sentimentales, comme notre principale méthode de connaissance et d'action. (...). Nous croyons que l'érotisation sans limite du prolétariat constitue le gage le plus précieux qu'on puisse trouver pour lui assurer, à travers la misérable époque que nous traversons, un réel développement révolutionnaire²⁴. »

En janvier 1945, Luca a présenté une exposition de *cubomanies* et objets que *Dialectique de la dialectique* recommande comme « procédés plastiques, objectifs et entièrement non-artistiques²⁵ ». La *cubomanie* consiste à découper en carres égaux une ou plusieurs images et à redistribuer ces carres au hasard ou de façon concertée, avec des résultats souvent étonnants²⁶. Les objets de Luca sont distincts des « objets à fonctionnement symbolique » d'un Dali parce qu'ils sont confectionnés à destination d'une personne précise, comme un *fétiche*... En 1946, les cinq amis sont de nouveau réunis pour co-signer la plaquette *L'Infra-noir* présentant une exposition de leurs œuvres et réitérant leur slogan, « la poésie, l'amour, la révolution ne font qu'un²⁷ » plus clair que

le sous-titre de cette manifestation: « Préliminaires à une intervention sur-thaumaturgique dans la conquête du désirable ». La surenchère théorique a fini par tourner au verbiage. Quoi qu'il en soit, le groupe fait la sa dernière exposition en Roumanie. Ils y font encore paraître quelques déclarations collectives puis plus rien. La guerre s'éloigne, une nouvelle époque commence: « En 1947, sous la pression soviétique, la Roumanie devient une démocratie populaire. On imagine le désenchantement de ceux qui avaient espéré une révolution communiste, en voyant qu'on limite aussitôt la liberté d'expression et qu'ils sont les premiers à en partir très sévèrement. Trost parvient à fuir en France, puis aux États-Unis dès 1948. Les années cinquante vont être très dures. Seul Teodorescu accepte le réalisme socialiste et se met entièrement à la solde du régime. Les autres devront écrivains français à part entière. Paun vit en silence de son métier de médecin; il s'exile en Israël en 1961. Naum devient, bon gré mal gré, traducteur d'un grand nombre d'écrivains français et, accessoirement, auteur de livres pour enfants – illustrés par Perahim ! Les livres surréalistes étant interdits, il les enterre dans son jardin²⁸. L'étau se desserre avec l'accession au pouvoir de Nicolae Ceausescu (1967), ce qui permet à Naum après vingt ans de silence, de recommencer à publier parcimonieusement et voyager – jusqu'à la fin des années soixante-dix ou le dictateur devenu mégalo-manie plonge le pays dans une des pires périodes de son histoire. Le seul livre de Naum à passer entre les mailles de la censure est peut-être son chef-d'œuvre, *Zenobia*, un beau point d'orgue tardif pour le surréalisme roumain.

23 G. Luca et D. Trost, *Dialectique de la dialectique*, Bucarest, 1965, en français, repris dans *La Réhabilitation du rêve*, op.cit., p. 257. Ici répété avec insistance, cet avis n'a guère été entendu par les générations surréalistes suivantes.

24 Ibid., p. 262-263.

25 Ibid., p. 268.

26 Dans le catalogue de l'exposition consacrée à Ghérasim Luca (Les Sables d'Olonne, 2008), Benoit Decron judicieusement rapproche la cubomanie des boîtes de cubes avec lesquels jouent les enfants.

27 G. Luca, G. Naum, Păun, V. Teodorescu, D. Trost, *L'Infra-noir*, Bucarest, Surréalisme, 1946, p. 9 (en français).

28 Cf. S. Fauchereau, *Déplacements*, Rezé, Séquences, 1996, p. 20-22.